

GRADER AV AVVIK

**OM FORDELING AV PROBLEMATFERD BLANT NORSKE SKOLEELEVER
OG TEORIEN OM "NYANSER I GRÅTT"**

Knut Arne Vågeskar

MASTEROPPGAVE I SOSIOLOGI

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2006

FORORD

Det var Ole-Jørgen Skog som hadde ideen til en masteroppgave om grader av avvik og teorien om nyanser i grått. Ideen var sammenfattet i et notat som blant annet omhandlet mulige tilnærminger og relevante litteraturhenvisninger, og var ett av mange forslag til masteroppgaver han presenterte på forelesninger våren 2005. Interessen for et vidt spekter av sosiologiske temaer og viljen til å bistå studenter på vei inn i faget, var nettopp egenskaper som kjennetegnet Skog. Etter å ha hatt ham som foreleser på ulike sosiologiske emner, blant annet avvik og kvantitativ metode, så jeg dette som en mulighet til å arbeide med et spennende tema under veiledning av en svært dyktig fagperson. Dessverre ble Skog syk samme høst, det vil si tidlig i arbeidet med oppgaven. Under slutføringen av oppgaven - 2. oktober 2006 - kom den triste meldingen om at han var død. Jeg takker ham for de mange interessante samtaler, forelesningene og arbeidene, og for hjelpen med oppgaven.

En stor takk fortjener også Anders Bakken, som sa seg villig til å overta som hovedveileder. Bakkens faglige innsikt og personlige egenskaper er slik at jeg trygt kan anbefale ham til andre, som det heter i jobbattestene. Til tider har jeg nok opplevd arbeidet med oppgaven som krevende. Spesielt i disse fasene har det vært fint å få råd av en som ikke bare har sett problemer, men også mange ganger løsninger. Kommentarene har vært klare og konstruktive, og de har også kommet raskt nok til at tungsinnen ikke har fått overtaket.

Jeg vil også rette en spesiell takk til min biveileder, Arne Mastekaasa. Selv om antallet timer kanskje er begrenset, gjelder det samme ikke kvaliteten på tilbakemeldingene. Manusskriptet var nærmest fillete da jeg fikk det i retur. Stor var min lettelse da det viste seg at det ikke var hoppet på i raseri, men derimot fraktet i ryggsekken gjennom regn og vind.

Denne masteroppgaven hadde ikke vært mulig uten at de nødvendige dataene var samlet inn av Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA). Jeg vil derfor rette en stor takk til NOVA for å ha stilt de aktuelle dataene til disposisjon for meg.

Til slutt vil jeg takke min arbeidsgiver, Riksrevisjonen, for den muligheten jeg har fått til å studere sosiologi og for støtten jeg har mottatt til gjennomføringen av studiet.

Sandvika, 24. oktober 2006

Knut Arne Vågeskar

INNHALDSFORTEGNELSE

	Side
SAMMENDRAG	1
1 INNLEDNING	3
2 TEORETISK FORANKRING OG TIDLIGERE FORSKNING	13
2.1 Kriminologiske og avvikssosiologiske teorier	13
2.2 Teorien om nyanser i grått	15
2.3 Tidligere forskning	17
2.4 Oppsummering	21
3 DATAGRUNNLAG OG METODE	23
3.1 Datagrunnlag	23
3.2 Metode	27
4 FORDELING AV KRIMINALITET OG ANNEN PROBLEMATFERD	45
4.1 Frekvensfordelinger for spørsmålene	45
4.2 Betydning av antallet spørsmål	48
4.3 Betydning av skala for hyppighet	56
4.4 Betydning av vekting	58
4.5 Oppsummering	60
5 FORDELING AV PROBLEMATFERD INNENFOR GRUPPER	63
5.1 Problematferd betinget av kjønn	63
5.2 Problematferd betinget av hjemsted	67
5.3 Problematferd betinget av klassetrinn	71
5.4 Problematferd betinget av fars fødeland	76
5.5 Oppsummering	79
6 BETYDNING AV OPPSAMLINGSRUNDE OG FRAFALL	81
6.1 Forskjeller i gjennomsnittlig problematferdsnivå etter innsamlingsrunde	81
6.2 Fordeling av problematferd etter innsamlingsrunde	84
6.3 Fordeling av problematferd med forutsetninger knyttet til frafall og missing	87
6.4 Oppsummering	90
7 OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER	93
7.1 Fordeling av kriminalitet og annen problematferd	93
7.2 Fordeling av problematferd innenfor grupper	97
7.3 Betydning av oppsamlingsrunde og frafall	101
7.4 Konklusjoner	102

SAMMENDRAG

Temaet for denne masteroppgaven er fordelingen av kriminalitet og problematferd blant norske skoleelever. Hvorvidt fordelingen framstår som et gradsfenomen eller en dikotomi, er et sentralt avvikssosiologisk spørsmål med store konsekvenser. Svaret er viktig for forståelsen av den sosiale konstruksjonen avvik og for valg av kriminalitetsforebyggende strategier. Dette vil bli undersøkt med data fra NOVAs nasjonale spørreundersøkelse *Ung i Norge 2002*.

Den sentrale teoretiske forankringen for oppgaven er teorien om nyanser i grått og den tilhørende hypotesen om at kriminalitet er et gradsfenomen. Spørsmålet om hvorvidt elevene fordeler seg mellom ytterpunktene lovlydig og kriminell, besvares gjennom analyser av ulike samlemål for slike handlinger. Utover å belyse fordelingen empirisk, har oppgaven også et metodisk siktemål. For det første undersøkes om fordelingen varierer med ulike definisjoner av problematferd lagt til grunn. For det andre undersøkes om fordelingen av problematferd er den samme i ulike undergrupper. For det tredje gjøres noen eksplorerende undersøkelser knyttet til konsekvensene av frafall.

I alt deltok 11928 elever i undersøkelsen, fordelt omtrent likt mellom ungdomsskolen og videregående skole. En grunn til at så høy svarprosent som 92,3 ble oppnådd, var at det ble gjennomført en ekstra innsamlingsrunde for å få med elever som var borte under hovedinnsamlingen. Elevene ble i spørreskjemaet bedt om å angi hvor ofte ulike former for problematferd var begått det siste året. I metodedelen drøftes mulige feilkilder knyttet til survey-metoden generelt og frafall spesielt. Med tanke på den senere analysen, redegjøres det for en inndeling av spørsmålene i grupper, måter hyppigheten kan telles på, framgangsmåter for vekting etter handlingenes grovhet og forutsetninger knyttet til frafall. Siden fordelingene blant annet beskrives med Lorentz-kurver og Gini-koeffisienter, er det lagt vekt på å forklare disse målene.

Undersøkelsen viser for det første at fordelingen av problematferd er et spørsmål om grader, uavhengig av om det i problematferdsindeksene prøves med ulike antall spørsmål, forskjellige skalaer for hyppighet og flere former for vekting. Selv om det er betydelige forskjeller i den enkeltes problematferdsnivå, er det ikke mulig å trekke et begrunnet skille som deler elevene i en lovlydig og en kriminell gruppe. Dette styrker gyldigheten til teorien om nyanser i grått. Analysen viser at ulike metodiske grep åpner for ganske ulike svar når det gjelder spørsmålet om graden av skjevfordeling. Jevnest blir fordelingen når samlemålet består av mange spørsmål og bygger på en ”trang” poengskala for det enkelte spørsmål. Når

alle spørsmålene inkluderes i samlemålet, blir fordelingen skjevst når det brukes vekting for å veie grove kriminelle handlinger tyngre enn mindre alvorlig problematferd.

For det andre viser undersøkelsen at fordelingen av problematferd er et spørsmål om grader også når utvalget deles inn i undergrupper. Både når elevene deles inn etter kjønn, klassetrinn, hjemsted og etnisk bakgrunn, samsvarer det empiriske mønsteret med teorien om nyanser i grått. Selv om det mellom noen grupper er betydelige forskjeller i gjennomsnittsnivået, viser undersøkelsen at nivået ikke gir holdbare pekepinner om hvordan problematferden er fordelt innenfor gruppene. Annen forskning har dokumentert at nivået på problematferd henger sammen med hvilke grupper vedkommende tilhører, mens tilfanget av forskning om problematferdens fordeling synes å være mer begrenset. Slik forskning vil kunne bidra til blant annet økt forståelse av den sosiale konstruksjonen avvik og være viktig med tanke på valg av strategier for kriminalitetsforebygging.

Analysen viser for det tredje at de deltakerne som var borte på det første innsamlings-tidspunktet ikke synes å være en selektert gruppe med hensyn til problematferd, og at resultatene bare i liten grad er følsomme for et ekstremt systematisk frafall. Det opprinnelige frafallet ble nær halvert ved å gjennomføre en oppsamlingsrunde. Det er ikke en generaliserbar forskjell i samlet problematferdsnivå mellom elevene i de to innsamlingsrundene, men de som svarte i oppsamlingsrunden har et signifikant høyere gjennomsnitt når det gjelder skulking og bruk av alkohol. Analysen viser dessuten at det er små forskjeller i fordelingen innenfor disse to gruppene. Ved å forutsette at elever som har frafall har et ekstremt høyt problematferdsnivå, er det undersøkt om resultatene ville blitt vesentlig annerledes dersom disse dataene var inkludert. Her viser analysen at verken gjennomsnittet eller fordelingen ville endret seg mye hvis man også hadde hatt data for en slik tenkt gruppe av hyperkriminelle.

Avslutningsvis tas det til orde for at også andre sosiale fenomener som ofte oppfattes som en dikotomi, som for eksempel kjøp av sex, narkotikabruk, spilleavhengighet, fattigdom og avvik i form av psykiatriske diagnoser, bør undersøkes nærmere med henblikk på om avviket er et gradsfenomen. Det er gode grunner til å tro at gyldigheten til teorien om nyanser i grått ikke er begrenset til kriminalitet og problematferd, men at forståelsen av avvik som et gradsfenomen også vil være relevant for andre former for sosialt konstruerte avvik.

1 INNLEDNING

I beskrivelser av samfunnets fordeling av kriminalitet står vanligvis to synspunkter opp mot hverandre. Den kanskje mest utbredte oppfatningen i befolkningen - og i deler av forskningsmiljøene - er at det går et tydelig skille mellom de som er kriminelle og de som er lovlydige. Dette står i motsetning til synet om at kriminalitet er fordelt i befolkningen på en slik måte at det ikke er mulig å trekke et slikt skille. Spørsmålet denne masteroppgaven reiser, er hvordan kriminalitet og problematferd fordeler seg blant norske tenåringer. Med utgangspunkt i en nasjonal spørreundersøkelse blant skoleelever – *Ung i Norge 2002* – vil det bli undersøkt hvorvidt det er rimelig å forstå problematferd blant unge som grader på en skala, eller om det finnes en egen gruppe som har et markert høyere problematferdsnivå enn i ungdomsbefolkningen for øvrig.

Spørsmålet om hvorvidt avvik er et gradsfenomen eller en dikotomi er "(...) et sentralt avvikssosiologisk spørsmål med store konsekvenser." (Skog 2006:68). For det første vil fordelingsform ha konsekvenser i forhold til avvikssosiologiske og kriminologiske forståelser av avvik. Fordelingen vil blant annet kunne ses i forhold til det fenomenet at enkelte stemples som kriminelle og i forhold til spørsmålet om de alvorlige avvikene kan ha sammenheng med utbredelsen i samfunnet av mindre alvorlige former for problematferd. For det andre er dette en problemstilling som har relevans i forhold til valg av kriminalitetsforebyggende strategier. Dersom kriminaliteten er konsentrert til en liten gruppe, tilsier det valg av tiltak rettet mot denne gruppen. Hvis det derimot skulle være slik at problemene er mer jevnt fordelt, betyr det at forebyggingen snarere bør rettes mot større deler av befolkningen.

Utover å gi et empirisk bidrag til hvordan problematferden er fordelt, har oppgaven et metodisk siktemål. For det første vil det bli undersøkt hvorvidt fordelingen varierer med ulike definisjoner av problematferd lagt til grunn. Datasettet som ligger til grunn for analysene inneholder opplysninger om hvor hyppig ungdom involverer seg i ulike typer problematferd, som varierer i alvorlighetsgrad. I analysen konstrueres forskjellige samlemål for problematferd, der det på ulike måter tas hensyn til handlingenes alvorlighetsgrad og hyppighet. På denne måten vil oppgaven belyse om resultatene man kommer fram til er følsomme i forhold til måten problematferd operasjonaliseres på. For det andre undersøkes om fordelingen av problematferd er den samme i ulike undergrupper. I tillegg til å undersøke om fordelingen er et gradsfenomen eller en dikotomi, vil det her bli sett på om graden av skjevfordeling er ulik når man sammenligner grupper inndelt etter kjønn, klassetrinn, hjemsted og etnisk bakgrunn.

For det tredje vil det bli gjort noen eksplorerende undersøkelser knyttet til hvilke konsekvenser frafall i survey-undersøkelser har for fordelingen av atferdsproblemer blant ungdom.

Teori

Den sentrale teoretiske forankringen for denne masteroppgaven er teorien om nyanser i grått og den tilhørende hypotesen om at kriminalitet er et gradsfenomen. Teorien sier kort sagt at befolkningen ikke kan deles inn i kategoriene kriminelle og lovlydige, men ofte befinner seg et sted mellom "svarte" (kriminelle) og "hvite" (lovlydige). Metaforen "nyanser i grått" har sin opprinnelse i Stangeland og Hauges bok med samme tittel fra 1974, men perspektivet er eldre enn det.

Innenfor sosialpsykologien har man for eksempel den såkalte "The J-curve hypothesis of conforming behavior" (Allport 1934). Hypotesen sier grovt sagt at der det er en viss oppslutning om en handlingsnorm, så vil de fleste handle konformt i forhold til normen, mens andelen som avviker fra normen blir stadig mindre jo større avviket fra normen er. Framstilt i et diagram vil denne fordelingen fortone seg som en speilvendt J, der andelen avtar jo grovere normbrudd det er tale om.

Teorien om nyanser i grått kan også føres tilbake til et perspektivskifte i kriminologien og avvikssosiologien fra 1950-tallet og utover. Fram til da var den rådende oppfatningen at kriminaliteten sprang ut av sykelige tilstander i individet, nærmiljøet eller samfunnet (Hauge 2001). Dette synet ble utfordret av teorier som hevdet at det var normalt å ha begått kriminalitet (kontrollteori), at kriminalitet ikke er en iboende egenskap ved handlingen men et kjennetegn utøveren blir tillagt av andre (stemplingsteori) og at kriminaliseringen henger sammen med kamp mellom klasser i samfunnet (konfliktteori).

Metodisk kan teorien føres tilbake til undersøkelser i USA under og etter andre verdenskrig. Ved hjelp av spørreskjemaer til og/eller intervjuer med antatt lovlydige personer, ble det påvist at en stor andel faktisk hadde begått kriminelle handlinger. Lignende studier ble gjennomført i Norge fra slutten av 1950-tallet, og viste også her at det ikke var uvanlig å ha begått lovbrudd.

Selv om de fleste en eller annen gang har begått et lovbrudd, kan det likevel være store forskjeller mellom den enkeltes kriminelle aktivitetsnivå. Hovedpoenget i teorien er imidlertid at fordelingen av personer etter deres kriminelle aktivitetsnivå vil utgjøre en glideskala, der det ikke er mulig å trekke et begrunnet skille mellom to grupper: lovlydige og kriminelle. I spennet mellom ytterpunktene av skalaen, vil det være tale om grader av kriminelt aktivitetsnivå – om "nyanser i grått".

På begynnelsen av 1990-tallet ble gyldigheten til teorien om nyanser i grått heftig debattert (Pedersen 1992, 1993 og 1994, Christie 1992, Høigård 1993, Kyvsgaard 1994). En innvending mot teorien var at de som begår mye kriminalitet faktisk har kjennetegn som avviker betydelig fra mer lovlydige personer. Ifølge Bakken (1998) medførte dette en endring fra "alminnelighetsperspektivet", det vil si en oppfatning om at kriminalitet er et normalfenomen, til "forskjellighetsperspektivet", der kun en liten gruppe med helt bestemte kjennetegn og belastninger etablerer en permanent kriminell livsstil og står for en uforholdsmessig stor andel av de straffbare handlingene. Skog (2006) argumenterer for at denne debatten var basert på et endret meningsinnhold i begrepet, og at den opprinnelige forståelsen av kriminalitet som et gradsfenomen ikke betyr at det ikke kan være forskjeller i bakgrunnsvariabler mellom de som begår kriminelle handlinger og de som ikke gjør det.

Her vil den opprinnelige forståelsen av teorien om nyanser i grått bli lagt til grunn. Det vil altså ikke bli trukket inn bakgrunnsvariabler som kan bidra til å forklare at noen utviser mer problematferd enn andre. Spørsmålet om hvordan kriminalitet og annen problematferd er fordelt, besvares med andre ord gjennom univariate analyser av ulike samlemål for slike handlinger.

Spørsmål

I tilknytning til problemstillingen om hvordan kriminalitet og annen problematferd fordeler seg blant norske tenåringer, reiser det seg tre viktige spørsmål. Disse handler om fordelingen påvirkes av selve operasjonaliseringen av problematferdsmålet, om fordelingene er ulike innenfor forskjellige grupper og hvilken betydning frafall har for resultatene.

Det første spørsmålet er om fordelingen varierer når ulike definisjoner av problematferd legges til grunn. Det vil både bli undersøkt om respondentene fordeler seg langs en glide-skala for problematferd, som forutsatt i teorien om nyanser i grått, og hvilken grad av skjevhet man finner i fordelingen av den samlede problematferden blant ungdommene. Spørsmålet besvares ved å konstruere forskjellige samlemål for problematferd, der det på ulike måter tas hensyn til handlingenes alvorlighetsgrad og hyppighet. Samlemålet kan for eksempel bestå av kun de groveste lovbruddene, eller det kan inkludere mindre alvorlige former for kriminalitet og problematferd. Ved å undersøke fordelingen når handlinger av ulik alvorlighetsgrad inkluderes i målet, vil det bli belyst hvor følsomme resultatene er for utvalget av spørsmål. Resultatene vil trolig også avhenge av hvordan handlingene telles. Ved å prøve ulike skalaer for handlingenes hyppighet, kan det undersøkes hvorvidt resultatene blir forskjellige når ulike skalaer for hyppighet brukes. Et samlemål for problematferd kan også inkludere handlinger av

ulik alvorlighetsgrad, der grove lovbrudd veier tyngre enn trivialiteter. Når ulike vekter prøves, kan det undersøkes i hvilken grad forskjellige vekter påvirker fordelingen av problematferd. Kort sagt belyser dette spørsmålet om resultatene er følsomme i forhold til måten problematferd operasjonaliseres på.

Det andre spørsmålet problemstillingen reiser, er om fordelingen av problematferd er den samme i ulike undergrupper. Datasettet inneholder opplysninger om kjønn, klassetrinn, hjemsted og etnisk bakgrunn, som er utgangspunktet for inndelingen i grupper. Mange studier har påvist at problematferdsnivået er forskjellig for disse gruppene. Alle undersøkelser, for eksempel Bakken (1998), viser at gutter i gjennomsnitt begår mer problematferd enn jenter. Det er godt dokumentert, for eksempel av Stangeland og Hauge (1974), at ungdom bosatt i de største byene i gjennomsnitt har det høyeste problematferdsnivået. Ifølge Pedersen (2000) viser undersøkelser over tid, på forskjellige steder og i ulike sosiale grupper at kriminalitetsnivået når toppen et sted mellom 15 og 17 års alder. Forskjellene i gjennomsnittlig problematferdsnivå sier imidlertid ikke noe om fordelingen av problematferden innenfor gruppen. Forklaringen på et høyt gjennomsnitt kan jo vel så gjerne være at en liten andel har mye problematferd som at problemene er jevnt fordelt. Kan det for eksempel være slik, som framstillingen i media kan gi inntrykk av, at det blant jenter finnes en liten gruppe som er ansvarlig for det meste av problematferden dette kjønnnet står for? I denne delen av undersøkelsen vil fordelingene av problematferd innenfor disse gruppene bli undersøkt, med henblikk på om fordelingen er et gradsfenomen eller en dikotomi og om graden av skjevfordeling er ulik innenfor grupper.

Det tredje spørsmålet er hvilke konsekvenser frafall i survey-undersøkelser har for fordelingen av atferdsproblemer blant ungdom. Generelt vil frafall som har sammenheng med det man ønsker å måle, som her er problematferd, true gyldigheten til resultatene (Ringdal 2001). Tidligere studier av frafall i tilsvarende undersøkelser, for eksempel Bakken (1998), tyder på at frafallet kan henge systematisk sammen med problematferd. I denne studien vil det bli gjort noen eksplorerende undersøkelser knyttet til frafallsproblematikken. For det første vil det bli undersøkt hvilke nye kunnskaper man fikk ved å gjennomføre en ekstra innsamlingsrunde etter at hovedinnsamlingen var gjennomført, som nær halverte det opprinnelige frafallet. Ved å undersøke problematferden innenfor disse to gruppene, kan det både undersøkes om det er indikasjoner på at elever som var borte den første innsamlingsdagen virkelig var det av grunner som henger sammen med problematferd og om oppsamlingsrunden førte til at resultatene ble vesentlig endret sett i forhold til bare å bruke dataene fra hovedinnsamlingen. Det kan videre tenkes at både nivået på og fordelingen av problematferd ville sett annerledes

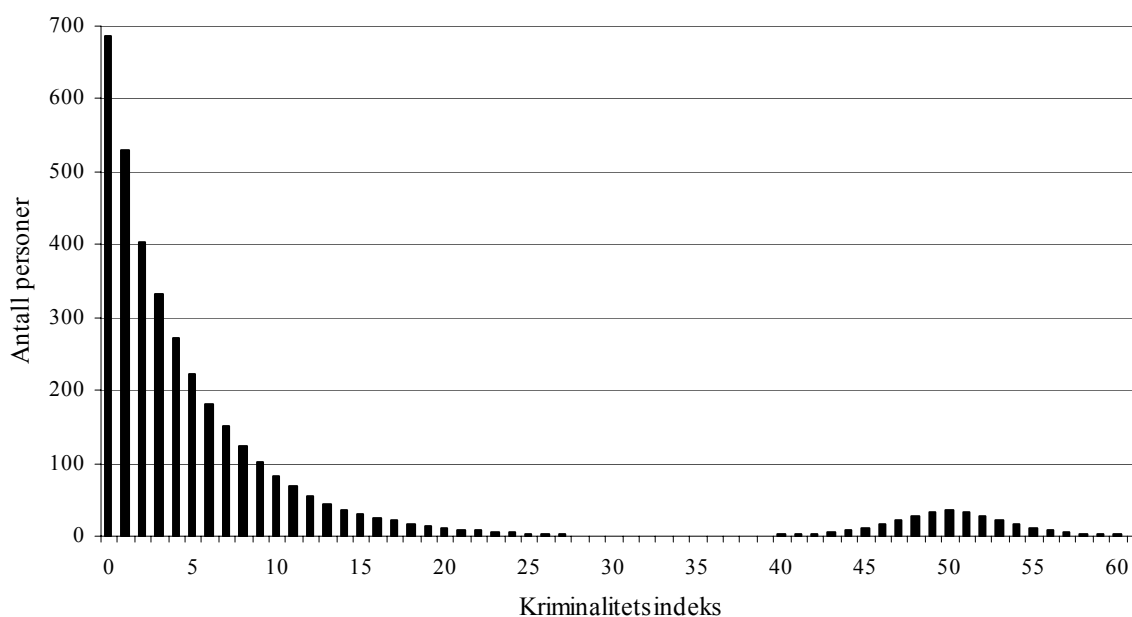
ut dersom man også hadde hatt data for elever med frafall, og som forutsetningsvis har mest problematferd. For det andre vil jeg derfor undersøke hvor følsomme resultatene er for denne innvendingen, ved å forutsette at elever med frafall har et ekstremt høyt problematferdsnivå.

Analysestrategier

I denne studien brukes to ulike grep når fordelingene undersøkes. Den ene teknikken brukes til å undersøke hvorvidt problematferd er et gradsfenomen eller en dikotomi. Den andre framgangsmåten brukes til å undersøke hvor skjevt problematferden er fordelt blant elevene. Forskjellen mellom disse strategiene kan illustreres ved hjelp av figurene under.

I utgangspunktet kan det tenkes at de fleste skårer lavt på en kriminalitetsindeks og at det finnes en gruppe som skiller seg ut med vesentlig mer kriminell atferd enn andre (Skog 2006:45). I et diagram vil denne fordelingen framstå som to-toppet, eller bimodal:

Figur 1. Bimodal fordeling av kriminalitet. Hypotetisk utvalg, N=3745

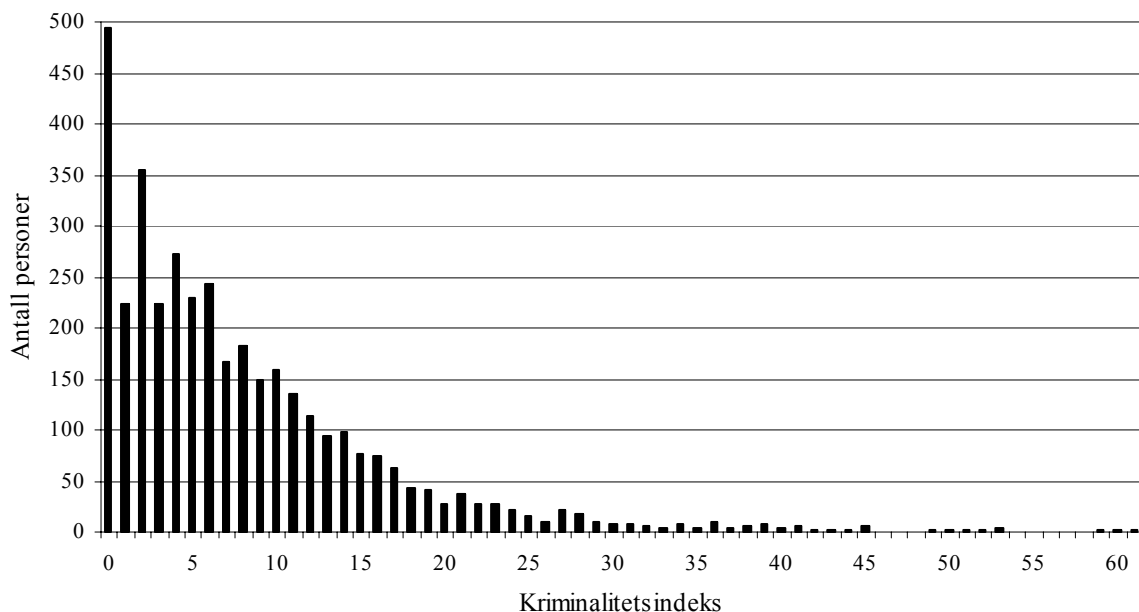

Figur 1 viser altså en situasjon hvor en gruppe av respondenter har et markert høyere nivå på sin problematferd enn befolkningen for øvrig. Hvis fordelingen skulle se slik ut når dataene analyseres, er det empirisk grunnlag for å trekke et skille mellom de høykriminelle på den ene siden og de mer lovlige på den andre siden av denne grensen. I dette tilfellet går skillet et sted mellom 28 og 39 poeng på kriminalitetsindeksen.

Da kriminaliteten blant et utvalg rekrutter som møtte til sesjon i 1967 ble undersøkt, fant man ikke en slik bimodal fordeling, men snarere at kriminaliteten fordelte seg fallende

mellom skalaens ytterpunkter (Stangeland og Hauge 1974:28). Når fordelingen framstilles i en figur, ser den slik ut:

Figur 2. Gradsfordeling av kriminalitet. Empirisk utvalg (Stangeland og Hauge 1974). N=3745

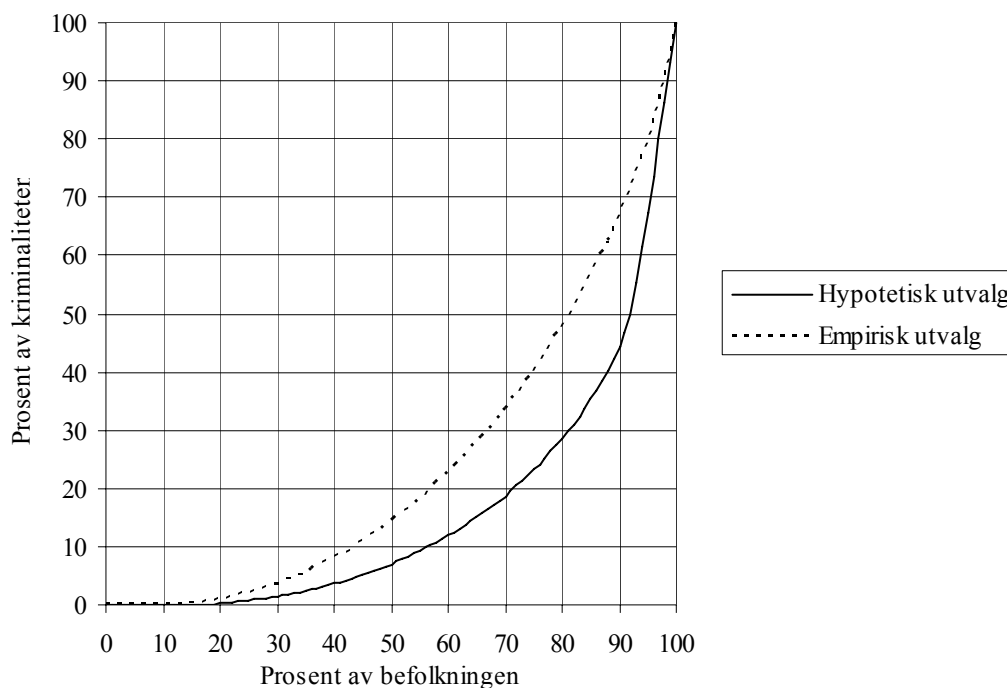

Figur 2 viser at man ikke fant en særskilt gruppe av respondenter som skåret markert høyere på indeksen enn andre. Derimot faller antallet personer med stigende indeksverdier, uten at det kan trekkes et skille som deler utvalget i kriminelle og lovlydige. En slik empirisk fordeling svekker en hypotese om at kriminalitet og annen problematferd er fordelt bimodalt.

Både i det hypotetiske og det empiriske utvalget er gjennomsnittet på kriminalitetsindeksen 8,0. Figurene tjener derfor også som illustrasjon på at man selvfølgelig ikke ut fra et kjent gjennomsnitt kan trekke slutninger om fordelingen blant respondentene. Spørsmålet om fordelingen kan karakteriseres som gradvis fallende eller som bimodal, vil bli undersøkt ved å framstille fordelingene på samme måte som i figur 1 og 2.

Når det skal undersøkes hvor skjevt den samlede problematferden er fordelt blant elevene, vil såkalte Lorentz-diagrammer bli brukt. De tilhørende Lorentz-kurvene vil vise hvor store andeler av problematferden (målt langs y-aksen) ulike andeler av elevene (ordnet etter stigende problematferd langs x-aksen) er ansvarlig for. Denne framgangsmåten kan illustreres med et Lorentz-diagram som viser fordelingene i det hypotetiske og det empiriske utvalget, jf. figur 3.

Figur 3. Lorentz-kurver for kriminalitetsfordelingen i et hypotetisk og et empirisk utvalg. N=3745

Som det vil bli gjort nærmere rede for i kapittel 3, er kriminalitetsfordelingen jevnere jo høyere Lorentz-kurvene ligger i planet. Figur 3 viser altså at den samlede fordelingen i det empiriske utvalget er jevnere enn fordelingen i det hypotetiske utvalget. Et eksempel som illustrerer dette, er at det av figur 3 kan avleses (ved å gå fra x-aksen opp til Lorentz-kurven, og så bort til y-aksen) at de 50 prosentene som er minst kriminelt aktive bare er ansvarlig for rundt 7 prosent av kriminaliteten i det hypotetiske utvalget og for hele 15 prosent av kriminaliteten i det empiriske utvalget.

Figur 3 illustrerer også hvordan en bimodal fordeling påvirker formen på Lorentz-kurven. I det hypotetiske utvalget er det rundt 8 prosent av befolkningen som skiller seg ut med særlig mye kriminalitet. Betydningen av en slik høykriminell gruppe, viser seg ved at Lorentz-kurven for det hypotetiske utvalget stiger noe bråere ved rundt 92 prosent av befolkningen. I det empiriske utvalget, der antallet falt mer gradvis med stigende indeksverdier, er bøyningen på Lorentz-kurven jevnere.

Datagrunnlag

Datagrunnlaget som er brukt i denne masteroppgaven ble samlet inn i undersøkelsen "Ung i Norge 2002", som er gjennomført av Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA). Dataene ble innhentet ved bruk av spørreskjemaer til elever ved 47 ung-

domsskoler og 26 videregående skoler (Rossow og Bø 2003). I alt deltok 11928 elever, som ga en samlet svarprosent på 92,3.

Datasettet er egnet til å belyse problemstillingen og de tre tilhørende spørsmålene. For det første inneholder datasettet mange spørsmål om kriminalitet og problematferd, der elevene har opplyst hvor ofte disse er begått det siste året. For det andre inneholder datasettet variabler som gjør at utvalget kan deles inn i grupper etter kjønn, klassetrinn, størrelsen på hjemstedet og etnisk bakgrunn. Når datasettet inneholder opplysninger om hvilken innsamlingsrunde skjemaet er utfylt i og opplysninger som gjør det mulig å sammenholde bruttoutvalget med nettoutvalget, er det også mulig å studere betydningen av å gjennomføre en ekstra innsamlingsrunde og resultatenes følsomhet for frafall.

Etter NOVAs kvalitetssikring og registrering av dataene, inneholder datasettet svarene fra 11637 elever. Det er disse dataene jeg har mottatt fra NOVA, og som er oppgavens empiriske grunnlag. Det framheves at datasettet ikke inneholder navn, personnummer eller andre opplysninger som er egnet til å identifisere den enkelte respondent.

Oppgavens struktur

I kapittel 2 gjennomgås først den teoretiske konteksten for oppgaven, det vil si relevante kriminologiske og avvikssosiologiske teorier generelt og teorien om nyanser i grått spesielt. Deretter presenteres noen sentrale forskningsarbeider som kan sies å ha ledet fram til denne teorien, og eksempler på nyere forskning på området. Kapitlet avsluttes med et eksempel på et sosialt fenomen der avviket synes å være et spørsmål om grader, nemlig bruk av alkohol.

Kapittel 3 handler om datagrunnlaget og metoden. Datagrunnlaget beskrives med vekt på undersøkelsens utvalg, svarprosent, representativitet og variabler. Metodebeskrivelsen starter med å se NOVAs spørreskjema i lys av generelle utfordringer ved bruk av denne metoden, og fortsetter med vurderinger av de konkrete spørsmålene i undersøkelsen. Deretter redigjøres for kategorisering av spørsmålene etter blant annet grovhet, samt forutsetninger som er gjort til verdier for hyppigheten av handlingene, vekting etter handlingstypenes grovhet og elever som har frafall eller er missing når problematferdsmålet konstrueres. Siden Lorentz-diagrammer og Gini-koeffisienter står sentralt i analysen av dataene, er det avslutningsvis lagt vekt på å beskrive disse teknikkene.

Analysekapitlene, det vil si kapittel 4, 5 og 6, er strukturert etter oppgavens spørsmål. Kapittel 4 handler om hvordan selvrapportert kriminalitet og annen problematferd fordeler seg blant alle elevene, og starter med en presentasjon av frekvensfordelingen til spørsmålene.

Deretter undersøkes betydningen av å variere antallet spørsmål, verdier for hyppighet og vekting når fordelingen beregnes. Til slutt i kapitlet oppsummeres funnene.

Kapittel 5 behandler spørsmålet om i hvilken grad er det forskjeller i fordelingen av problematferd innenfor grupper. Her sammenlignes gutter og jenter, ungdom fra seks kategorier av hjemsteder, elever på seks klassetrinn og ungdom med far født i og utenfor Norge. Her gjennomgås først fordelingen av problematferd innenfor gruppene, før funnene oppsummeres.

Kapittel 6 fokuserer innledningsvis på hvilken betydning det har for resultatene at det ble gjennomført en oppsamlingsrunde etter at hovedinnsamlingen var gjennomført, og i den forbindelse på om det er forskjeller i det gjennomsnittlige nivået på og fordelingen av problematferd betinget av innsamlingsrunde. Til slutt undersøkes om nivået på og fordelingen av problematferden endrer seg vesentlig når gruppen med frafall inkluderes i datagrunnlaget, og det samtidig forutsettes at disse elevene har vesentlig mer problematferd enn andre elever. Også i dette kapitlet oppsummeres funnene til slutt.

I det siste kapitlet, kapittel 7, ses funnene i forhold til undersøkelsens spørsmål. Fordelingen av kriminalitet og annen problematferd blant ungdommer som går i ungdomsskolen eller i videregående skole, vil bli sett i forhold til teorien om nyanser i grått og den tilhørende hypotesen om at problematferd er et gradsfenomen. Til slutt pekes det på andre former for avvik hvor teorien om nyanser i grått kan være gyldig.

2 TEORETISK FORANKRING OG TIDLIGERE FORSKNING

I dette kapittelet vil jeg først søke å plassere teorien om nyanser i grått, som er den teoretiske hovedforankringen for denne masteroppgaven, inn i en kriminologisk og avvikssosiologisk kontekst. Deretter går det nærmere inn på selve teorien. I neste omgang gis det en kort presentasjon av noen sentrale utenlandske og norske undersøkelser som ledet fram til teorien, og noen eksempler på nyere forskning. Til slutt gjennomgås et eksempel på en form for avvik der det ikke er enkelt å trekke skarpe skiller mellom gruppen "normale" og gruppen "avvikere", og der eksempelet gjelder bruk av alkohol.

Før jeg går inn på disse elementene, vil jeg kort omtale noen sentrale begreper som brukes i oppgaven. *Problematferd* kan "betraktes som en samlebetegnelse for uønsket oppførsel i en eller annen forstand, om brudd på samfunnets lover, normer og regler." (Bakken 1998:22). Ifølge Bakken kan det være vanskelig å gi en helt presis definisjon av begrepet, blant annet fordi normer og regler ikke alltid er like klart definert, fordi definisjonene varierer over tid, fordi dette vil avhenge av hvem som definerer og fordi antallet ganger handlingen gjentas har betydning for om dette oppfattes som et problem. Forbrytelser er handlinger (eller unnlatelser) som er belagt med straff (Andenæs 2004:11). Her brukes betegnelsen *kriminalitet* på samme måte. Handlinger som ikke er straffbare, men som representerer brudd på sosiale normer i skolen, hjemmet og samfunnet for øvrig, omtales her som *annen problematferd*.

2.1 Kriminologiske og avvikssosiologiske teorier

To synspunkter står vanligvis opp mot hverandre i beskrivelser av fordelingen av kriminalitet i samfunnet. På den ene siden hevdes det at kriminaliteten er fordelt på en slik måte at det ikke er mulig å trekke et skille mellom lovlydige og kriminelle personer. Den kanskje mest utbredte oppfatningen i befolkningen, men også innenfor fagmiljøene, synes likevel å være at det går et tydelig skille mellom disse gruppene. Oppfatningen om de kriminelle som en egen gruppe, bidrar til å forklare hvorfor det innenfor kriminologien, avvikssosiologien og psykiatrien har vært arbeidet mye med å avdekke forskjeller mellom lovbrøtterne og de lovlydige (Hauge 2001:15).

Når det først og fremst var atferden som skulle forklares, ble det viktig å finne fram til teorier som kunne forklare hvordan samspillet mellom individet og kreftene i samfunnet førte til at noen ble lovbrøttere og andre ikke (Hauge 2001:29-32). Enkelte tidlige atferdsteoretikere fokuserte på samfunnet (Quetelet) og nærmiljøet (Mayhew), men det var det individorienterte synet på kriminalitet som fikk størst gjennomslag. I 1876 lanserte Lombroso sin nå herostrat-

isk berømte teori om den fødte forbryter, som ble hevdet å skille seg ut fra de lovlydige ved en rekke fysiske kjennetegn. Paradoksalt nok førte denne teorien til at det individorienterte perspektivet skulle dominere kriminologien helt fram til vår egen tid, fordi teorien måtte motbevises med data på samme nivå som Lombroso hadde brukt.

Andre atferdsteorier søkte å finne forklaringen på kriminalitet i det miljøet som omga individet (Hauge 2001:15). Kriminaliteten kan ifølge disse teoriene forklares med læring av holdninger, normer og verdier i det sosiale systemet som individet lever i. Fra rundt 1920 var sentrale representanter for dette perspektivet Shaw, som fokuserte på kulturell overføring i gategjengen, og Sutherland, som i sin teori om "differential assosiation" hevdet at både lovlydighet og kriminalitet var lært i samhandling med andre, der ulik grad av tilknytning til forskjellige grupper bidrar til å forklare de valgene som gjøres (Hauge 2001:53-58).

I en tredje atferdsteoretisk hovedretning er fellesnevneren at kriminalitet søkes forklart med strukturelle forhold i samfunnet. Et fellestrekk for disse teoriene, der Durkheim og Merton er sentrale bidragsytere, er ifølge Hauge "forskjellene mellom det oversiktlige, sammensveisede og stabile samfunn på den ene side og det uoversiktlige, løst organiserte og foranderlige samfunn på den annen." (Hauge 2001:60).

Oppsummert kan man si at de rådende teoriene fram til rundt 1960 så på kriminaliteten som atferd som sprang ut fra sykelige tilstander i individet, nærmiljøet eller samfunnet (Hauge 2001:99). Dette synet ble utfordret av minst tre andre perspektiver. For det første ble det stilt spørsmål ved om det virkelig var så unormalt å ha begått kriminalitet som det atferdsteoriene forutsatte. En rekke undersøkelser hadde da vist at det å ha begått kriminalitet ikke var begrenset til personer som var straffedømt, men at de fleste i samfunnet faktisk hadde begått slike handlinger (Porterfield 1946, Wallerstein og Wyle 1947, Short og Nye 1958). Lovbrudd kunne altså hevdes å være det naturlige, både fordi de fleste hadde begått slike og fordi lovbrudd ga belønninger (Hauge 2001:71). Følgelig ble spørsmålet for de såkalte kontrollteoretikerne, hvor Hirschi er en sentral representant, hva som avholdt folk fra å begå kriminalitet.

For det andre ble det med stadig større styrke hevdet at avviket – kriminaliteten – ikke er en egenskap ved selve atferden, men at både avvikende atferd og avvikende personer er kjennetegn som blir tillagt av andre (Hauge 2001:100). Stempelet som avviker kan i neste omgang føre til at vedkommende over tid endrer selvbilde og går inn i en avvikerrolle. Viktige bidragsytere innenfor sosiologisk stemplingsteori er Lemert og Becker, men Meads perspektiv om at menneskelig atferd henger sammen med det selvbildet som skapes i interaksjon med andre, hadde da lenge stått sterkt innenfor sosialpsykologien (Hauge 2001:100).

For det tredje ble det utover 1960-tallet fokusert på selve kriminaliseringen. De såkalte konfliktteoretikerne hevdet at lovgivningen var et uttrykk for rådende maktstrukturer og klassekamp i samfunnet, som ikke nødvendigvis reflekterte majoritetens normer og verdier (Hauge 2001:117). Kornhauser oppsummerer det slik: "Since there is no basis for establishing agreements on values, law reflects the values of powerful groups. An instrument of powerful groups, the state serves their special interests, for there is no common interest." (Kornhauser 1978:38). I et slikt konfliktperspektiv var det ikke den kriminelle atferden som hadde interesse, men selve straffesystemet.

Til tross for disse perspektivene, synes oppfatningen om en særegen gruppe kriminelle fortsatt å stå sterkt. Fra psykologisk forskning er det vel kjent at vi har en velutviklet evne til å tenke i stereotypier, som gjør at vi tillegger enkelte mennesketyper visse karaktertrekk ut fra noen få holdepunkter. Også språket vi bruker innbyr til å tenke i kategorier. Dette gjelder for eksempel når vi snakker om skattesnyterne, horekundene, butikktyvne og de pedofile. Enten er man det, eller så er man det ikke. Forestillingen om at det finnes en spesiell gruppe kriminelle henger nok også sammen med en oppfatning om at personligheten bare langsomt kan endres. I et slikt perspektiv vil den som først har framvist en karakterbrist ved å trå over den grensen for tillatelig atferd som de fleste normale mennesker har, fort kunne oppfattes å befinne seg permanent blant utskuddene.

2.2 Teorien om nyanser i grått

Metaforen "nyanser i grått" har sin opprinnelse i Stangeland og Huges bok med samme tittel fra 1974, men perspektivet er som nevnt eldre enn det. Teorien om nyanser i grått hevder kort sagt at befolkningen ikke kan deles inn i kategoriene lovlydige ("hvite") eller kriminelle ("svarte"), men at personenes kriminelle aktivitetsnivå er et spørsmål om grader – om "nyanser i grått". Skog har i boken "Skam og skade" (Skog 2006) gitt en utfyllende beskrivelse av hovedpunktene i teorien og implikasjonene av denne, og følgende oppsummering bygger i all hovedsak på Skogs gjennomgang.

Dersom forestillingen om et tydelig skille mellom lovlydige og kriminelle personer var korrekt, burde man forvente å finne en bimodal fordeling, der de lovlydige utgjorde en stor gruppe med lave verdier og de kriminelle en egen gruppe med høye verdier på kriminalitetsmålet. Som nevnt i kapittel 1, fant Stangeland og Hauge (1974) at det ikke var mulig å trekke et slikt skille. Utvalget fordelte seg med flest ved lave verdier, og andelene falt deretter nokså jevnt med stigende verdier av kriminalitetsindeksen. Heller enn å snakke om lovlydige

("hvite") og kriminelle ("svarte"), ga metaforen "nyanser i grått" en bedre beskrivelse av spekteret.

Christie trekker nok denne forståelsen noe langt når han skriver at "Vi er syndere hele flokken, i tanke, ord eller gjerning. Også i gjerning!" (Christie 1982:91). Skog framhever at metaforen "nyanser i grått" ikke må misforstås: "Selv om vi synes å stå overfor en glideskala, snarere enn et skarpt skille, er det naturligvis stor forskjell på personer i skalaens ytterpunkter. En person som har både væpnet ran og voldtekt på samvittigheten, avviker utvilsomt ganske markant fra en som bare har gjort seg skyldig i noen fartsovertredelser og tatt med seg et par flasker brennevin for mye over grensen. Nyanser i grått betyr ikke at vi alle er like 'syndige'. Det *er* forskjeller – endog store forskjeller – mellom ulike menneskers synderegister, selv om dette synderegisteret utgjør en glideskala." (Skog 2006:46). Det at det er vanskelig å trekke begrunnede skiller som deler befolkningen i lovlydige og kriminelle, betyr altså ikke at kriminaliteten er jevnt fordelt i befolkningen.

Stangeland og Hauges undersøkelse omhandlet i hovedsak nokså bagatellmessige normbrudd. Selv om teorien om nyanser i grått gjelder kriminalitet generelt, har den ifølge Skog (2006:50) mer begrenset gyldighet jo mer man snevrer inn det fenomenet man studerer og desto mer alvorlige forbrytelser det er tale om. Like fullt antas at man ville funnet spor av nyanser i grått også dersom man studerte de groveste voldsforbrytelsene over tid.

Mønsteret med nyanser i grått kan også gjenfinnes ved bruk av data fra politi og rettsvesen. For eksempel fant man en slik fordeling da man undersøkte hvor mange dommer et utvalg svenske 30-åringer hadde pådratt seg (Andersson 1993, ifølge Skog 2006:56). Andelene uten noen dommer var klart høyest (82 prosent), og andelene med flere dommer sank deretter entydig uten at det var grunnlag for å trekke et skarpt skille mellom noen grupper. Dette illustrerer at det selv blant dem som er i kontakt med politiet og rettsvesenet, er forskjeller med hensyn til kriminelt aktivitetsnivå.

Dersom man velger å studere bare de alvorligste lovbruddene, kan man lett komme til å overvurdere hvor stor del av de samlede uønskede handlingene som skyldes en liten gruppe "verstinger" i samfunnet (Skog 2006:52). Mange små handlinger kan dessuten utgjøre et like stort samfunnsproblem som noen få store. For eksempel er skaden like stor om 30 personer knuser én rute hver som om én person knuser 30 ruter. Mange små handlinger med liten risiko kan også samlet forårsake større skade for samfunnet enn få handlinger med stor risiko.

Forståelsen av kriminaliteten som et gradsfenomen, har flere viktige implikasjoner (Skog 2006:65-69). For det første bidrar dette til økt forståelse av den sosiale konstruksjonen avvik. Selv om det ikke er mulig å trekke et begrunnet og skarpt skille som deler befolkningen

i en lovlydig majoritet og en kriminell minoritet, blir enkelte personer og grupper av personer like fullt stemplet som kriminelle. Stemplingen kan føre til at man tillegges visse karaktertrekk og forventes også i fortsettelsen å oppføre seg i strid med normene. Dette kan føre til at man endrer selvbildet og velger å handle i tråd med disse forventningene. På den annen side kan det også tenkes at forløpet blir det motsatte, nemlig at den som stemples velger å tilpasse seg samfunnets normer.

For det andre kan mange små avvik bidra til å forklare de større avvikene. Teorien om nyanser i grått hevder at de fleste vil ha gjort seg skyldig i et fåtall lovbrudd, og at andelene er stadig mindre jo flere og grovere lovbrudd det er tale om. De som er mest kriminelt aktive begynte en gang også i det små, og for den enkelte kan veien mot alvorlige forbrytelser være en trinnvis prosess. I samfunn med liten oppslutning om lover og andre normer vil den enkelte påvirkes av andres holdninger, og selv kunne bidra til å opprettholde eller øke den manglende respekten for disse normene ved å begå lovbrudd. Mange små og mellomstore lovbrudd i store deler av befolkningen kan derfor utgjøre en viktig del av den sosiokulturelle konteksten for mer alvorlige former for avvik.

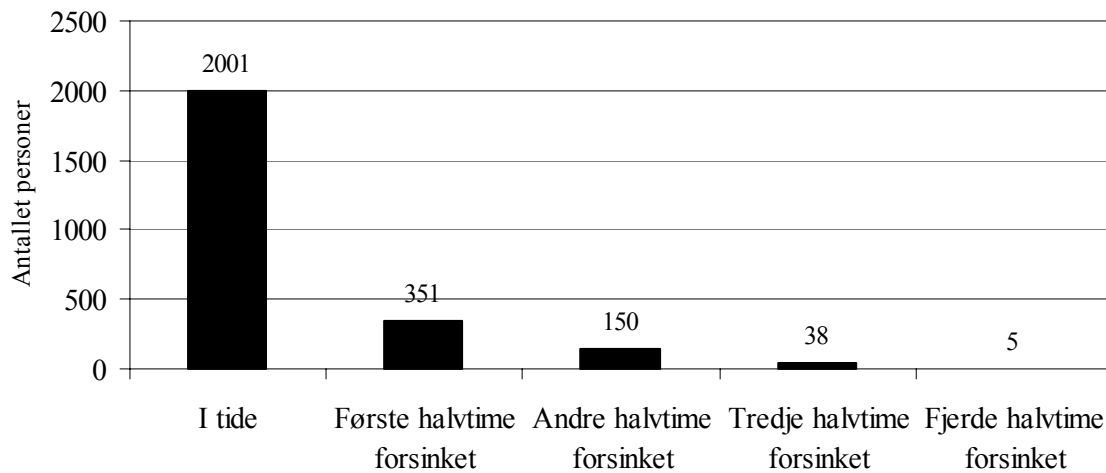
For det tredje har forståelsen av kriminalitet som et gradsfenomen betydning for valg av strategier for å redusere den samlede kriminaliteten. Dersom en stor del av kriminaliteten begås av en liten gruppe, vil trolig forebygging rettet mot og inkapasitering av denne gruppen være mest effektivt for å oppnå reduksjoner i kriminaliteten. Med inkapasitering menes at noen settes ut av stand til å forbryte seg på nytt, for eksempel ved forvaring i fengsel. Hvis kriminaliteten derimot er nokså jevnt fordelt i befolkningen, betyr det at man trolig vil oppnå de største virkningene dersom de kriminalitetsforebyggende tiltakene spres på store deler av befolkningen. Man kan imidlertid ikke se bort fra at tiltak rettet mot mindre grupper har allmennpreventive virkninger for større deler av befolkningen, som kan tenkes å avstå fra kriminalitet på grunn av straffetrusselen, lovens moraldannende virkning eller et ønske om å opptre konformt i forhold til det flertallet gjør.

2.3 Tidligere forskning

Når kriminalitet som gradsfenomen skal studeres, er det relevant å trekke inn den såkalte ”The J-curve hypothesis of conforming behavior” (Allport 1934). Hypotesen, som gjelder handlinger, har sin opprinnelse i sosialpsykologien. Denne sier grovt sagt at der det er en viss oppslutning om en handlingsnorm, så vil de fleste handle konformt i forhold til normen mens andelen som avviker fra normen vil bli stadig mindre jo større avviket fra normen er. Når man framstiller avvikene grafisk, vil andelen av befolkningen (målt langs y-aksen) bli stadig mindre jo

større avvik det er snakk om (målt langs x-aksen). I et diagram vil denne fordelingen framstå som en speilvendt J, jf. eksempelet hentet fra Allport (1934:145) i figur 4:

Figur 4. Tidspunkt for oppmøte i forhold til arbeidstidens start (Allport 1934). Antallet personer. N=2545

Eksempelet i figur 4 gjelder oppmøtetidspunktet ved en steintøyfabrikk, og viser en J-kurvefordeling med handlinger som enhet. De fleste møter i tide, mens antallet som kommer for sent synker entydig jo større forsinkelse det er tale om. Hypotesen ble opprinnelig underbygget med forholdsvis konvensjonelle normbrudd, så som avvik i forhold til trafikkregler og katolske ritualer, men har senere vist seg å ha gyldighet også når det gjelder andre former for avvik, så som kriminalitet og alkoholmisbruk.

Metodisk kan teorien om nyanser i grått føres tilbake til studier i USA under og etter andre verdenskrig. Mens tidligere undersøkelser ofte var basert på offisiell kriminalstatistikk og viste en tett konsentrasjon av kriminaliteten til en liten gruppe, viste en metodikk basert på spørreskjemaer til og/eller intervjuer med antatt lovydige grupper at en oppsiktsvekkende stor andel av disse hadde begått kriminelle handlinger (Andenæs, Sveri og Hauge 1960:100, Gabor 1994:54-55, Hindelang, Hirschi og Weis 1981:22-23). Blant de første av disse var en undersøkelse blant antatt ustraffede collegestudenter i Texas, der spørsmålene tok utgangspunkt i lovbrudd som ungdommer nylig var tiltalt for (Porterfield 1946:37-45). Samtlige hadde begått minst én av de 55 omhandlede lovbruddstypene, med et gjennomsnitt på 5 for kvinnene og 10 for mennene. Nesten ingen av studentene var tiltalt for disse overtredelsene.

I en ofte sitert undersøkelse, besvarte voksne menn og kvinner i New York et spørreskjema som dekket 49 straffbare forhold (Wallerstein og Wyle 1947). Utvalget var trukket slik at det utelukkende skulle bestå av ustraffede. Svarene viste at 99 prosent hadde begått minst ett av disse lovbruddene, med et gjennomsnitt på 18 av handlingstypene for mennene og 11 for kvinnene. Selv om det ble framhevet at mange av handlingene var nokså ubetydelige,

konkluderte forfatterne med at det å begå lovbrudd ikke er en abnormal sosial eller psykisk tilstand, men et helt vanlig fenomen.

En tredje undersøkelse som er mye referert i litteraturen på området, ble gjennomført ved hjelp av spørreskjemaer til et utvalg studenter i vesten og midt-vesten i USA (Short og Nye 1958). En kriminalitetsindeks basert på sju av spørsmålene viste at samtlige av guttene og 74 prosent av jentene hadde begått minst en av de straffbare handlingene, stort sett uten å ha blitt arrestert for det, og at storparten av utvalget hadde begått flere av handlingstypene.

En fjerde undersøkelse som bør nevnes spesielt, ble gjennomført i Michigan på slutten av 1960-tallet (Gold 1970). I intervjuer med 522 ungdommer opplyste disse å ha begått til sammen begått 2490 lovbrudd, mens det i politiregisteret kun var registrert 80 lovbrudd fordelt på 47 av ungdommene. Undersøkelsen viste at det bare var 17 prosent av respondentene som ikke hadde begått noen lovbrudd. Ved å konstruere indekser med vekting etter alvorlighetsgrad, fant man fordelinger i samsvar med J-kurve-hypotesen. Et Lorentz-diagram viste at de 17 prosent mest kriminelt aktive stod for halvparten av all kriminaliteten, og at de fem prosentene som var mest aktive var ansvarlig for fjerdeparten.

I Norge ga tilsvarende undersøkelser på slutten av 1950- og på begynnelsen av 1960-tallet like forbløffende resultater. I det som forfatterne selv karakteriserte som en undersøkelse ”av ytterst enkel og primitiv art” besvarte 125 mannlige studenter ved Institutt for kriminologi og strafferett i Oslo i 1959 et spørreskjema med blant annet 15 spørsmål om deltakelse i kriminelle aktiviteter (Andenæs, Sveri og Hauge 1960). Mer enn halvparten hadde begått forholdsvis uskyldige handlinger som nasking hjemme, epleslang og sniking. Det var imidlertid også mange som hadde forbrutt seg når det gjaldt mer alvorlige forhold, som promillekjøring og nasking fra butikker. Ifølge forfatterne viste undersøkelsen ”at den utbredte forestilling om et skarpt skille mellom ’lovbryterne’ og de ’lovlydige’ ikke hører hjemme i virkeligheten, iallfall for barne- og ungdomsalderens vedkommende” (Andenæs m.fl. 1960:110).

En undersøkelse med 25 spørsmål om kriminelle handlinger ble i 1961 gjennomført blant et utvalg norske rekrutter i Oslo, Bergen og noen landdistrikter (Christie, Andenæs og Skirbekk 1965). Svarene viste blant annet at det for mange lovbrudd var ganske normalt å ha forbrutt seg, og at bare mellom 5 prosent (Oslo) og 15 prosent (Vest-Oppland) ikke hadde begått noen av handlingene. Det gjennomsnittlige antallet kriminelle handlingstyper var høyest i Oslo (9,7) og lavest i Vest-Oppland (5,3). Fordelingen langs den kriminalitetsindeksen som ble konstruert, viste at andelen var høyest ved lave verdier av indeksen og at andelen sank jo høyere verdier det var tale om. I undersøkelsen ble det blant annet konkludert med at

”It is normal – in a statistical sense – to have broken some laws, but only a few and only infrequently” (Christie m.fl. 1965:115).

I undersøkelsen som er publisert i boken ”Nyanser i grått”, besvarte et stort utvalg gutter som møtte til sesjon i 1967 et spørreskjema med 29 spørsmål om kriminelle handlinger (Stangeland og Hauge 1974). Bare 13 prosent av utvalget hadde ikke gjort noen av handlingene. Indeksen for kriminelle handlinger bygget videre på den som ble brukt i undersøkelsen fra 1961. Ved å gi hver handling verdier fra 1 til 3 etter antatt grovhet, og doble verdier dersom handlingen var utført tre ganger eller mer, ble en indeks til 75 poeng konstruert. Fordelingen av personer langs indeksen viste at rundt tre fjerdedeler skåret 10 poeng eller lavere, og at antallet personer ble stadig mindre med stigende indeksverdi. Siden man ikke kunne vite om spørsmålene i skjemaet var representative for alle kriminelle handlinger, ble det understreket at indeksen ikke var et sant mål på faktisk kriminalitet, men et metodisk verktøy til bruk i analysen av materialet. Avslutningsvis ble det blant annet konkludert med at ”Det er meget vanlig at unggutter begår lovbrudd. Lovbruddene er oftest bagatellmessige, og det er uvanlig å begå særlig mange av dem” (Stangeland og Hauge 1974:111).

Det er senere gjennomført en lang rekke studier av kriminalitet og annen problematferd. Mange av studiene belyser forskjeller i problematferdsnivået mellom grupper, samt årsaker til at noen er mer aktive enn andre. Jeg har ikke kommet over forskning som direkte belyser spørsmålet om hvordan den målte problematferden samlet sett er *fordelt* langs kontinuerlige skalaer for befolkningsandeler, det vil si at fordelingene er presentert i form av Lorentz-kurver eller tilsvarende. Følgelig har jeg heller ikke kommet over studier av om det er forskjeller i *formen* på fordelingen når man sammenligner ulike grupper med hverandre.

Det finnes imidlertid flere studier hvor befolkningen er kategorisert i grupper etter problematferdsnivå. Et eksempel på dette er en studie av problematferd blant elever i Oslo, hvor 4,5 prosent er kategorisert som ”gjengangere”, 13,9 prosent som ”erfarne”, og så videre (Bakken 1998:66). Et annet eksempel på analyser av konsentrasjonen av kriminalitet, er en undersøkelse av registrert kriminalitet som kan henføres til personer født i 1977 (Skarðhamar 2004 og 2005). Her ble fem kategorier av lovbruddskarrierer definert, hvorav ”normalpopulasjonen” utgjør 75,2 prosent og personer med ”stabilt høynivå” 0,4 prosent (Skarðhamar 2005:19). Studien viste at gruppen med stabilt høynivå ble siktet for 34 prosent av forbrytelsene med kjent gjerningsperson i perioden 1992 til 2001. Ifølge studien hefter det seg usikkerhet til graden av konsentrasjon, blant annet fordi de fleste forbrytelser ikke blir oppklart. Blant dem som ble siktet for forbrytelser, er 43 prosent siktet for én forbrytelse, og andelen faller

deretter jo flere forbrytelser det er tale om (Skarøhamar 2005:15). Et slikt empirisk mønster kan hevdes å være i pakt med teorien om nyanser i grått.

I mange av studiene synes vekten å ligge på å identifisere kjennetegn ved den enkelte og vedkommendes omgivelser som kan bidra til å forklare ulikheter i problematferdsnivået, så som kjønn, alder, bosted, foreldrenes utdanning og så videre. Slike multivariate undersøkelser er opplagt viktige for å forstå årsakene til individuelle forskjeller i problematferd, herunder strukturelle forhold som kan bidra til å forklare at slike forskjeller finnes. Ett av siktemålene med denne univariate masteroppgaven er å supplere disse undersøkelsene, ved å presentere analyser av den samlede fordelingen av problematferden og ved å undersøke om denne fordelingen er ulik når man sammenligner grupper av ungdommer med hverandre.

En sentral del av oppgaven består av å undersøke hvorvidt kriminalitet og annen problematferd er et gradsfenomen. For ett av temaene som berøres av spørreskjemaet, nemlig bruk av alkohol, synes en utbredt oppfatning å være at "alkoholikerne" har et alkoholforbruk som er vesentlig høyere enn blant normalbrukerne i befolkningen for øvrig. Hvis dette skulle være riktig, bør det finnes en egen gruppe som skiller seg ut med et tydelig høyere forbruk enn befolkningen ellers når man ordner individene etter stigende alkoholinntak.

Skog (2006) har påvist, ved å bruke data fra mange land, at man ikke finner en slik bimodal fordeling når individenes alkoholinntak studeres. Både når inntaket måles i liter pr. år, antallet drikketilfeller og alkoholkonsum pr. drikketilfelle, finner Skog at det ikke er mulig å trekke et skille mellom "normalkonsumentene" på den ene siden og "misbrukere" eller "alkoholikere" på den andre. Både i Frankrike og Norge er andelene av befolkningen jevnt fallende med stigende alkoholkonsum: "Også når det gjelder bruk [av alkohol] står vi overfor en glideskala, der alle avskygninger og mellomformer eksisterer i rikt monn." (Skog 2006:181). Det samme gradsfenomenet finner Skog når han studerer alkoholforbruket til et utvalg som bare omfatter personer med alkoholavhengighetsproblemer.

Skogs undersøkelser av bruk av alkohol viser altså det samme mønsteret som forutsatt i J-kurve-hypotesen og teorien om nyanser i grått. Dette viser at teorien også kan være gyldig for andre områder enn kriminalitet og problematferd, som er temaet for denne oppgaven.

2.4 Oppsummering

Til tross for at avvikssosiologiske og kriminologiske teorier lenge har hevdet noe annet, synes mange fortsatt å være av den oppfatning at "de kriminelle" er en særskilt gruppe i samfunnet. Teorien om nyanser i grått bryter med denne gjengse oppfatningen ved å hevde at kriminalitet

er et gradsfenomen, og at befolkningen fordeler seg langs en glideskala mellom ytterpunktene i kriminelt aktivitetsnivå.

Et fellestrekk for de empiriske undersøkelsene som førte fram til teorien, synes å være at de stort sett behandlet spørsmålet om hvor store andeler av respondentene som har begått de ulike handlingstypene eller ikke, samt hvor mange handlingstyper den enkelte har forbrutt seg mot. Undersøkelsene synes i mindre utstrekning å fokusere på antallet ganger den enkelte har begått disse normbruddene og følgelig hvordan den samlede kriminaliteten som svarene representerer fordeler seg i befolkningen, selv om både Gold og de norske sesjonsundersøkelsene et stykke på vei belyser disse spørsmålene.

Det er avgjort interessant at nesten alle minst en gang har begått en kriminell handling, og at det er individuelle forskjeller i kjennetegn mellom dem som begår mye og dem som begår lite kriminalitet. Når man skal si noe om det virkelig finnes et gråtonespekter for problematferd, vil det likevel være enda mer interessant å se på hvordan denne atferden fordeler seg blant individene i samfunnet. Ved å definere problematferdsmålet på ulike vis, kan det også undersøkes om dette gråtonespekteret virkelig er så rikt og nyansert, eller om det snarere er slik at tonene skifter brått fra off-white til gråsvart.

3 DATAGRUNNLAG OG METODE

I dette kapittelet presenteres først datagrunnlaget for denne masteroppgaven, som er en spørreundersøkelse blant norsk skoleungdom gjennomført av Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA). Derne vil jeg peke på noen metodiske begrensninger ved bruk av spørreskjemaer, og vise hvordan jeg i lys av blant annet disse begrensningene og ved hjelp av forutsetninger har kommet fram til de problematferdsmålene jeg vil arbeide videre med i oppgavens analysekapitler. Til slutt redegjøres for hvordan jeg har arbeidet med å analysere undersøkelsens datagrunnlag og hvilke metoder som er brukt for å framstille resultatene av disse analysene i rapporten. Siden et viktig siktemål med studien er å undersøke hvorvidt ulike metodiske grep fører til ulike svar på problemstillingen, er det lagt vekt på å gi en forholdsvis omfattende beskrivelse av de metodiske framgangsmåtene som er brukt.

3.1 Datagrunnlag

Datagrunnlaget som er benyttet i denne masteroppgaven er innsamlet av og tilhører NOVA. Dataene ble samlet inn gjennom den nasjonale undersøkelsen "Ung i Norge 2002", som omfattet et utvalg elever ved norske ungdomsskoler og videregående skoler i 2002. En tilsvarende undersøkelse – "Ung i Norge 1992" – ble gjennomført ti år tidligere. Dersom ikke annet er angitt, bygger framstillingen i punkt 3.1 på metoderapporten for datainnsamlingen til "Ung i Norge 2002" (Rossow og Bø 2003).

3.1.1 Utvalg av skoler og elever

"Ung i Norge 2002" omfattet elever ved 73 skoler, fordelt på 47 ungdomsskoler og 26 videregående skoler. Trekkingen av skoler ble foretatt av Statistisk sentralbyrå (SSB), etter samme framgangsmåte som undersøkelsen i 1992. Det innebar at skolene ble inndelt i strata etter fem geografiske regioner og tre grupper av skoler innenfor disse, basert på henholdsvis elevtall ved skolen (ungdomsskolen) og skoletype (videregående skole). Skolenes sannsynlighet for å bli trukket ut var proporsjonal med skolestørrelsen (Rossow og Bø 2003: Vedlegg 2). I Oslo ble metoden med tilfeldig utvalg fraveket, for å sikre best mulig representativitet med hensyn til bosted, etnisk bakgrunn og studieretning på videregående skole. Her ble det foretatt et skjønnsbasert utvalg av skoler. Kun to skoler reserverte seg mot å delta, og disse ble erstattet med uttrukne reserveskoler.

Siden elevene i utgangspunktet kom med i utvalget hvis skolen eleven gikk på ble trukket ut, er elevenes trekkesannsynlighet lik trekkesannsynligheten til vedkommendes skole.

Ved skoler som var større enn det ideelle utvalget i sitt stratum, ble det foretatt utvalg av klasser. Ved denne framgangsmåten ble de mer enn 13000 elevene ved de uttrukne skolene redusert til et bruttoutvalg på 12923 elever, fordelt omtrent likt mellom de to skoletypene.

3.1.2 Svarprosent

Det var 11928 elever som deltok i undersøkelsen, som sett i forhold til bruttoutvalget gir en samlet svarprosent på 92,3. Svarprosenten er henholdsvis 93,6 for elever i ungdomsskolen og 91 for elever i videregående skole.

Utfyllingen av spørreskjemaene var basert på frivillighet. For elever i ungdomsskolen var det en forutsetning at skriftlig informert samtykke var innhentet fra foreldrene, og her var det et frafall på 3,7 prosent av bruttoutvalget på grunn av at elever og/eller deres foresatte ikke ønsket å delta. Andelen elever som ikke ønsket å delta var 1,5 prosent på videregående skole, hvor foreldrene var informert om undersøkelsen og kunne si fra hvis de ikke ønsket at barnet skulle delta (passivt samtykke).

Svarprosenten på ungdomsskolen trekkes ned av forholdsvis lav deltakelse ved noen få av skolene. På videregående skole var det relativt lav deltakelse ved to av skolene. For denne skoletypen trekker også en noe lavere svarprosent for tredje klassetrinn den samlede svarprosenten ned.

Enkelte besvarelser var slik at de ble utelatt fra undersøkelsens "stamfil", altså den "offisielle" systemfilen. Dette gjaldt blant annet 117 elever som hadde svært mange ubesvarte spørsmål og 17 elever som hadde gitt åpenbart urimelige svar. Enkelte av besvarelsene fra to ungdomsskoler kom ved en inkurie ikke med i stamfilen, og lot seg heller ikke oppdrive i ettertid. Disse momentene bidrar til å forklare at stamfilen består av 11637 elever, som er 291 færre enn de 11928 elevene som deltok i undersøkelsen.

3.1.3 Representativitet

Ifølge metoderapporten har tidligere studier av bortfall i tilsvarende undersøkelser, for eksempel Bakken (1998), vist at fravær fra skolen på en tilfeldig dag kan henge sammen med problematferd. For å fange opp elever som var borte den dagen undersøkelsen ble gjennomført, fikk disse elevene tilbud om å gjennomføre undersøkelsen senere. Ifølge Alstad er det å på nytt oppsøke de som ikke svarte, "den eneste virkelige pålitelige og effektive metode" for å redusere virkningen av den feilkilden som systematisk frafall representerer (Alstad 1993:14). 696 elever ved 56 av skolene deltok i denne oppsamlingsrunden. Uten denne runden ville den

samlede svarprosenten vært 86,6. Ifølge metoderapporten bidro dette til noe bedre representativitet av elever med problematferd.

Bruttoutvalget av elever i tredje klasse i videregående skole var cirka halvparten av utvalget i første og andre klasse i videregående. Dette henger dels sammen med at de førstnevnte elevene på yrkesfaglige studieretninger har læreplass, og derfor ikke er til stede på skolen. Dette henger også sammen med at flere slutter i skolen i andre og tredje klasse, som særlig gjelder yrkesfaglige studieretninger. I metoderapporten er det konkludert med at undersøkelsen gir et godt representativt bilde av ungdom som har undervisning på skolen. Fordi utvalget ikke fanger opp elever med læreplass og ungdom som ikke går i videregående skole, er representativiteten for eldre tenåringer vurdert som mindre god.

I denne oppgaven er kjønn, hjemsted, fars fødeland og klassetrinn brukt for å dele utvalget inn i grupper. Når det gjelder representativiteten for kjønn, har utvalget en noe mindre andel gutter enn i samme aldersgruppe i hele befolkningen (48,6 og 51 prosent). Utvalget synes å stemme godt overens med SSBs tall for ungdommers bosted. Første generasjons innvandrere er noe underrepresentert i utvalget, som kan ha sammenheng med at det var en forutsetning for å delta at man kunne lese og skrive norsk. Representativiteten når det gjelder eldre tenåringer (høyeste klassetrinn) er vurdert som mindre god, av grunner som nevnt over.

Når det gjelder etnisk bakgrunn, er fars fødeland brukt i denne oppgaven som kriterium for å skille elever med utenlandsk opphav fra elever der begge foreldrene er født i Norge. Kriteriet kunne også vært knyttet til mors fødeland, eller at begge foreldrene skulle være født i utlandet. En krystabell viser at 10030 elever har to norske foreldre og at 661 elever har foreldre som begge er født i utlandet. I tillegg er det 418 elever som har utenlandsk far og norsk mor, mens 375 elever har norsk far og utenlandsk mor. Ved å knytte kriteriet til fars fødeland, er innvandrergruppen mer omfattende enn om SSBs definisjon av innvandrerbefolkningen ble lagt til grunn, der denne gruppen omfatter "personer født av to utenlandsfødte foreldre" (Bakken 1998:51). På den annen side er gruppen snevrere definert enn om utvalget også bestod av elever med norsk far og utenlandsk mor. Den begrensede størrelsen på den sistnevnte gruppen (375 elever), gjør at den valgte operasjonaliseringen bare i begrenset grad antas å innvirke på de resultatene jeg kommer til ved å bruke fars fødeland som kriterium for inndeling etter etnisk bakgrunn.

3.1.4 Spørreskjema, variabler og frafall

I denne oppgaven brukes data fra de spørsmålene i "Ung i Norge 2002" som det av innledningen til spørsmålene framgår har med brudd på regler i skole og samfunn å gjøre. Verdien på

disse variablene (fra 0 til 5) representerer hyppigheten av handlingene de siste 12 månedene¹. Hvis det var krysset av for flere alternativer, ble den laveste verdien konsekvent valgt i forbindelse med NOVAs kvalitetssikring av de utfylte spørreskjemaene. Svarene på følgende spørsmål er brukt til å dele utvalget inn i grupper:

- "Er du gutt eller jente?". Av de 11637 respondentene er det 5599 gutter og 5917 jenter, mens opplysninger om kjønn mangler for 121 elever. Andelen med missing var opprinnelig høyere. I forbindelse med NOVAs kvalitetssikring ble andelen med missing redusert ved å bruke svarene på andre spørsmål for å sannsynliggjøre respondentens kjønn.
- "Hvilket klassetrinn går du på?". De 5802 respondentene i ungdomsskolen fordeler seg med 1955 i åttende, 1896 i niende og 1951 i tiende klasse. I videregående skole fordeler de 5774 respondentene seg med 2072 elever i første klasse, 2116 i andre og 1586 i tredje. Her er det 61 som har missing på variabelen.
- "Er din far født i Norge?". Av respondentene har 10415 opplyst at far er født i Norge, mens faren til 1084 av elevene er født utenfor Norge. 138 besvarte ikke spørsmålet.
- "Hvor bor du?". Av respondentene bor 2225 i stor by, 1089 i mellomstor by, 2051 i liten by, 2220 på større tettsted, 1798 på mindre tettsted og 2107 i bygd eller grend. Det er 147 som ikke har besvart spørsmålet.

Grunnen til at klassetrinn og ikke alder er brukt som grunnlag for inndeling i grupper, er at aldersvariabelen har en kategori for elever som er "17 år og eldre", samtidig som det finnes egne verdier for dem som er fra 18 til 21 år. At kategoriene ikke er gjensidig utelukkende, henger trolig sammen med at datasettene for ungdomsskolene og de videregående skolene er slått sammen til en fil, og at den åpne kategorien gjelder ungdomsskolen. Elevene som går på samme klassetrinn i ungdomsskolen er i hovedsak født i samme år, som gjør at det for alle praktiske formål vil ha mindre betydning om alder eller klassetrinn legges til grunn². I hovedsak gjelder dette også elevene på ulike klassetrinn i videregående skole, selv om enkelte her er noe eldre enn de øvrige elevene på samme klassetrinn. Likevel er det på hvert klassetrinn bare drøyt 100 elever (mellom 6 og 8 prosent) som er mer enn ett år eldre enn de øvrige elevene³.

---

¹ Hvis handlingen er opplyst ikke å være utført det siste året, er dette kodet som '0', én gang som '1', to til fem ganger som '2', seks til 10 ganger som '3', 10 til 50 ganger som '4' og mer enn 50 ganger som '5'.

² En krysstabell viser at 1943 av de 1952 respondentene i åttende klasse er 13 eller 14 år. Av disse har 1563 opplyst at de er 13 år og 380 at de er 14 år, som synes rimelig siden undersøkelsen ble gjennomført i februar og noen i alderskullet derfor hadde rukket å fylle år. Bildet er det samme også for elevene i niende og tiende klasse.

³ En krysstabell viser at det på tredje klassetrinn i videregående skole er 1054 elever som er 18 år og 387 elever som er 19 år. Samtidig er det bare henholdsvis 68 og 47 elever som er 20 og 21 år, som er høyeste oppgitte alder. Fordelingen på de to foregående klassetrinnene er tilsvarende, med den forskjell at elevene er ett år yngre.

Klassetrinn synes derfor å være kategorier som i det alt vesentlige favner de elevene som er født i samme år.

I arbeidet med frafall, har jeg vurdert det som metodisk riktig å bare bruke dataene som ble samlet inn ved skoler som gjennomførte oppsamlingsrunde, jf. nærmere omtale i punkt 3.2.6. Nummeret på skolene som gjennomførte slik runde ble funnet ved å lage en krystabell mellom variablene "skolekode" og "innsamlingsrunde". Dette var tilstrekkelig for å finne fram til hvilke respondenter som gikk på skoler som gjennomførte oppsamlingsrunde.

For å undersøke betydningen av frafall var det nødvendig også å vite bruttoutvalget av elever ved de enkelte skolene. Navnet på skolen og dennes bruttoutvalg framgår av tabeller i NOVAs metoderapport for undersøkelsen. Datasettet inneholder imidlertid ikke referanser til navnet på de enkelte skolene som har deltatt, som er begrunnet med hensynet til konfidensialitet. For å kunne bruke metoderapportens opplysninger om bruttoutvalg, rettet jeg derfor i juni 2006 en forespørsel til NOVA om å få tilgang til en oversikt som viste navnet på skolen den enkelte skolekode representerte. Forespørselen ble imøtekommet av NOVA, under forutsetning av at oversikten ble destruert umiddelbart etter at hensikten med bruken av denne var oppnådd (å knytte bruttoutvalg til skolekode), og at også alle filer som koblet skolekode og navnet på skolen ble slettet. Samtidig som jeg erklærer at begge disse kravene er oppfylt, vil jeg presisere at hensikten med oppgaven ikke har vært å si noe om elevene ved de enkelte skolene. Oppgaven inneholder da heller ikke navnet på noen av de skolene som har deltatt.

3.2 Metode

3.2.1 Metodiske utfordringer ved bruk av spørreskjemaer

Måleproblemene i spørreskjemaundersøkelser varierer etter hva som skal måles. For atferd det knytter seg sosiale normer til, som kriminell atferd, vil svarfordelingen trekke i retning av atferd som er sosialt ønskelig (Ringdal 2001:271). Generelt anses metoden å være mer egnet til å studere mindre alvorlige lovbrudd og forseelser enn til å studere grove forbrytelser (Sarnecki 2003:71). Det anbefales derfor at mål på problematferd baseres på data innhentet gjennom ulike teknikker og fra ulike kilder, så som registerdata, intervjuer og rapportering fra de unges omgivelser (Storvoll 2004:51). Ifølge Storvoll indikerer imidlertid andre studier at "det er en rimelig høy grad av sammenfall mellom ungdoms egenrapporterte antisosiale atferd og registrert kriminalitet". Pedersen viser til at "Numerous studies show that there is a rather high concordance between self-reported crime and official records" (Pedersen 2000:98). Dette reduserer feilkilden ved å legge selvrapporterte spørreskjemadata til grunn.

Generelt kan feilkilder i surveyer knyttes til utvelgingen av enhetene og frafall, til spørreskjemaet, til intervjueren og til databehandlingen (Ringdal 2001:277). I NOVAs undersøkelse antas ikke forhold knyttet til utvelgingen, intervjueren og databehandlingen (registreringen av dataene) å true undersøkelsens representativitet. Utvelgingen synes å ivareta "det grunnleggende prinsippet for moderne utvalgsteknikk, nemlig at alle enheter vi er interessert i å vite noe om skal ha lik sjanse til å bli inkludert i utvalget vi trekker fra den populasjonen" (Alstad 1993:7). I forbindelse med datainnsamlingen, fikk kontaktlærerne utdelt skriftlig instruks om datainnsamlingen og skriftlig instruksjon til elevene (Rossow og Bøe 2003:11-12). Dette antas å bidra til lik gjennomføring av datainnsamlingen. Bortsett fra at skjemaer fra to av skolene mest trolig forsvant i postgangen (Rossow og Bøe 2003:28), synes det ikke å ha vært større problemer forbundet med registreringen av dataene.

Når det gjelder feilkilder knyttet til spørreskjemaet kan enkelte, bevisst eller ubevisst, komme til å svare bekreftende på spørsmål uten at de faktisk har gjort disse handlingene i virkeligheten (Skog 2006:53). Dette kalles for "falske positive". Det er ikke vanskelig å forestille seg at noen ønsker å tøffe seg litt for seg selv eller å ha det litt moro med dem som senere skal analysere svarene, ved å krysse av for langt flere handlinger enn de i virkeligheten har begått. Omfanget av "falske positive" antas likevel å være mindre enn problemet med "falske negative" (Skog 2004:91). Dette vil si at omfanget av de normbrytende handlingene blir underrapportert, kanskje fordi elevene ikke stoler på at besvarelsen forblir anonym. Det kan også være at respondentene misforstår spørsmålene eller ikke husker alle normbrytende handlinger de har gjort i den perioden det er spurt om, altså at underrapporteringen skjer ubevisst. Ved å undersøke problemet med falske negative nærmere, fant Gold (1970) at de fleste (72 prosent) fortalte sannheten, og at bare en mindre andel (17 prosent) holdt tilbake opplysninger om kriminelle handlinger de hadde begått. Blant annet med henvisning til Golds undersøkelse, vurderte Stangeland og Hauge det slik at "Flesteparten av de som besvarer skjemaet vil sannsynligvis forsøke å svare sant." (Stangeland og Hauge 1974:24).

Hovedproblemet for spørsmål om atferd er ifølge Ringdal glemsel og feilerindring, særlig for handlinger som ligger langt tilbake i tid (Ringdal 2001:270). Hvis respondenten ikke er opptatt av temaet, tilsier det at tidshorisonten bør være kort. Ifølge Bakken er ett år, som er tidshorisonten i NOVAs undersøkelse, "trolig en kort nok periode til å unngå problemer med å huske langt tilbake i tid. Samtidig er tidsrommet langt nok til å fange opp handlinger som ikke begås særlig ofte." (Bakken 1998:57).

Angivelsen av hyppigheten for handlingene kan være mer usikker for mer trivielle normbrudd enn for alvorlig kriminalitet. Trolig husker de fleste både hvor mange og tids-

punktet for de alvorligste formene for kriminalitet de har begått. Større usikkerhet knytter det seg til angivelsen av hyppigheten for problematferd som begås forholdsvis ofte. Respondentene antas da både å kunne oppgi for få og for mange slike handlinger. Feilkildene er derfor trolig større for handlinger som begås ofte enn for handlinger som bare sjelden begås.

Når det gjelder feilerindring, kan det være slik at de eldre elevene er best i stand til å huske hvilke handlinger de har gjort ett år tilbake. Det kan også være slik at de yngste elevene oppfatter spørsmålene på en annen måte enn eldre og mer modne elever, eller at besvarelsene reflekterer at eldre elever har andre normer for tillatelig atferd enn yngre. Dette vil være mulige feilkilder når man sammenligner respondenter i ulike aldersgrupper. Ulike kjønnsroller gjør at det i utgangspunktet ikke er urimelig å anta at jenter kan ha en tendens til å underrapportere og at gutter har en tendens til å overrapportere sin problematferd. Tidligere studier tyder imidlertid ikke på at det er betydelige kjønnsforskjeller når det gjelder slike tendenser til under- eller overrapportering (Storvoll 2004:53).

En sentral metodisk begrensning når standardiserte spørsmål med lukkede svarkategorier brukes, er at det bak ett og samme svar kan skjule seg handlinger av svært ulik alvorlighetsgrad (Skog 2006:53). For eksempel vil både de som har begått et sykkeltveri og de som har brukt natten til å tømme et lager med datautstyr, med all rett kunne svare bekreftende på et spørsmål om de har stjålet noe til en verdi av mer enn tusen kroner. Tilsvarende vil både en som har vært i slåsskamp i skolegården og en som på åpen gate har overfalt noen han ikke kjenner, begge kunne svare positivt på et spørsmål om han har slått eller sparket noen.

En annen viktig begrensning knytter seg til at personer som har gjort tilnærmelsesvis de samme handlingene, kan beskrive sine handlinger på ulik måte (Skog 2006:53). I det forrige eksempelet med slåsskamp i skolegården, vil kanskje en av kamphanene svare bekreftende og den andre benektende på spørsmålet, selv om handlingen i prinsippet kan representere det samme normbruddet. Når så vel individuelle forskjeller i normer, hukommelse og virkelighetsoppfatning kan spille inn, ligger forholdene til rette for variasjoner i besvarelsene.

Når det gjelder problemet med frafall, er det viktigste punktet at systematisk frafall vil svekke undersøkelsens representativitet (Ringdal 2001:277). Frafallet i denne undersøkelsen er 7,7 prosent, som vurderes som lite. Ifølge Ringdal er det da også for målgrupper man kan komme i kontakt med gjennom organisert virksomhet, så som skoleklasser, at spørreskjemaundersøkelser er best egnet (Ringdal 2001:262). Siden frafallet her kan tenkes å ha sammenheng med det man ønsker å måle, problematferd, kan selv et så lite frafall føre til diskusjoner om holdbarheten til de resultatene man kommer til. I utgangspunktet bør man likevel ikke overvurdere graden av mulig systematisk frafall i denne undersøkelsen. En stor del av frafallet

kan jo forklares med forhold som trolig ikke henger sammen med problematferd, så som at elevene eller deres foresatte reservert seg mot å delta eller at besvarelsene ved en inkurie ikke ble registrert. I praksis er det altså bare for en mindre del av frafallet at hypotesen om en sammenheng mellom frafall og problematferd er aktuell.

Manglende svar på enkeltspørsmål kan også representere en mulig feilkilde når spørreskjemametoden brukes (Ringdal 2001:277). I NOVAs undersøkelse er andelen med missing stort sett under 2 prosent for hvert av spørsmålene. Når alle spørsmålene brukes i problematferdsindeksen, utgjør andelen med missing under 10 prosent. Andelen med missing på enkeltspørsmål antas derfor ikke å utgjøre et stort problem for undersøkelsens datagrunnlag.

3.2.2 Spørsmålene i denne undersøkelsen

Vi skal nå gå over til å se på de 26 spørsmålene som inngår i undersøkelsen. I innledningen til spørsmålene under er det spurt om "Har du vært med på eller gjort noe av dette det siste året – de siste 12 månedene?":

- Hatt en voldsom krangel med en lærer
- Blitt sendt ut av klasserommet
- Stjålet penger eller ting fra noen i familien din
- Tatt saker til en verdi av mindre enn 500 kr. fra butikk eller kiosk uten å betale
- Bannet til en lærer
- Med vilje ødelagt eller knust vindusruter, busseter, telefonkiosker, postkasser eller lignende
- Blitt innkalt til rektor for noe galt du har gjort
- Lurt deg fra å betale på kino, buss, tog eller lignende
- Skulket skolen
- Vært borte en hel natt uten at foreldrene dine visste hvor du var, eller hvor du sa at du var et annet sted enn du var i virkeligheten
- Stjålet bil eller motorsykkel
- Stjålet noe til en verdi av mer enn tusen kroner
- Gjort hærverk eller skade for mer enn tusen kroner
- Brutt deg inn for å stjele noe
- Slått eller truet med å slå noen
- Vært i slåsskamp hvor du har brukt våpen (for eksempel kniv)
- Slått eller sparket noen

- Klørt eller lugget noen
- Truet med å skade noen
- Vært i kontakt med politiet på grunn av noe ulovlig du har gjort
- Drukket så mye at du har følt deg tydelig beruset
- Drukket hjemmebrent eller smuglersprit
- Sniffet
- Brukt hasj eller marihuana
- Brukt andre narkotiske stoffer som kokain, LSD, ecstasy, amfetamin, heroin, eller noe annet
- Brukt tabletter (legemidler) for å få rus

Inntrykket er at spørsmålene synes å være godt tilpasset målgruppen, som i hovedsak er ungdommer i tenårene. Vurdert i forhold til de generelle reglene for spørsmålsformulering som Ringdal har sammenfattet (Ringdal 2001:268-270), synes spørsmålene ikke å inneholde vanskelige formuleringer og fremmedord, samtidig som de er forholdsvis klare og presise, tilstrekkelig endimensjonale og nøytrale. Den høye svarprosenten, samlet og for de enkelte spørsmål, tyder også på at spørsmålene i praksis har fungert etter hensikten. Også svarkategoriene, det vil si antallet ganger handlingene er begått, dekker de aktuelle alternativene.

Et første valg jeg har gjort er å ta ett av spørsmålene ut av spørsmålsbatteriet, nemlig spørsmålet "Vært i kontakt med politiet på grunn av noe ulovlig du har gjort". Det å ha vært i kontakt med politiet er ikke en normbrytende handling i seg selv, men en konsekvens av andre handlinger. På den annen side har jeg latt spørsmålene "Blitt innkalt til rektor for noe galt du har gjort" og "Blitt sendt ut av klasserommet" inngå i spørsmålsbatteriet, selv om heller ikke disse er normbrytende handlinger. Dette valget bygger på en forutsetning om at disse sanksjonene er en reaksjon på relativt alvorlige normbrudd, og ved å la disse to spørsmålene inngå i problematferds målet telles disse forutgående handlingene ekstra tungt.

I fortsettelsen vil ordet "handlingstype" bli brukt som betegnelse på den gruppe av handlinger som hvert av spørsmålene omfatter. Et spørsmål som melder seg er om disse 25 handlingstypene er rimelig dekkende for universet av all kriminalitet og annen problematferd, det vil si om en faktisk måler det en vil måle (Ringdal 2001:166). For det første mangler det spørsmål om alvorlige former for kriminalitet, så som drap og voldtekter. Dette kan nok forsvares med at denne aldersgruppen står for en liten del av denne kriminaliteten. For det andre synes nokså uskyldige normbrudd, som det å banne til en lærer og å skulke skolen, å

være representert i rikt monn. Hvordan man vurderer sammensetningen av spørsmålene avhenger imidlertid av ståsted. Den som hovedsakelig er opptatt av grove former for kriminelle handlinger kunne nok ønsket seg flere slike spørsmål, mens en som har en videre definisjon av problematferd kanskje vil savne en rekke handlinger i spørsmålsbatteriet. Vi kan uansett ikke vite om dette er et representativt utvalg av alle straffbare handlinger (Stangeland og Hauge 1974:26). Heller ikke kan vi vite om utvalget av handlingstyper er representative for all problematferd. De dataene jeg legger til grunn, kan derfor ikke ses på som et sant mål på faktisk kriminalitet og problematferd.

For sammenligningen av ulike grupper, har det betydning om spørsmålene er representative for alle gruppene. Ifølge Storvoll (2004:21 og 50-51) har tidligere undersøkelser i stor grad tatt utgangspunkt i gutters former for atferdsproblemer, som gjør at kjønnsforskjellene vil framstå som mindre dersom også jenters former for problematferd trekkes inn. Dette representerer en mulig feilkilde også i denne undersøkelsen.

Et annet spørsmål er om disse 25 spørsmålene er problematferd, og i neste omgang hvor man skal trekke skillet mellom kriminalitet og annen problematferd. Ikke bare handlingens grovhet spiller inn når man skal vurdere om en handling kan kalles problematferd, men også hvem som har gjort handlingen og omstendighetene for denne (Skog 2006:30). Spørsmålene er ribbet for den sosiale konteksten for handlingen, og åpner ikke for en individuell vurdering i det enkelte tilfellet. Det er ikke vanskelig å forestille seg at omstendighetene kan være svært ulike. Mens det kanskje ikke er problematferd for en gutt på 19 år å drikke så mye at han føler seg tydelig beruset, vil de fleste være enig i at dette er problematisk dersom gutten er 12 år. Tilsvarende vil nok mange oppfatte det å klore eller lugge noen som tillatelig atferd dersom dette skjer i selvforsvar, men som problematferd dersom man tyr til slike midler i diskusjoner med badevakter. Det er likevel de færreste av spørsmålene som med rimelighet kan hevdes å representere konvensjonell atferd, også dersom man legger godviljen til og ser for seg omstendigheter som kan gjøre handlingene tillatelige. I analysen vil derfor svarene på alle de 25 spørsmålene til slutt inngå i målet for kriminalitet og annen problematferd.

Før jeg går inn på hvordan ulike problematferdsmål er konstruert ved å sette sammen ulike spørsmål i grupper, vil jeg se nærmere på hvilken kategorisering som er gjort allerede da spørsmålene ble stilt. For det første synes noen av spørsmålene å være overlappende. Dette gjelder først og fremst spørsmålene om ulike former for vold: "Slått eller truet med å slå noen", "Slått eller sparket noen", "Klort eller lugget noen" og "Truet med å skade noen". Samtidig som de samme ordene brukes i flere av spørsmålene ("slått" og "truet"), er det ikke

vanskelig å forestille seg en slåsskamp hvor alle disse elementene inngår. I praksis vil da én handlingstype (slagsmålet) telle med i problematferdsmålet som fire handlinger.

For det andre er spørsmålet i noen tilfeller en samlekategori for en rekke normbrudd. Dette gjelder for eksempel spørsmålene "Med vilje ødelagt eller knust vindusruter, busseter, telefonkiosker, postkasser eller lignende", "Lurt deg fra å betale på kino, buss, tog eller lignende" og "Brukt andre narkotiske stoffer som kokain, LSD, ecstasy, amfetamin, heroin, eller noe annet". Så lenge handlingene er likeartede og respondentene oppgir antallet ganger slike handlinger er begått, vil dette gi det samme resultatet på problematferden (målt ved *antallet* handlinger) som det man ville fått dersom det ble stilt ett spørsmål for hver av handlingene. På den andre siden vil jo *andelen* av spørsmålene som den enkelte har forbrutt seg mot, bli høyere jo flere handlingstyper som inngår i ett og samme spørsmål (fordi antallet spørsmål blir færre og sannsynligheten for å svare bekreftende på hvert spørsmål øker jo flere handlingstyper det inneholder). Denne kategoriseringen vil altså kunne påvirke hvilke svar man får på spørsmålet om hvordan kriminalitet og annen problematferd er fordelt.

3.2.3 Kategorisering av spørsmålene

Vi har sett at man må foreta skjønnsmessige vurderinger og knytte forutsetninger til at alle 25 spørsmålene er problematferd og til den kategoriseringen som ligger i måten spørsmålene er utformet på. Enda større utfordringer knytter det seg til spørsmålet om hvor grove normbrudd de ulike handlingstypene representerer. Som nevnt, hevder J-kurve-hypotesen at normer kan brytes i ulik grad. Spørreskjemaet inneholder ingen opplysninger som kan gi noen pekepinner om normbruddene som handlingene representerer er bagatellmessige eller svært grove. Denne mangelen på kunnskap tvinger oss til å behandle alle svar på samme spørsmål likt.

I teorien kunne man tenke seg at en analyse som denne startet med en kriminalitetsfordeling basert på det groveste spørsmålet, for deretter å se på hvordan fordelingen endret seg når ett og ett spørsmål ble inkludert i nye mål for problematferd. Videre kunne man ta ut noen spørsmål og prøve seg fram med ulike grupper av spørsmål. Antallet mulige kombinasjoner og variasjoner antas å være meget høyt. I praksis er det derfor nødvendig å gjøre noen valg som gjør analysen av materialet både meningsfull og overkommelig. Ett grep jeg har valgt er å samle spørsmålene i grupper, for senere å la disse kategoriene danne utgangspunkt for analyser av ulike samlemål for problematferd.

Som et utgangspunkt for denne kategoriseringen, er det gjort forutsetninger knyttet til hvor grove normbrudd den enkelte handlingstypen representerer. Et skille jeg har valgt å vektlegge, er hvorvidt handlingstypen kan antas å være straffverdig etter straffeloven eller

legemiddeloven, samt hvordan rettsapparatet i praksis reagerer på disse lovbruddene. Som Andenæs har skrevet, så kan straffebestemmelsen og rettshåndhevelsen ses på som et uttrykk for samfunnets syn på normbruddets alvorlighetsgrad: "Jo strengere og mer effektivt en bestemt handlingstype er kriminalisert, jo mer avvikende vil lovbrystergruppen under ellers like forhold være." (Andenæs 1977:101).

Disse kriteriene - knyttet til straffebestemmelser og rettspraksis - byr på minst to utfordringer. For det første vil en og samme handling kunne rammes av bestemmelsene om henholdsvis forbrytelser og forseelser, avhengig av omstendighetene i saken. For de handlingene som kan være av begge typer, er det ut fra spørsmålenes utforming gjort en skjønnsmessig vurdering av hvilken type det er rimelig å plassere det enkelte spørsmålet under.

For det andre gis unge lovovertrедere gjennomgående en mildere behandling ved straffeutmålingen enn eldre personer. Stort sett er reaksjonsformen samfunnstjeneste eller forelegg, og når ubetinget fengsel brukes gis unge kortere straffer enn eldre. I 2003 utgjorde forelegg nær 80 prosent av straffereaksjonene mot unge i alderen 15 til 17 år, mens frihetsstraff utgjorde tre prosent (Justis- og politidepartementet 2005:5). Kun 212 ubetingede fengselsdommer ble idømt for ungdom i alderen 15 til 17 år i 2001⁴. Unge får dessuten mildere fengselsdommer enn eldre personer, og gjennomsnittlig ubetinget fengselsstraff var i 2000 rundt to måneder for nyinnsatte mellom 15 og 20 år (Bergh 2003:13).

Gjennomgangen i forhold til lovverket har resultert i at 16 av spørsmålene antas å kunne rammes av straffeloven eller legemiddeloven, mens 9 av dem ikke gjør det. De 16 spørsmålene om kriminelle handlinger er inndelt i tre grupper, etter grovhet og antakelser om omstendigheter, mens spørsmålene om annen problematferd utgjør en fjerde gruppe.

Gruppe 1 (3 spørsmål)

De følgende tre spørsmålene anses å representere den grovste kriminaliteten, i den forstand at strafferammen er fengsel i mer enn ett år og at reaksjonen forholdsvis ofte er betinget eller ubetinget fengsel:

- Stjålet bil eller motorsykkkel.
- Brutt deg inn for å stjele noe
- Stjålet noe til en verdi av mer enn tusen kroner

---

⁴ Av disse gjaldt 95 dommer (45 prosent) vinningskriminalitet, 93 dommer (44 prosent) voldskriminalitet og 16 dommer (8 prosent) narkotikakriminalitet (Haslund 2003:31).

Det å stjele bil eller motorsykkkel kan være en forbrytelse etter straffeloven § 260, og vil kunne straffes med fengsel i inntil 3 år. Forbrytelsen grovt tyveri (innbrudd) kan etter § 258 straffes med fengsel i inntil 6 år. Simpelt tyveri, som både kan være en forseelse og en forbrytelse, kan i sistnevnte tilfellet føre til fengsel i inntil 3 år, jf. § 257. Av alle saker som ble pådømt i 2003, var andelen av sakene som førte til ubetinget fengsel 36 prosent for biltyveri, 52 prosent for grovt tyveri og 17 prosent for simpelt tyveri (Statistisk sentralbyrå 2005:Tabell 34).

I 2001 var bare 148 av 12046 nyinnsatte mellom 15 og 17 år, det vil si 1,2 prosent av alle nyinnsatte (Statistisk sentralbyrå 2005:Tabell 50). 35 personer i denne aldersgruppen ble fengslet for tyverier, som blant annet omfatter de tre spørsmålene over. Vinningsforbrytelsene er den klart mest dominerende formen for kriminalitet i denne aldersgruppen, og hovedgrunnen til at denne kategorien utgjør en så begrenset andel av domfellelsene er en lavere oppklaringsprosent for disse lovbruddene enn for andre typer av lovbrudd (Falck 2002:13-14).

De to andre store kategoriene av fengslingsårsaker for ungdom var i 2001 utpressing og ran (36 personer) og forbrytelse mot liv, legeme og helbred (33 personer). Utpressing og ran utgjorde i 2000 bare rundt 0,4 prosent av alle etterforskede forbrytelser (Falck 2002:21), og omfattes ikke av spørreskjemaet. Voldsforbrytelsene utgjorde samme år nær 5 prosent av alle etterforskede forbrytelser (Falck 2002:17). Spørsmålene om vold er i denne analysen kategorisert i gruppe 2 og 3, jf. omtale under.

Gruppe 2 (8 spørsmål)

Den neste gruppen av kriminelle handlinger har en strafferamme på ett år eller mindre, og reaksjonen er stort sett forelegg eller lignende. Denne gruppen består av følgende åtte spørsmål:

- Vært i slåsskamp hvor du har brukt våpen (for eksempel kniv)
- Tatt saker til en verdi av mindre enn 500 kr. fra butikk eller kiosk uten å betale
- Med vilje ødelagt eller knust vindusruter, busseter, telefonkiosker, postkasser eller lignende
- Lurt deg fra å betale på kino, buss, tog eller lignende
- Brukt tabletter (legemidler) for å få rus
- Gjort hærverk eller skade for mer enn tusen kroner
- Brukt hasj eller marihuana
- Brukt andre narkotiske stoffer som kokain, LSD, ecstasy, amfetamin, heroin, eller noe annet

Når det gjelder kategoriseringen av handlinger i denne gruppen, er kanskje plasseringen av spørsmålet om man har lurt seg fra å betale og spørsmålet om man har vært i slåsskamp med våpen de mest kontroversielle. Det er ikke vanskelig å argumentere for at sniking er så vanlig at det nærmest representerer annen problematferd, og ikke kriminalitet. Her har jeg lagt vekt på at straffeloven § 403 hjemler bøter eller fengsel i inntil 3 måneder for slike forseelser. Slåsskamp med våpen kan både være en forseelse og en forbrytelse. Hvis det er snakk om forseelse kan dette etter § 385 straffes med fengsel i inntil 6 måneder, og her har jeg lagt vekt på respondentenes lave alder ved kategoriseringen.

Den samme straffen kan ilegges ved forseelsen nasking, jf. straffeloven § 391a. Skadeverk (for eksempel ruteknusing) og simpelt skadeverk (ødelagt for mer enn tusen kroner) kan begge være en forbrytelse eller en forseelse. Som forseelse hjemler § 391 en straff på inntil 3 måneder for skadeverk, mens § 291 setter grensen på 12 måneder fengsel for simpelt skadeverk, hvis det er tale om en forbrytelse. I praksis fører bare en mindre del av disse sakene til illeggelse av ubetinget fengsel. I 2003 gjaldt dette 6 prosent av sakene med simpelt skadeverk, og betydelig lavere andeler for de andre typene (Statistisk sentralbyrå 2005:Tabell 34).

Legemiddeloven hjemler illeggelse av straff for bruk av tabletter, hasj og andre narkotiske midler. Etter § 34 kan besittelse og bruk av narkotika straffes med bøter og/eller fengsel i inntil 6 måneder. I 2003 var det 2941 straffereaksjoner for bruk og 2921 for besittelse av narkotika, og i færre enn 3 prosent av tilfellene ble det ilagt ubetinget fengsel (Statistisk sentralbyrå 2005:Tabell 34). I det alt vesentlige av disse sakene ble det ilagt forelegg.

Gruppe 3 (5 spørsmål)

Den siste kategorien som kan hevdes å representere kriminelle handlinger, gjelder spørsmål der grovheten er mer usikker enn hva tilfellet var i de to første gruppene. Denne gruppen består av ett spørsmål om tyverier fra nær familie og fire spørsmål om vold:

- Stjålet penger eller ting fra noen i familien din
- Slått eller truet med å slå noen
- Slått eller sparket noen
- Klort eller lugget noen
- Truet med å skade noen

Når det gjelder det første spørsmålet, viser jeg til at tyverier mot familien ikke påtales uten fornærmedes begjæring, jf. straffeloven § 264. Det at disse sakene trolig oftest ikke blir

anmeldt - de færreste av oss ville vel normalt velge å tilkalle politiet under slike omstendigheter - er begrunnelsen for å plassere spørsmålet i gruppen der grovheten er mer usikker.

Under tvil har jeg også plassert de fire spørsmålene om vold i denne kategorien. Hadde utøveren vært en godt voksen mann og offeret en eldre kvinne, er det neppe noen tvil om at flere av disse handlingene kunne ha ført til streng straff. Legemsfornærmelse kan etter straffeloven § 228 straffes med fengsel i inntil 6 måneder og legemsbeskadigelse med fengsel i inntil 3 år, jf. § 229. Under noen omstendigheter hjemler også loven strengere straff. Det er likevel grunn til å tro at ungdommene i undersøkelsen kan ha utført disse handlingene mot søsken eller bekjente, og at handlingen neppe ville blitt rammet av straffeloven i praksis. Selv om det kan være slik at det bak enkelte av svarene skjuler seg grove former for voldsutøvelse som til og med kunne ha vært straffet med ubetinget fengsel, har jeg altså lagt til grunn at det i de fleste tilfellene er snakk om mindre alvorlig voldsutøvelse eller trusler om vold. Siden alle svarene må behandles likt, mener jeg altså at det er rimelig å betrakte disse handlingstypene som jevnt over mindre alvorlig enn de som ble kategorisert i gruppe 1.

Gruppene av kriminelle handlinger må ikke oppfattes som en generell rangering av handlingenes grovhet i forhold til lovverk og rettspraksis. Det kan argumenteres for at spørsmålene om vold i gruppe 3 kan dreie seg om svært grove former for lovbrudd, og derfor burde høre hjemme blant de groveste lovbruddene i gruppe 1. Plasseringen av disse spørsmålene i en gruppe med mindre alvorlige lovbrudd, bygger som nevnt på en forutsetning om at voldsutøvelsen skjer i et miljø av bekjente. Dette er neppe riktig i alle tilfeller. Når man ikke kjenner omstendighetene for handlingen, vil de forutsetningene man tar om kontekst ha stor betydning for hvor grov handlingstypen oppfattes å være.

Annen problematferd (9 spørsmål)

Når det gjelder kategoriseringer av disse ni spørsmålene, opplever jeg denne som mindre kontroversiell. Disse handlingene består stort sett av brudd på sosiale normer i skolen, hjemmet og samfunnet for øvrig:

- Bannet til en lærer
- Blitt innkalt til rektor for noe galt du har gjort
- Skulket skolen
- Drukket så mye at du har følt deg tydelig beruset
- Vært borte en hel natt uten at foreldrene dine visste hvor du var, eller hvor du sa at du var et annet sted enn du var i virkeligheten

- Sniffet
- Drukket hjemmebrent eller smuglersprit
- Hatt en voldsom krangel med en lærer
- Blitt sendt ut av klasserommet

Også for disse spørsmålene er det forskjeller i grovhet innenfor gruppen. De fleste vil nok se alvorligere på det å sniffe enn det å banne til en lærer. Likevel har jeg ikke sett det nødvendig å dele disse spørsmålene inn i flere kategorier, siden forskjellene på normbruddene ikke er store og fordi de utgjør en egen gruppe sett i forhold til de straffbare handlingene.

Kategoriseringen av de 25 spørsmålene er utgangspunktet for de fire indeksene som vil bli brukt: indeks med 3 spørsmål (gruppe 1), indeks med 11 spørsmål (gruppe 1 og 2), indeks med 16 spørsmål (gruppe 1, 2 og 3) og indeks med 25 spørsmål (alle fire gruppene).

Utfordringene knyttet til kategoriseringen av spørsmålene, hvor den enkelte handlingstypen både kan være et mindre og et grovt normbrudd, illustrerer et hovedtema i denne oppgaven. I de fleste tilfeller vil en handlingstype kunne befinne seg et sted imellom ytterpunktene kriminell og lovlydig. Normbruddets grovhet er ikke gitt, men avhenger av hvordan omgivelsene ser på handlingen. Den kategoriseringen jeg har foretatt kan sies å være en sosial konstruksjon av problematferd uten kunnskaper om konteksten for de enkelte handlingene.

3.2.4 Verdier for hyppigheten av handlingene

Når det skal lages mål for individenes kriminalitet og annen problematferd, må det i tillegg til grovheten av handlingene også tas hensyn til hvor ofte disse handlingene er opplyst å være begått. For hver av indeksene (med 3, 11, 16 og 25 spørsmål) har jeg valgt å legge to ulike skalaer for handlingenes hyppighet til grunn.

Den ene - poengskåre - bruker de opprinnelige verdiene på problematferdsvariablene, det vil si verdier fra 0 (ingen ganger) til 5 (mer enn 50 ganger) for hvert spørsmål.

Den andre - antallet handlinger - legger til grunn det faktiske antallet ganger handlingene er opplyst å være begått. Flere av svaralternativene er intervaller, og jeg har her forutsatt at gjennomsnittet i hvert intervall ligger nærmere minimum enn maksimum (i praksis rundt $\frac{1}{4}$ inn i intervallet)⁵. Forutsetningen bygger med andre ord på at fordelingen innenfor intervallet er i pakt med J-kurve-hypotesen, altså at andelene er høyest ved lave verdier.

---

⁵ Verdien av antallet handlinger er altså for hvert spørsmål lik laveste antall handlinger i intervallet + $\frac{1}{4}$ av antallet handlinger i intervallet. Dette gir at '0'=ingen ganger, '1'=1 gang, '2 til 5'=3 ganger, '6 til 10'=7 ganger og '10 til 50'=20 ganger. For 'Mer enn 50' har jeg forutsatt at intervallet i praksis er 50 til 100, som gir 62 ganger.

For hver av indeksene fra 3 til 25 spørsmål vil det altså bli foretatt beregninger med utgangspunkt i to skalaer for det enkelte spørsmål, der den ene bygger på verdier fra 0 til 5 poeng og den andre på verdier fra ingen til 62 handlinger.

3.2.5 Vekting etter handlingstypenes grovhet

Kategoriseringen av de 25 handlingstypene i fire grupper, gjør det mulig å analysere problematferdsmål som består av stadig flere handlingstyper. Dersom handlingstypene ikke er vektet etter grovhet, vil alle handlingene telle likt. Det å ha bannet mer enn 50 ganger til en lærer vil da telle like mye i problematferds målet som for eksempel å ha gjort innbrudd mer enn 50 ganger. Et alternativ til et mål som inkluderer spørsmål av ulik grovhet, kunne vært å lage delindekser for grupper av spørsmål. Her vil jeg imidlertid bruke vekting for å ta hensyn til ulikheten i grovhet når alle 25 spørsmålene inkluderes.

Verden er ikke så matematisk ordnet at det å ha gjort innbrudd er dobbelt, ti ganger eller hundre ganger så grovt som det å banne til en lærer. Det er likevel nødvendig å gjøre forutsetninger av den type ved konstruksjonen av de vektete indeksene. I forbindelse med vektingen er de 25 spørsmålene inndelt i tre grupper, som rangert fra mildest til grovest er:

- 9 spørsmål om problematferd,
- 13 spørsmål om kriminelle handlinger (gruppe 2 og 3 slått sammen), og
- 3 spørsmål om grove kriminelle handlinger (gruppe 1)

Vekting er prøvd på to måter. I den første er vektene 1, 2 og 3 for de gruppene som er rangert over, og i den andre er vektene 1, 3 og 10. I den første framgangsmåten vil altså det å ha brutt seg inn for å stjele noe (en grov kriminell handling) telle tre ganger så tungt som det å ha skulket skolen (problematferd), mens det i den andre vektingen vil telle ti ganger så mye. Det finnes opplagt gode argumenter for å hevde at forskjellene burde vært større (eller mindre). Det presiseres at vektene ikke er ment å gi svaret på hvilket matematisk størrelsesforhold det er mellom handlinger som langt på vei er inkommensurable, men at bruk av ulike vekter gjør det mulig å studere hvordan ulike vekter påvirker resultatene.

Vekting er prøvd både for skalaer basert på poengskåre (fra 0 til 5 poeng) og antallet handlinger (fra ingen til 62 ganger). Med en vekting fra 1 til 3 vil en grov kriminell handling som er utført mer enn 50 ganger, telle ($3 \cdot 5 = 15$) poeng med skalaen basert på poengskåre. Med skalaen basert på antall handlinger vil det samme svaret vektet 10 ganger telle som ($10 \cdot 62 = 620$) handlinger.

3.2.6 Forutsetninger knyttet til frafall og missing

Når betydningen av frafall og missing skal undersøkes, er det nødvendig å knytte forutsetninger til problematferden blant de elevene som enten ikke har svart i det hele tatt (har frafall), eller der svarene av ulike grunner ikke er registrert (er missing). Når dette undersøkes, vil jeg ta utgangspunkt i skoler som har gjennomført oppsamlingsrunde. Grunnen til det, er at disse skolene har den høyeste svarprosenten⁶. Siden vi allerede vet mest om elevene ved disse skolene, er det mest hensiktsmessig å begrense forutsetningene til denne gruppen av elever.

De 55 skolene som har gjennomført oppsamlingsrunde har et bruttoutvalg av elever på 9888. Av disse har 8289 elever besvart alle spørsmålene om problematferd. Differansen kan dels forklares med frafall (ubesvart) og dels med to typer missing:

Tabell 1. Bruttoutvalg, frafall og missing. Skoler med oppsamlingsrunde

Bruttoutvalg	9888 elever
- frafall (ubesvart)	552 elever
= nettoutvalg	9336 elever
- missing (ikke registrert)	242 elever
- missing (ikke beregnet indeksverdi)	805 elever
= Records med indeksverdi	8289 elever

Tabell 1 viser at det er 552 elever som har *frafall*, enten fordi de har reservert seg, fordi de var borte på begge innsamlingstidspunktene eller fordi de av andre grunner ikke har levert inn spørreskjemaet. Videre er det 1047 elever som har *missing* når problematferdsindeksen er beregnet, enten fordi skjemaet er levert, men ikke registrert (242 elever), eller fordi det mangler verdier for minst ett av de 25 spørsmålene (805 elever). Når jeg har gjort forutsetninger knyttet til problematferdsnivå, har jeg skilt mellom gruppene missing og frafall:

Missing: Det kan være flere grunner til at de som har levert spørreskjemaet har missing på enkeltspørsmål. På den ene side kan noen elever ha gått lei av å fylle ut skjemaet, eller de kan ha hoppet spørsmål som oppfattes som kjedelige, gjentakelser eller krevende å tenke ut svaret på (Stangeland og Hauge 1974:22). Enkelte elever kan ha hoppet over spørsmål som gjelder handlinger de ikke har begått, som gjør at missing på enkeltspørsmål kan være en indikasjon på et lavt problematferdsnivå⁷. På den andre siden kan det tenkes at andre elever har

⁶ Svarprosenten for disse skolene er 94,4 prosent (9336 av 9888 elever), mot 92,3 prosent for hele undersøkelsen.

⁷ For å undersøke om det virkelig kan forholde seg slik, har jeg sett de to spørsmålene med henholdsvis høyest og lavest andel med missing i forhold til hverandre. Dette er spørsmålene om skulking av skolen (2,9 % missing) og stjålet bil eller motorsykkel (1,5 % missing). De 135 som kun besvarte spørsmålet om tyveri, har for dette

unnlatt å svare på spørsmål av frykt for å avsløre kriminelle handlinger, eller at disse elevene er mindre skoleflinke eller mer slurvete enn andre elever. Dette kan i tilfelle henge sammen med problematferd. For gruppen med missing har jeg lagt vekt på at disse elevene har vært til stede på skolen og besvart skjemaet, som ikke tyder på et høyere problematferdsnivå enn andre. Den første forutsetningen er derfor at de elevene som har missing har det samme nivået på og fordeling av problematferd som de elevene som deltok i oppsamlingsrunden.

Frafall: Det er forutsatt at elever med frafall har to, tre og fem ganger så mye problematferd som elevene som deltok i oppsamlingsrunden, det vil si at disse elevene skårer henholdsvis 24, 36 og 60 poeng på en indeks til 125 poeng. Det forutsatte nivået er høyt, sett i forhold til at de fleste som ikke har svart trolig har helt andre og gode grunner for ikke å svare enn et eventuelt høyt problematferdsnivå. Hensikten er imidlertid ikke å si noe om hva som med rimelighet kan antas å være problematferdsnivået blant dem som ikke har svart, men å undersøke hvorvidt gjennomsnittet og den samlede fordelingen endrer seg mye dersom denne gruppen forutsettes å ha ekstreme verdier for problematferd. Spørsmålet er om resultatene blir vesentlig annerledes enn når dataene fra dem som faktisk har svart legges til grunn.

Etter at disse forutsetningene er tatt, består utvalget av samtlige 9888 elever ved de skolene som gjennomførte oppsamlingsrunde. Ved beregning av gjennomsnitt og fordelinger, er skalaen for poengskåre brukt. Det ville selvsagt vært mulig også å knytte forutsetninger til skalaen basert på vektete handlinger. For å undersøke om fordelingen påvirkes vesentlig av forutsetninger om ekstreme problematferdsverdier blant dem som ikke har svart, antas det imidlertid å være tilstrekkelig å bruke den ene av skalaene.

3.2.7 Analyser og framstilling av dataene

Dataene i undersøkelsen er analysert ved hjelp av SPSS. Programmet er blant annet brukt til å finne frekvensfordelinger, lage krysstabeller, konstruere indekser, beregne statistiske mål for spredning (så som standardavvik og standardfeil) og sentraltendens (så som gjennomsnitt).

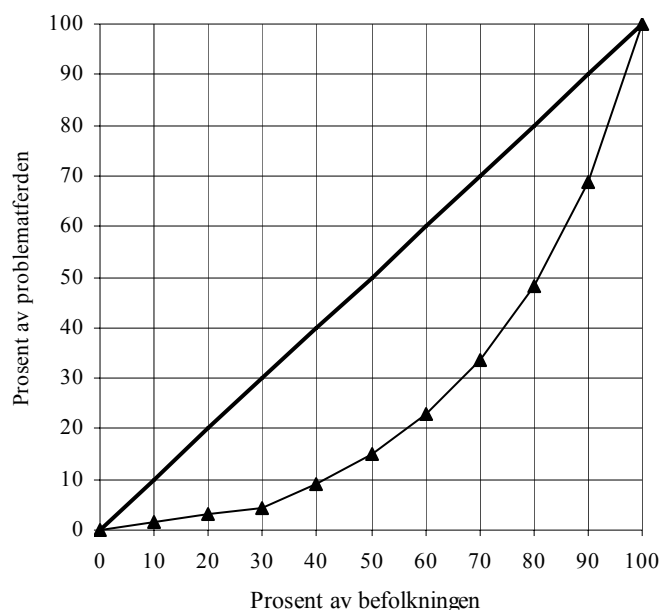
For blant annet å kunne lage figurer som viser fordelinger av problematferden og å beregne matematiske størrelser for graden av skjevfordeling (Gini-koeffisienter), er data overført fra SPSS til Excel, og bearbeidet videre der. I forbindelse med tabeller og figurer er bokstaven N brukt for å referere til hvor mange elever beregningene bygger på.

---

spørsmålet et gjennomsnitt (0,03) som bare er halvparten av tilsvarende blant de som besvarte begge spørsmålene (0,06). Selv om gjennomsnittene er lave, indikerer forskjellen at problematferdsnivået faktisk kan være lavere blant elever med missing på enkeltspørsmål enn blant dem som har besvart alle spørsmålene.

Fordelingen av kriminalitet og annen problematferd er framstilt ved hjelp av Lorentz-diagrammer. Spørsmålet om hvor stor andel av den totale problematferden individer med ulikt problematferdsnivå står for, kan man få et svar på ved å framstille sammenhengen mellom befolkning og problematferd som en Lorentz-kurve. Når man ordner respondentene etter stigende problematferd og beregner den samlede problematferden for stadig større andeler av befolkningen, vil sammenhengen mellom befolkning (målt langs x-aksen) og problematferd (målt langs y-aksen) kunne framstilles som en kurve i dette planet:

Figur 5. Eksempel på Lorentz-diagram som viser respondentenes andel av den samlede problematferden

Den rette linjen viser en situasjon hvor problematferden er helt jevnt fordelt i befolkningen. De 10 prosentene med minst problematferd står da for 10 prosent av problematferden, 20 prosent av befolkningen for 20 prosent av problematferden, og så videre. En Lorentz-kurve vil aldri kunne ligge over den rette linjen i dette planet. Dette følger av at befolkningen er ordnet etter stigende verdi på den egenskapen man ønsker å måle fordelingen av, som her altså er problematferd. Med andre ord vil alle fenomener som ikke er helt jevnt fordelt føre til Lorentz-kurver som ligger mellom diagonalen og x-aksen.

Den buede kurven viser fordelingen i et hypotetisk utvalg. Her står de 10 prosentene med minst problematferd (målt langs x-aksen) for rundt 1 prosent av den samlede problematferden (målt langs y-aksen). Når de 50 prosent minst aktive står for rundt 15 prosent av problematferden, betyr det at de resterende 85 prosentene av denne atferden er begått av de 50 prosent mest aktive. Når figur 5 viser at de 90 prosentene med minst problematferd står for i

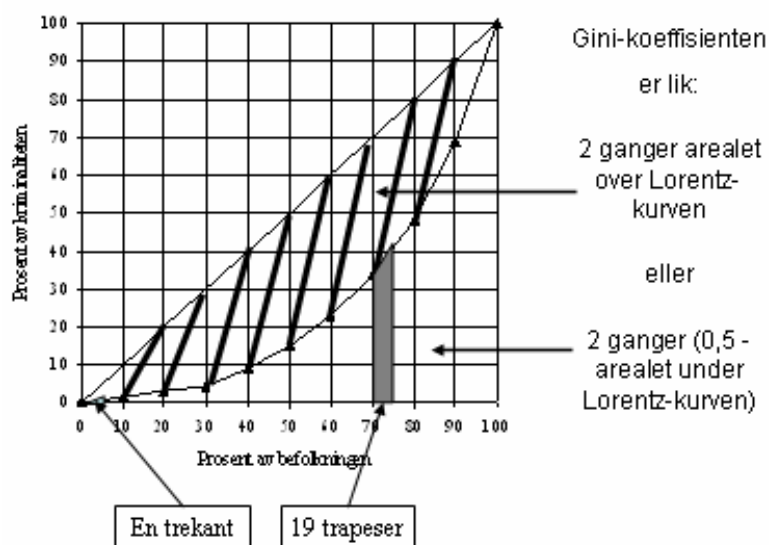
underkant av 70 prosent av denne atferden, følger det at de 10 prosentene som er mest aktive står for noe mer enn 30 prosent av den samlede problematferden.

Hvis man tar utgangspunkt i y-aksen, kan man ved å gå bort til Lorentz-kurven og deretter ned på x-aksen avlese at 50 prosent av problematferden er begått av de rundt 82 prosentene av befolkningen som er minst aktive. En annen måte å si dette på, er at halvparten av problematferden er begått av de 18 prosentene av befolkningen som har mest problematferd.

I tillegg til en slik visuell presentasjon av skjevheten i fordelingen av kriminalitet og annen problematferd, er det også benyttet et matematisk uttrykk for graden av skjevhet i fordelingen: Gini-koeffisienten. Denne koeffisienten er lik to ganger arealet mellom diagonalen og Lorentz-kurven i figur 5 (Hellevik 2002:234). Hvis utvalget er fullstendig skjevfordelt, det vil si at bare én i befolkningen har egenskapen, ville Lorentz-kurven ha fulgt x-aksen og steget brått til 100 prosent av den samlede egenskapen ved et punkt nær 100 prosent av befolkningen. En slik fullstendig skjev fordeling ville ha gitt en Gini-koeffisient på 1 (arealet av denne trekanten ganget med to). For alle andre fordelinger ville Gini-koeffisienten ha ligget mellom 0 (helt jevn fordeling) og 1 (helt skjev fordeling).

Ved bruk av noen statistikkprogrammer, som NSDStat, kan Gini-koeffisienten regnes ut maskinelt. SPSS, som er det programmet jeg har tilgang til, har ikke denne muligheten. Det har derfor vært nødvendig å beregne disse koeffisientene manuelt, ved hjelp av Excel (Hellevik 2002:235). Framgangsmåten kan illustreres ved hjelp av figur 6:

Figur 6. Gini-koeffisienten til en Lorentz-kurve

Gini-koeffisienten tilsvarer to ganger det skraverte arealet i figur 6, det vil si arealet mellom Lorentz-kurven og den rette diagonalen som viser helt jevn fordeling. Dette arealet er det

vanskelig å beregne direkte. Gini-koeffisienten kan imidlertid også beregnes ved å finne arealet under Lorentz-kurven. Dette arealet består av en trekant og et antall trapeser.

Hvis man har en Lorentz-kurve som for eksempel er basert på verdier for hver 5. prosent av befolkningen, som i figur 6, består arealet under kurven av 20 deler: én trekant og 19 trapeser. For de første 5 prosentene av befolkningen vil trekantens areal være lik:

$$0,05 * \frac{\text{Akkumulert kriminalitet ved 5 prosent}}{2}$$

Hver av de 19 etterfølgende trapesene har et areal lik:

$$0,05 * \frac{\text{Akkumulert kriminalitet ved laveste verdi} + \text{Akkumulert kriminalitet ved høyeste verdi}}{2}$$

Deretter er Gini-koeffisienten beregnet ved å sette arealet inn i formelen:

$$2 * (0,5 - \text{Arealet under Lorentz-kurven}).$$

Hvis arealet under kurven er lik 0,29, vil Gini-koeffisienten altså være lik $2*(0,5-0,29)$, som gir 0,42. En koeffisient på 0,42 ligger altså nærmere en maksimal jevn fordeling (0) enn en maksimal skjev fordeling (1).

I tillegg til å si noe om den absolutte graden av skjevhet i fordelingen, er Gini-koeffisienten brukt til å sammenligne ulike fordelinger med hverandre. Så langt jeg kjenner til, er det ikke utviklet metoder for å signifikantsteste forskjeller mellom Gini-koeffisienter.

4 FORDELING AV KRIMINALITET OG ANNEN PROBLEMATFERD

Det er mange mulige framgangsmåter når en kriminalitetsindeks skal konstrueres. Hver av respondentene kan gis en poengsum etter hvor mange handlinger han har begått, det kan arbeides med grupper av spørsmål som logisk hører sammen, og handlingene kan telles ulikt etter hvor alvorlige de oppfattes å være (Stangeland og Hauge 1974:26).

I dette kapittelet vil det bli undersøkt om fordelingen av problematferd varierer når ulike definisjoner av slik atferd legges til grunn. Det vil både bli undersøkt om fordelingen kan karakteriseres som gradsfordelt eller bimodal og hvilken grad av skjevhet man finner når den samlede problematferden fordeles blant elevene. Forskjellige samlemål for problematferd vil bli konstruert, der det på ulike måter tas hensyn til handlingenes alvorlighetsgrad og hyppighet. Det vil bli undersøkt hvordan fordelingene blir når det brukes samlemål som bare omfatter spørsmål om grovere former for kriminalitet og når målet inkluderer mindre alvorlige former for problematferd. I neste omgang vil det bli undersøkt hvordan fordelingene påvirkes av ulike måter hyppigheten for handlingene kan telles på. Til slutt studeres hvordan vekting etter handlingenes grovhet innvirker på resultatet.

4.1 Frekvensfordelinger for spørsmålene

De 25 spørsmålene om kriminalitet og annen problematferd er delt inn i fire grupper etter forutsetninger om grovhet og antakelser om omstendigheter, jf. omtale i punkt 3.2.3. Her presenteres svarfordelingen for spørsmålene i disse fire gruppene.

Følgende tre spørsmål forutsettes å representere den grovste kriminaliteten, i den forstand at strafferammen er fengsel i mer enn ett år og at reaksjonen forholdsvis ofte er betinget eller ubetinget fengsel:

Tabell 2. De tre mest kriminelle handlingstypene. Prosent. N=11637

Spørsmål	Antall ganger handlingen er begått siste 12 måneder							
	0	1	2-5	6-10	10-50	>50	Miss	I alt
Stjålet bil eller motorsykkel	95,5	1,6	0,8	0,2	0,2	0,3	1,5	100,1
Brutt deg inn for å stjele noe	95,1	1,8	0,8	0,3	0,2	0,2	1,6	100
Stjålet noe til en verdi av mer enn tusen kroner	94,4	2	1,2	0,3	0,2	0,2	1,6	99,9

Det framgår av tabell 2 at det for alle tre spørsmålene er rundt 95 prosent av utvalget som opplyser ikke å ha begått disse handlingstypene de siste 12 månedene. For alle spørsmålene

synker andelene jo flere handlinger det er tale om, altså et mønster i samsvar med J-kurvehypotesen. For alle intervaller for 6 ganger eller mer er det likevel små forskjeller i andelene.

De neste åtte spørsmålene gjelder handlingstyper som har en strafferamme på ett år eller mindre, og der reaksjonen stort sett er forelegg eller lignende.

Tabell 3. Åtte kriminelle handlingstyper. Prosent. N=11637

Spørsmål	Antall ganger handlingen er begått siste 12 måneder							
	0	1	2-5	6-10	10-50	>50	Miss	I alt
Vært i slåsskamp hvor du har brukt våpen (for eksempel kniv)	94,9	1,6	1	0,3	0,2	0,4	1,7	100,1
Brukt andre narkotiske stoffer som kokain, LSD, ecstasy, amfetamin, heroin, eller noe annet	94,1	1,5	1,1	0,4	0,5	0,6	1,7	99,9
Brukt tabletter (legemidler) for å få rus	93,5	2	1,4	0,5	0,5	0,5	1,6	100
Gjort hærverk eller skade for mer enn tusen kroner	91,2	3,8	2,1	0,6	0,4	0,4	1,6	100,1
Tatt saker til en verdi av mindre enn 500 kr. fra butikk eller kiosk uten å betale	86,8	4,8	3,5	1,5	1,1	0,7	1,6	100
Brukt hasj eller marihuana	86,8	3,2	3,4	1,5	1,6	1,6	1,9	100
Med vilje ødelagt eller knust vindusruter, busseter, telefonkiosker, postkasser eller lignende	85	6,3	4,3	1,5	0,7	0,5	1,6	99,9
Lurt deg fra å betale på kino, buss, tog eller lignende	64,7	12,1	12,7	4,2	2,7	1,9	1,7	100

For disse spørsmålene er det forholdsvis store forskjeller når det gjelder andelen blant de unge som har opplyst å ha forbrutt seg. De handlingstypene som færrest har opplyst å ha begått en eller flere ganger, gjelder slåsskamp med våpen, bruk av tyngre narkotiske stoffer og rusframkallende tabletter, samt grovere former for hærverk. En noe større andel har nasket, brukt hasj eller marihuana eller begått simpelt hærverk (for eksempel ruteknusing). Også her er det en tendens til en J-formet fordeling, siden andelene avtar med stigende hyppighet.

Blant disse spørsmålene er det en handlingstype som utmerker seg som mer vanlig enn de andre normbruddene, nemlig det å ha sneket på kino eller transportmidler. Også for dette spørsmålet har flertallet ikke forbrutt seg det siste året (64,7 prosent). For dette spørsmålet er det mer vanlig enn for de andre spørsmålene å ha begått handlingstypen flere ganger, og mer enn hver femte som har svart har gjort dette to eller flere ganger de siste 12 månedene.

Neste kategori består av de fem spørsmålene som omhandler handlingstyper der manglende kunnskaper om omstendighetene i enda større grad enn for de 11 foregående spørsmålene har betydning for om handlingene vurderes som grovt kriminelle eller ikke.

Tabell 4. Fem kriminelle handlingstyper. Prosent. N=11637

Spørsmål	Antall ganger handlingen er begått siste 12 måneder							
	0	1	2-5	6-10	10-50	>50	Miss	I alt
Stjålet penger eller ting fra noen i familien din	78,3	8,9	6,8	2,3	1,3	0,7	1,8	100,1
Slått eller truet med å slå noen	76,1	9	8,1	2,4	1,6	1,1	1,6	99,9
Truet med å skade noen	73,5	10,7	8,1	2,6	1,4	1,2	2,4	99,9
Klort eller lugget noen	68,4	13,4	10,2	2,9	1,8	1,3	2	100
Slått eller sparket noen	62,3	15	13,1	3,5	2,3	1,9	1,8	99,9

Tabell 4 viser at det er forholdsvis mange som har opplyst å ha gjort de aktuelle handlingene minst en gang i løpet av de siste 12 månedene, selv om det å ikke ha begått dem også for disse spørsmålene er det mest vanlige. Minst vanlig er det å ha bestjålet familien sin, mens andelen som har begått eller truet med å begå noen av handlingene knyttet til vold er noe lavere.

For alle spørsmålene avtar andelene jo flere handlinger det er tale om. Blant dem som har forbrutt seg, har de fleste opplyst å ha utført handlingene mellom én og fem ganger i løpet av det siste året. Nær halvparten av de som har begått de enkelte handlingstypene, har opplyst å ha gjort dette bare en gang.

De siste ni spørsmålene handler om annen problematferd.

Tabell 5. Annen problematferd. Prosent. N=11637

Spørsmål	Antall ganger handlingen er begått siste 12 måneder							
	0	1	2-5	6-10	10-50	>50	Miss	I alt
Sniffet	92,6	2,2	1,5	0,7	0,5	0,5	2,1	100,1
Blitt innkalt til rektor for noe galt du har gjort	83,1	8,4	4,3	1,2	0,6	0,5	2	100,1
Blitt sendt ut av klasserommet	74,5	12,2	8	2	1,2	0,6	1,6	100,1
Hatt en voldsom krangel med en lærer	72,7	14,8	7,7	1,7	0,9	0,6	1,5	99,9
Vært borte en hel natt uten at foreldrene dine visste hvor du var, eller hvor du sa at du var et annet sted enn du var i virkeligheten	72,7	10,3	9,7	3	1,7	1	1,6	100
Drukket hjemmebrent eller smuglersprit	54,6	10,2	13,9	8,9	7,7	2,9	1,8	100
Bannet til en lærer	53,7	14,7	14,7	6	4,4	4,6	1,8	99,9
Skulket skolen	44,6	16,1	20,2	8,5	6,4	1,3	2,9	100
Drukket så mye at du har følt deg tydelig beruset	43	7,3	13,9	10,5	17,2	6,4	1,8	100,1

For spørsmålene om annen problematferd er det, som tabell 5 viser, store forskjeller med hensyn til andelen blant ungdommene som har begått dem eller ikke. Det er forholdsvis få som har sniffet eller blitt innkalt til rektor, og de færreste har også blitt sendt ut av klasserommet, kranglet voldsomt med en lærer eller vært borte en hel natt uten å varsle foreldrene.

Nær halvparten av elevene har i løpet av det siste året bannet til en lærer eller drukket hjemmebrent eller smuglersprit. Mer enn halvparten har i samme periode skulket skolen eller drukket seg beruset minst én gang. For disse fire handlingstypene er det dessuten forholdsvis mange som har gjort dette to ganger eller mer, og når det gjelder beruselse har rundt hver fjerde ungdom vært dette 10 ganger eller mer det siste året. For de fleste av spørsmålene er andelen høyere for intervallet "2 til 5 ganger" enn for "1 gang", altså en fordeling som tilsynelatende bryter med J-kurve-hypotesen. Dette henger nok sammen med at førstnevnte kategori (2 til 5 ganger) omfatter fire ganger så mange alternativer som sistnevnte (1 gang).

4.2 Betydning av antallet spørsmål

Vi skal først i dette punktet se på hvilken betydning antallet spørsmål som inkluderes i indeksen har for andelen som ikke har forbrutt seg i det hele tatt, samt for gjennomsnittlig poengskåre og gjennomsnittlig antall handlinger.

Tabell 6. Andel som ikke har forbrutt seg og gjennomsnitt for indekser med 3, 11, 16 og 25 spørsmål

Spørsmål i indeks	Andel som ikke har forbrutt seg	Gjennomsnittlig poengskåre	Gjennomsnittlig antall handlinger	N
3 spørsmål	93,8 %	0,2	0,8	11421
11 spørsmål	53,8 %	2,1	8,2	11230
16 spørsmål	30,5 %	4,6	16,3	11013
25 spørsmål	11,0 %	11,2	42,2	10616

Som det framgår av tabell 6, synker andelen som ikke har forbrutt seg fra 93,8 prosent for de tre groveste kriminelle handlingene til 11 prosent for en indeks som inkluderer alle 25 spørsmålene om kriminalitet og annen problematferd. Dette viser at antallet spørsmål er svært sentralt for svaret på spørsmålet om hvordan problematferden er fordelt.

Alle gjennomsnittene synes å være forholdsvis lave, sett i forhold til at maksimumsverdiene på problematferdsindeksen er henholdsvis 15, 55, 80 og 125 for poengskåre og 186, 682, 992 og 1550 for antallet handlinger. Gjennomsnittlig poengskåre og antall handlinger er begge mer enn 50 ganger høyere for en indeks med alle 25 spørsmålene enn med indeksen for de tre groveste kriminelle handlingene. Samtidig blir selve skalaen bare 8,3 ganger større (fra 15 til 125 poeng, og fra 186 til 1550 handlinger). At gjennomsnittet øker relativt mer enn skalaen øker med når flere spørsmål inkluderes, gjenspeiler at disse indeksene inkluderer mer vanlig forekommende normbrudd enn indeksen med de tre spørsmålene om grove kriminelle handlinger. Særlig øker gjennomsnittene når de ni spørsmålene om annen problematferd tas

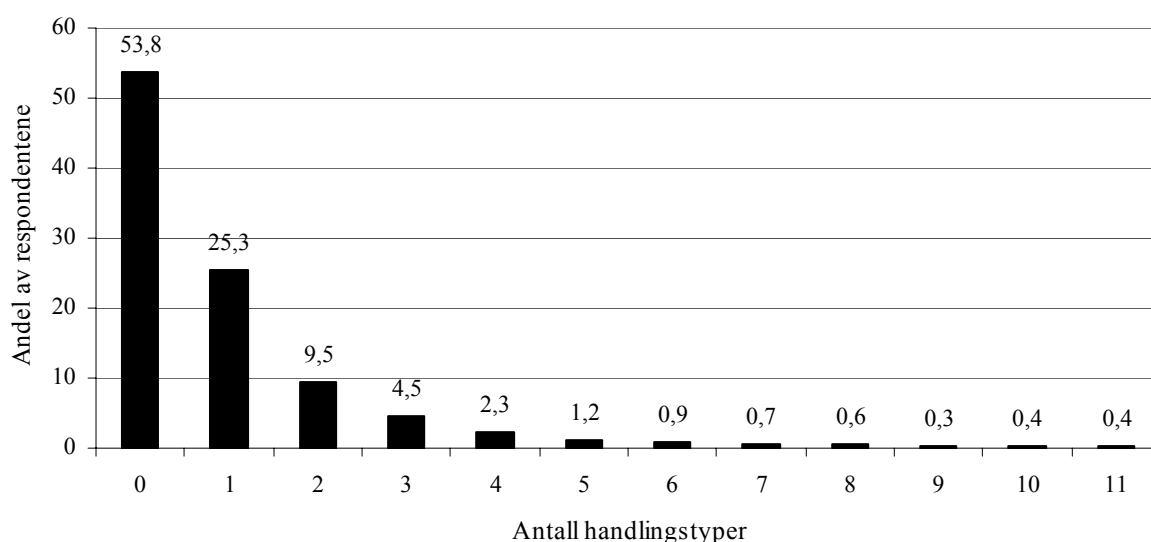
med, som jo skyldes at disse handlingene er mer utbredt i utvalget enn de 16 spørsmålene om kriminelle handlinger.

Fordeling etter brudd på handlingstyper

Et sentralt spørsmål er om man kan gjenfinne det empiriske mønsteret som ligger til grunn for teorien om nyanser i grått både når man ser på de groveste kriminelle handlingene og når man inkluderer mindre alvorlig kriminalitet og problematferd. En måte å undersøke dette på, er å se på hvor mange handlingstyper elevene har opplyst å ha forbrutt seg mot det siste året.

For de tre mest kriminelle handlingstypene er det 3,4 prosent som har opplyst å ha forbrutt seg mot én handlingstype, 1,5 prosent som har opplyst å ha begått to og 1,3 prosent som har gjort seg skyldig i alle tre handlingstypene. Figur 7 viser den tilsvarende fordelingen for gruppen som omfatter 11 spørsmål om kriminalitet.

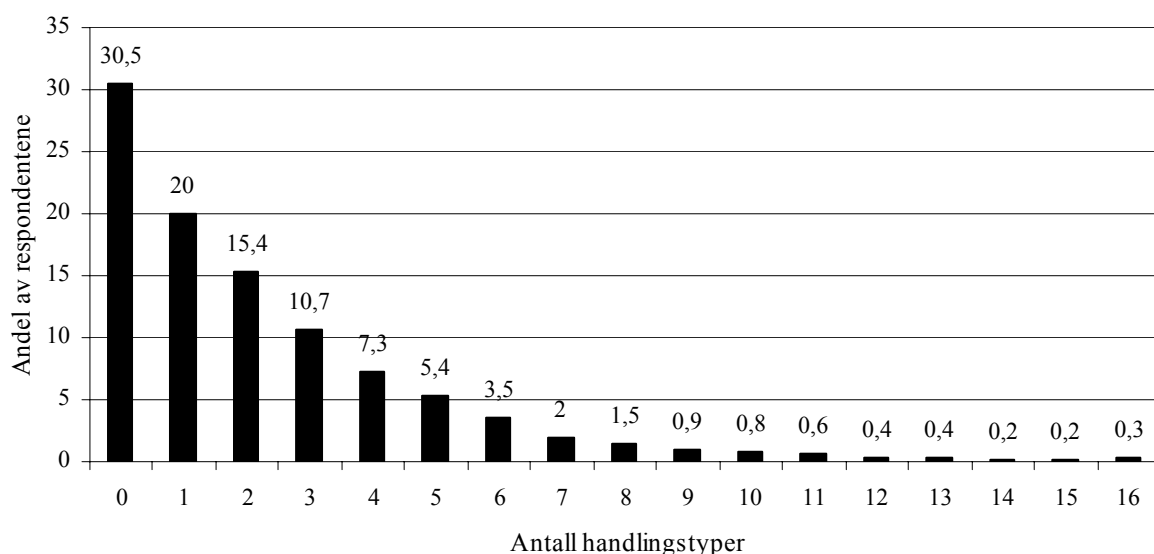
Figur 7. Antallet av de 11 handlingstypene som er utført minst én gang. Prosent. N=11230

For disse 11 spørsmålene synker andelen gradvis jo flere brudd på handlingstypene det er tale om. Fordelingen i figur 7 kan karakteriseres både som J-formet og høyreskjev. Mens det er nær 90 prosent av utvalget som har forbrutt seg mot ingen, én eller to handlingstyper, er det i overkant av én prosent av ungdommene som har svart bekreftende på ni eller flere av de 11 spørsmålene.

Figur 8 viser fordelingen for alle 16 spørsmålene om kriminalitet:

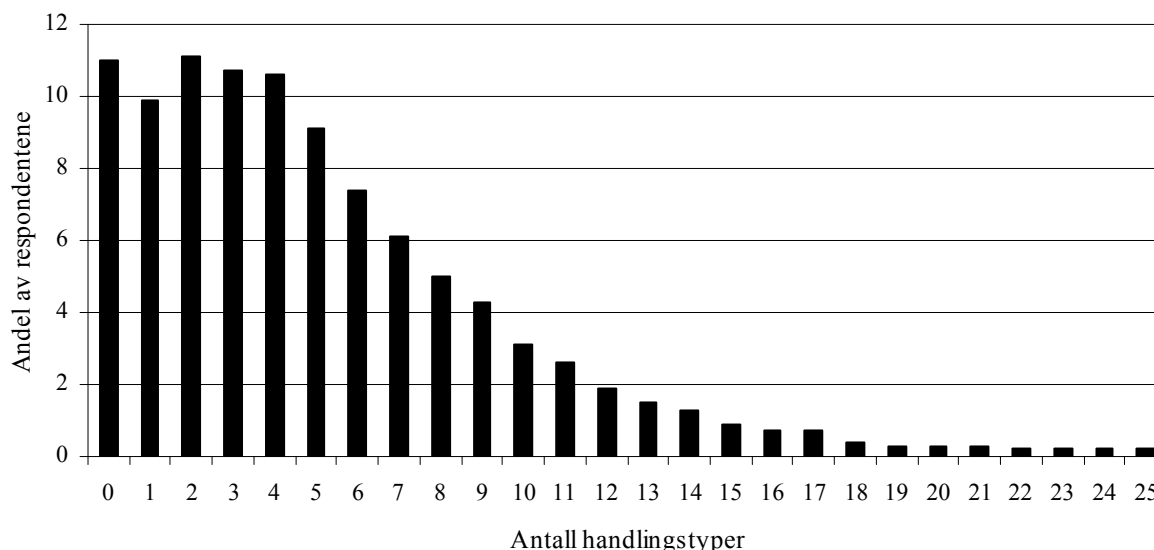
Figur 8. Antallet av de 16 handlingstypene som er utført minst én gang. Prosent. N=11013

Andelene synker også her gradvis jo flere brudd på handlingstypene det er tale om, men fordelingen i figur 8 framstår som mer jevn enn da færre spørsmål ble lagt til grunn. To tredeler av elevene (66 prosent) har forbrutt seg mot to eller færre av handlingstypene, mens det er drøyt én prosent av respondentene som har svart bekreftende på 13 eller flere av de 16 spørsmålene.

Til slutt ser vi på den tilsvarende fordelingen når alle 25 spørsmålene inkluderes.

Figur 9. Antallet av de 25 handlingstypene som er utført minst én gang. Prosent. N=10616

Det framgår av figur 9 at andelen som ikke har begått noen av handlingene ikke lenger er størst, men at det nå er omtrent like mange som har svart positivt på fra 0 til 4 handlingstyper. Mer enn halvparten av utvalget har gjort fra ingen til fire av handlingstypene det siste året. Deretter synker andelene jo flere brudd på handlingstyper det er tale om.

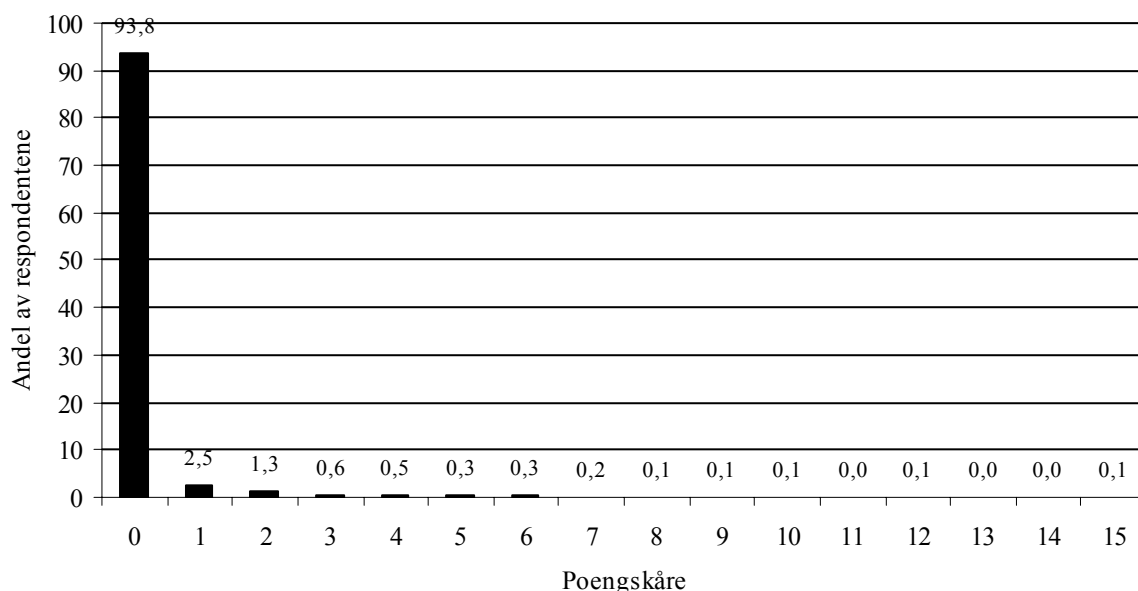
Figurene 7, 8 og 9 viser at fordelingene av brudd på handlingstyper blir jevnere når mange spørsmål om problematferd er inkludert enn når færre spørsmål om kriminelle handlinger brukes. Dersom kun de tre groveste handlingstypene legges til grunn, er det kun en liten andel (6,2 prosent) som har forbrutt seg. Fordelingen framstår da nærmest som bimodal, med et klart skille mellom lovlydige og kriminelle. Etter hvert som antallet spørsmål utvides, synker andelen som ikke har begått noen av handlingene, samtidig som fordelingen flytter seg stadig mer mot høyere verdier av skalaen. Når stadig flere og mindre alvorlige normbrudd inkluderes, går altså fordelingen fra å framstå som bimodal til å være preget av grader.

Fordeling langs problematferdsindeks

Vi skal gå over til å se på fordelingen når det også tas hensyn til hvor ofte normbruddene er begått. Her presenteres kun fordelingene langs indeksen som bruker poengskåre, det vil si at verdien er fra 0 til 5 poeng for det enkelte spørsmål. Fordelingen langs indeksen som måler antallet handlinger viser imidlertid samme tendens som figurene under, men en videre skala gjør her at fordelingene her er enda mer konsentrert ved forholdsvis lave verdier av indeksen.

Figur 10 viser fordelingen langs indeksen basert på de tre mest kriminelle handlingstypene.

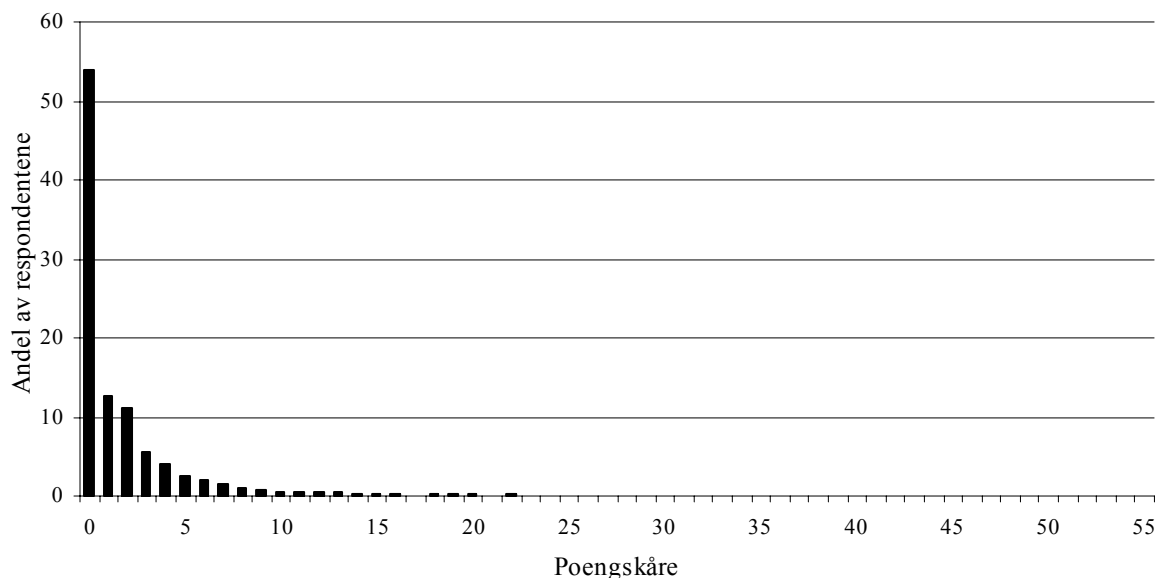
Figur 10. Fordeling langs en indeks med 3 spørsmål og poengskåre. Maksimum er 15 poeng. N=11421

Figur 10 viser at andelen er markert høyest for verdien 0, altså at ingen av de tre handlingstypene er utført det siste året. Det er videre en tendens til at andelen faller med stigende verdier av skalaen, selv om andelen for 1 poeng eller mer er lave.

Figur 11 viser fordelingen når spørsmålsbatteriet utvides til å omfatte 11 spørsmål om kriminelle handlinger.

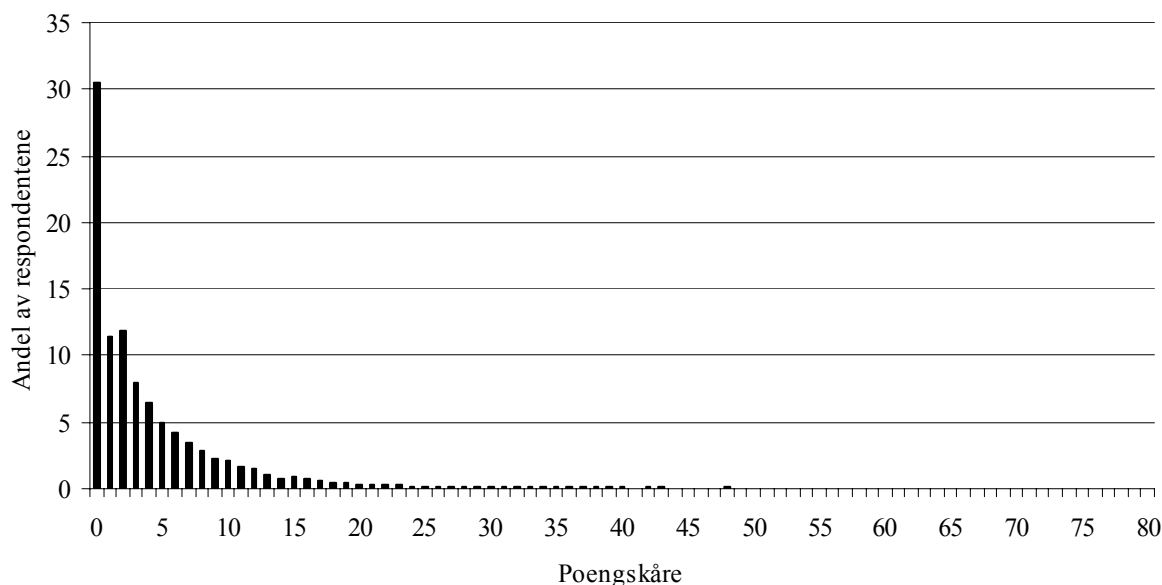
Figur 11. Fordeling langs en indeks med 11 spørsmål og poengskåre. Maksimum er 55 poeng. N=11230

Også i figur 11 er det tydelig at de fleste respondentene plasserer seg langs de laveste verdien av indeksen. Sammenlignet med figur 10, er andelene større ved lave verdier. Grunnlagsmaterialet viser at hele 90 prosent av elevene har en poengskåre på 5 eller lavere, mens det kun er én prosent av ungdommene som skårer 23 poeng eller mer på denne indeksen. Fordelingen kan kalles høyreskjev og J-formet, siden andelene synker med stigende indeksverdier.

I neste figur er alle 16 spørsmålene om kriminelle handlinger inkludert.

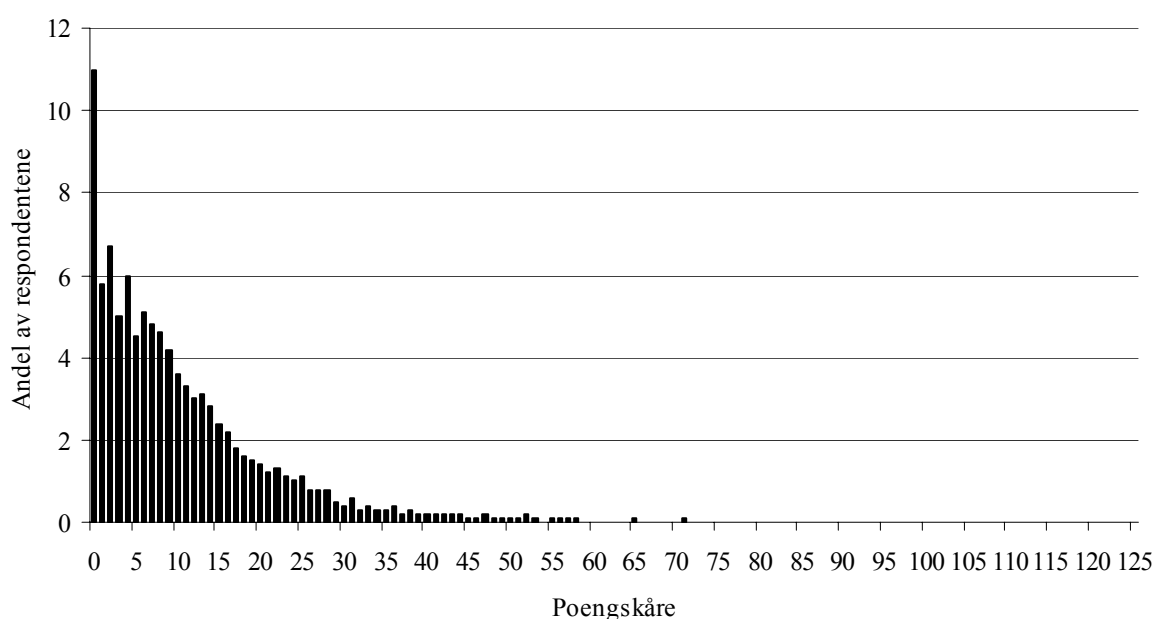
Figur 12. Fordeling langs en indeks med 16 spørsmål og poengskåre. Maksimum er 80 poeng. N=11013

Fortsatt er det slik at fordelingen er høyreskjev og J-formet. Figur 12 viser at andelen som skårer 0 fortsatt er den klart største. De fleste plasserer seg ved lave verdier av indeksen, og grunnlagsmaterialet viser at nær to av tre ungdommer i undersøkelsen skårer fra 0 til 3 poeng. Bare hver 20. elev (5 prosent) har enn poengskåre som er 17 poeng eller høyere. Figur 12 viser videre at andelene avtar med høyere indeksverdier, altså et empirisk mønster i samsvar med det som teorien om nyanser i grått forutsetter.

Til slutt ser vi på fordelingen når alle 25 spørsmålene om kriminalitet og annen problematferd inkluderes.

Figur 13. Fordeling langs en indeks med 25 spørsmål og poengskåre. Maksimum er 125 poeng. N=10616

Ikke overraskende viser figur 13 at fordelingen er høyreskjev og J-formet også når annen problematferd tas i betraktning. Selv om de fleste fortsatt skårer lavt på indeksen, er det en tendens til en viss forskyvning mot høyre når man sammenligner med figur 12 med 16 spørsmål om kriminelle handlinger. Dette skyldes jo at de ni spørsmålene om annen problematferd som nå er inkludert representerer mindre grove normbrudd enn de 16 spørsmålene om kriminelle handlinger, og at det er forholdsvis flere som har forbrutt seg mot disse ni spørsmålene enn mot de 16 øvrige. Grunnlagsmaterialet viser at to tredjedeler av utvalget har en poengskåre på 12 eller lavere. Hver 10. ungdom skårer 25 poeng eller mer, mens grensen for å komme med blant den ene prosenten med mest problematferd er 60 poeng.

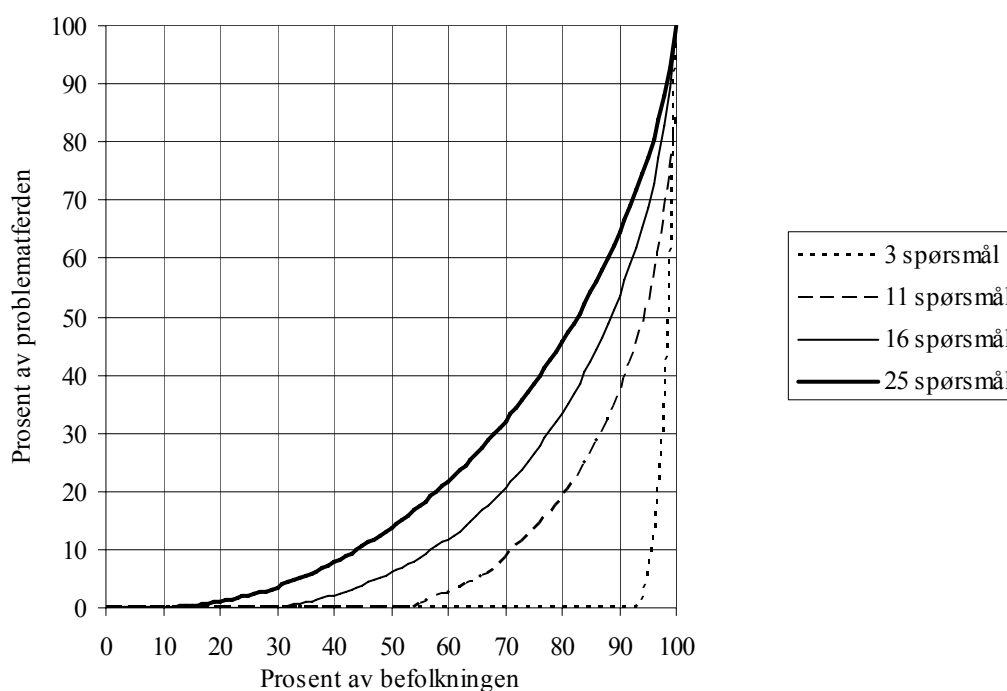
Både for problematferdsindekser basert på 3, 11, 16 og 25 spørsmål, er det slik at andelene av respondenter er høyest for lave verdier av indeksen. Deretter faller andelene gradvis, uten at det er mulig å dele respondentene i en lovlydig gruppe og en gruppe med

betydelig høyere problematferdsnivå enn andre. Fordelingen er altså ikke bimodal, men snarere slik at respondentene fordeler seg langs en glideskala mellom ytterpunktene, som forutsatt i teorien om nyanser i grått.

Lorentz-fordelinger

Et tilhørende spørsmål er om og i hvilken grad den samlede fordelingen av problematferden er forskjellig betinget av antallet spørsmål som inngår i problematferdsindeksen. Dette vil bli undersøkt ved å se på Lorentz-fordelingene for samlemålene som inkluderer henholdsvis 3, 11, 16 og 25 spørsmål. Figur 14 sammenfatter Lorentz-kurvene til disse indeksene, basert på poengskåre:

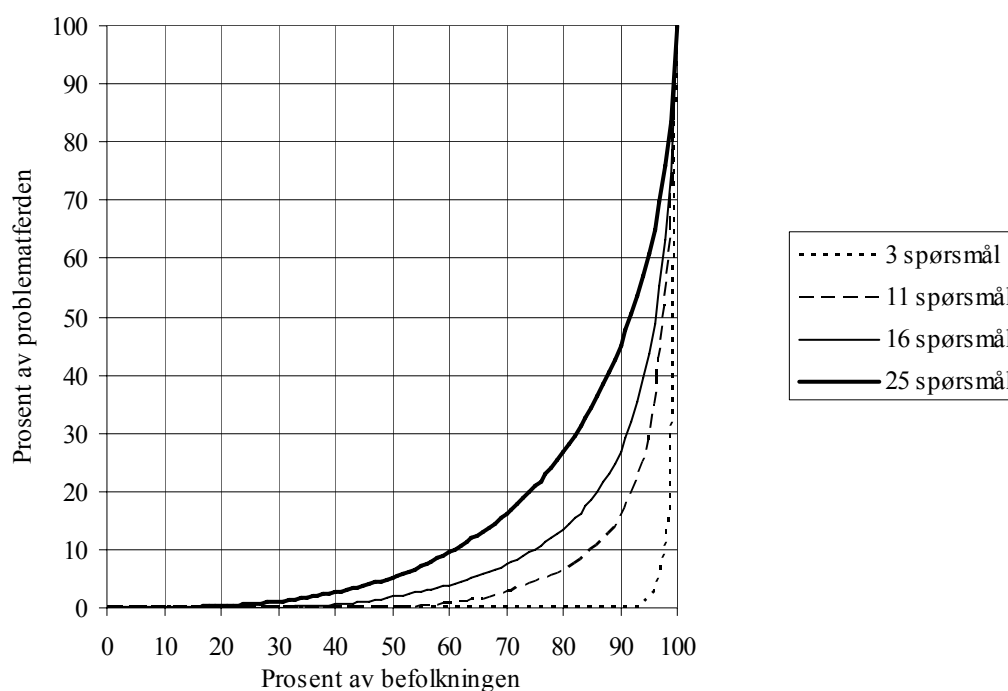
Figur 14. Lorentz-fordelinger for indekser basert på poengskåre. 3, 11, 16 og 25 spørsmål

Den visuelle inspeksjonen av figur 14 viser tydelig at Lorentz-fordelingen blir jevnere desto flere spørsmål som inngår i indeksen. siden Lorentz-kurvene ligger stadig høyere i planet jo flere spørsmål fordelingen baseres på. Dette illustrerer at fordelingen av kriminalitet og annen problematferd åpenbart henger sammen med antallet spørsmål som inkluderes i det målet man bruker og hvor grove normbrudd disse representerer. Desto flere spørsmål som inkluderes i samlemålet, og jo mindre alvorlige former for avvik disse omhandler, desto jevnere vil problematferden fordele seg i befolkningen.

Det samme resultatet får man når indeksen basert på antallet ganger handlingene er begått, legges til grunn for Lorentz-kurvene, jf. figur 15:

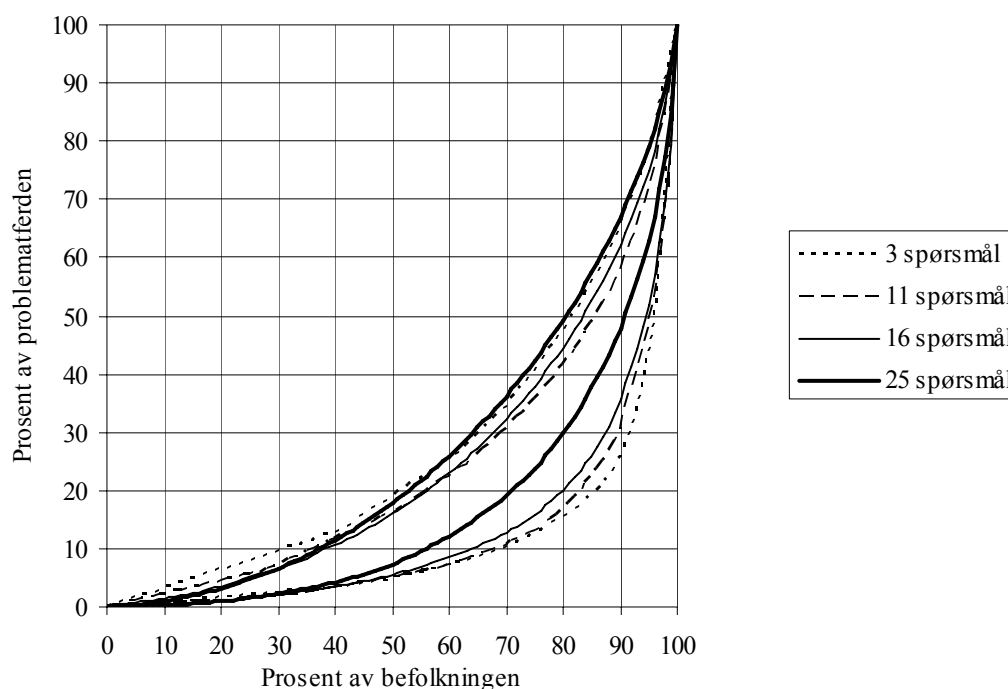
Figur 15. Lorentz-fordelinger for indekser basert på antallet handlinger. 3, 11, 16 og 25 spørsmål

I likhet med da poengskåren ble lagt til grunn, viser også en fordeling basert på en indeks som måler antallet ganger handlingene er opplyst å være begått, at fordelingen av problematferd blir markert jevnere jo flere og mindre alvorlige handlingstyper som inkluderes i problematferds målet. Når det gjelder betydningen av å bruke ulike skalaer for verdiene av svarene, kommer jeg tilbake til dette i punkt 4.3 under.

Som vi har sett, avtar andelen gradvis blant de elevene som har opplyst å ha forbrutt seg mot minst en av handlingstypene det siste året, det vil si de som har verdien 1 eller høyere på de ulike samlemålene. Ved hjelp av Lorentz-fordelinger for de elevene som minst én gang har forbrutt seg, kan det undersøkes hvordan den samlede kriminaliteten og problematferden er fordelt blant disse elevene. Figur 16 viser disse fordelingene for indekser basert på henholdsvis poengskåre og antallet handlinger.

Figur 16. Lorentz-fordelinger for indekser basert på poengskåre og antallet handlinger. Kun respondenter med problematferd. 3, 11, 16 og 25 spørsmål. N=708, N=5191, N=7659 og N=9448

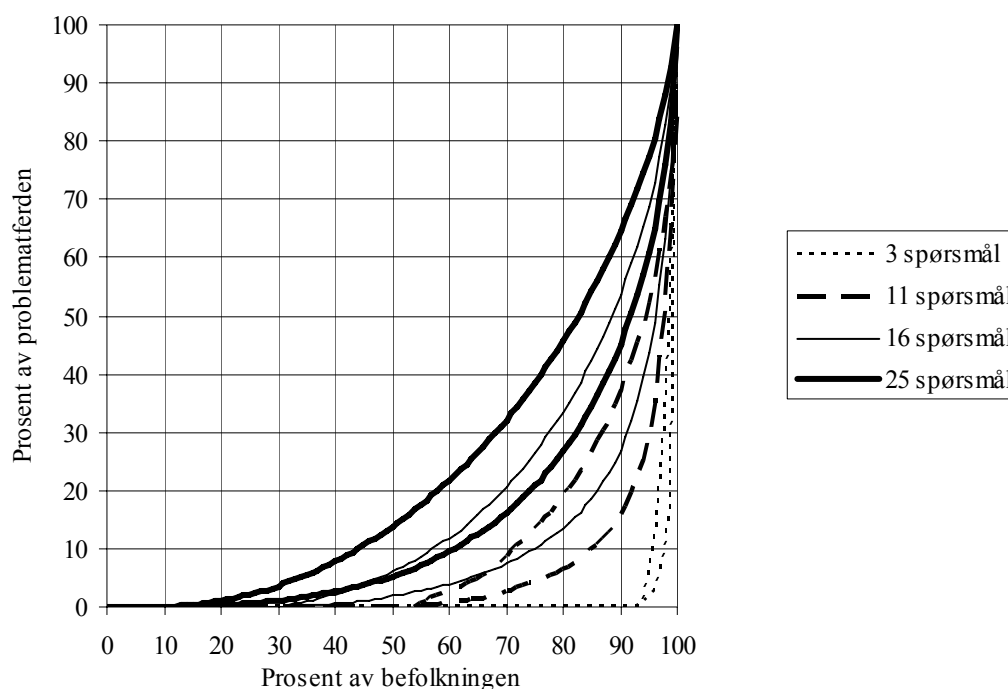
De fire Lorentz-kurvene som ligger øverst i planet i figur 16 viser fordelingen av problematferden når poengskåre brukes, mens de fire nederste kurvene er basert på antallet handlinger. For begge skalaene viser figuren at problematferden ikke er jevnt fordelt blant dem med problematferd. Den minst aktive tiendedelen står for mellom 0,3 og 3,2 prosent av den samlede problematferden, avhengig av antall spørsmål og valg av skala. Den tilsvarende andelen for den tiendedelen som er mest aktive er mellom 33 og 75 prosent. Figur 16 illustrerer altså at det er store forskjeller i nivået på problematferd blant dem som har begått slike handlinger det siste året.

4.3 Betydning av skala for hyppighet

Det neste spørsmålet er hvilken betydning skalaen for hyppighet har for de fordelingene man finner av kriminalitet og annen problematferd.

Svaret på dette kan illustreres ved hjelp av et Lorentz-diagram, som viser Lorentz-kurvene for ulike grupper av spørsmål, basert på henholdsvis poengskåre og antallet handlinger. I figur 17 er fordelingene i figur 14 og 15 sammenstilt.

Figur 17. Lorentz-fordelinger for indekser basert på poengskåre og antallet handlinger. 3, 11, 16 og 25 spørsmål

Figur 17 viser åtte Lorentz-kurver: to likt grafisk utseende linjer for hver av de fire gruppene av spørsmål. For hvert par viser den øverste kurven fordelingen når poengskåren brukes, mens den nederste kurven viser fordelingen når antallet handlinger legges til grunn. Figuren viser at det for alle spørsmålsbatteriene (3, 11, 16 og 25 spørsmål) er en markert forskjell i hvor store andeler av problematferden ulike grupper av ungdommene er ansvarlig for, betinget av hvilken skala som brukes. Som nevnt er det gjennomgående samlemålene basert på poengskåre som gir den jevneste fordelingen av kriminalitet og annen problematferd, idet disse kurvene for alle fire gruppene av spørsmål ligger høyest i planet.

Disse forskjellene er illustrert i tabell 7, som viser hvilke andeler av problematferden ulike andeler av ungdommene står for, samt Gini-koeffisientene til fordelingene.

Tabell 7. Andel av den samlede problematferden som kan henføres til den halvparten med minst og de fem prosentene med mest problematferd, samt Gini-koeffisienter. Poengskåre og antallet handlinger

Indeks	50 prosent minst aktive		5 prosent mest aktive		Gini-koeffisienter	
	Poengskåre	Handlinger	Poengskåre	Handlinger	Poengskåre	Handlinger
3 spørsmål	0,0 %	0,0 %	93,8 %	98,6 %	0,94	0,95
11 spørsmål	0,0 %	0,0 %	43,7 %	71,0 %	0,73	0,88
16 spørsmål	6,1 %	1,9 %	31,2 %	56,2 %	0,66	0,81
25 spørsmål	13,8 %	5,2 %	22,7 %	39,3 %	0,53	0,70

Tabell 7 viser, som illustrert i figur 14 og figur 15 over, at Gini-koeffisientene synker (fordelingen blir jevnere) desto flere spørsmål som inkluderes i problematferdsmålet. For alle grupper av spørsmål, er Gini-koeffisienten for indeksen basert på antallet handlinger høyere enn koeffisienten for poengskåre.

Forskjellene i Gini-koeffisienter er minst når 3 spørsmål legges til grunn (0,94 for poengskåre mot 0,95 for antallet handlinger) og størst når alle 25 spørsmålene er inkludert (0,70 mot 0,53). Det er altså grunnlag for å konkludere med at en skala basert på antallet handlinger gir en skjevere fordeling enn når hyppigheten måles ved poengskåre. Med andre ord blir fordelingen av problematferd skjevere når selve skalaen for hyppighet blir videre.

Hvilken skala man bruker for det enkelte spørsmål (poengskåre eller antallet handlinger) har stor betydning for hvor store andeler av den samlede problematferden andeler av respondenter med ulikt problematferdsnivå er ansvarlige for. Tabell 7 viser at den halvparten av ungdommene som er minst aktive står for en beskjedent andel av problematferden. For alle 25 spørsmålene er denne gruppens andel likevel mer enn dobbelt så høy når hyppigheten måles ved poengskåre (13,8 prosent) som når målestokken er antallet handlinger (5,2 prosent).

Forskjellene blir større når man ser på de 5 prosentene av elevene med mest problematferd. Med alle 25 spørsmålene inkludert, står disse for 22,7 prosent av problematferden når poengskåren legges til grunn, men for hele 39,3 prosent målt ved antallet handlinger. Enda større forskjeller blir det i andelene når man bruker ulike hyppighetsskalaer for indekser med 11 og 16 spørsmål. Dette viser tydelig at valg av målestokk for hyppighet har stor betydning for hvilke resultater man kommer til når det gjelder fordelingen av kriminalitet og annen problematferd.

4.4 Betydning av vekting

Det siste spørsmålet i denne delen av undersøkelsen gjelder hvilken betydning det har for fordelingen at grovere handlinger teller tyngre i problematferdsmålet enn mindre alvorlige normbrudd, eller med andre ord betydningen av vekting.

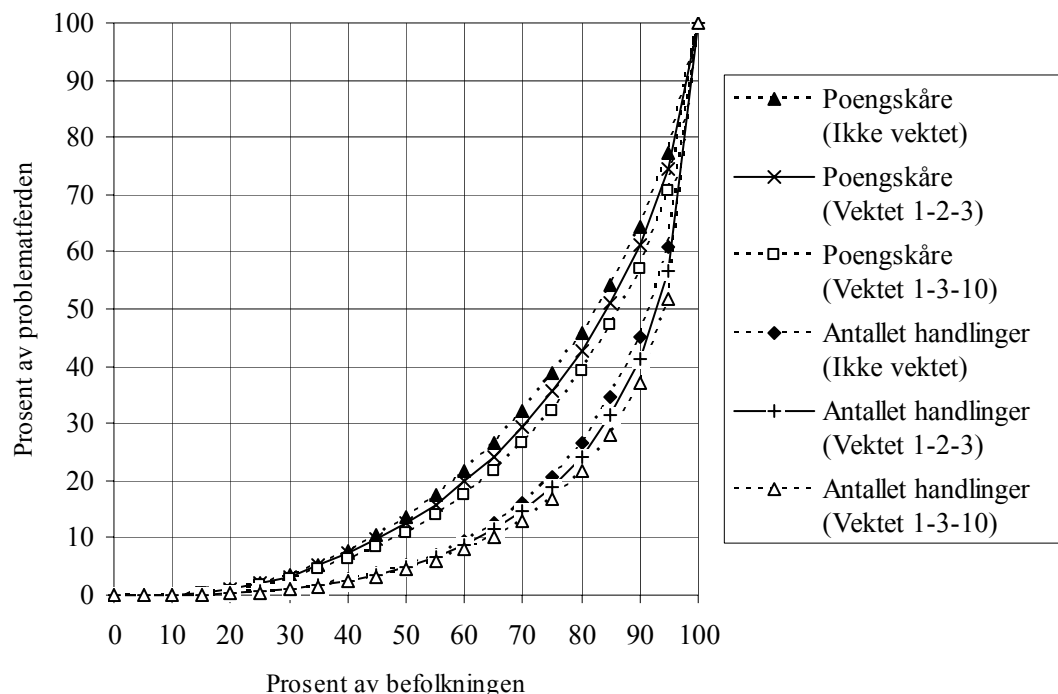
Utgangspunktet for vektingen er som nevnt i punkt 3.2.5 en inndeling av de 25 spørsmålene i tre grupper: 9 spørsmål om problematferd, 13 spørsmål om kriminelle handlinger og 3 spørsmål om grove kriminelle handlinger. Verdiene for disse gruppene er ganget med 1, 2 og 3 i den ene vektete indeksen, og med 1, 3 og 10 i den andre vektete indeksen.

For poengskåre er det altså beregnet tre samlemål: Uvektet, vektet inntil 3 ganger og vektet inntil 10 ganger. De samme tre samlemålene er beregnet for antallet handlinger. Til

sammen gir dette seks indekser, det vil si tre indekser basert på poengskåre og tre basert på antallet handlinger. Lorentz-kurvene til disse seks indeksene er vist i figur 18.

Figur 18. Lorentz-fordeling for indekser med 25 spørsmål. Vektet og uvektet. N=10616

De øverste tre kurvene i figur 18 viser fordelingene til de indeksene som er basert på poengskåre, mens de tre nederste kurvene er basert på antallet handlinger. Det er altså slik at den trangeste skalaen (poengskåren) gir den jevneste fordelingen av problematferden, også når de groveste handlingene vektes 10 ganger.

For begge grupper av indekser (basert på henholdsvis poengskåre og antallet handlinger) er det dessuten slik at forskjellene innenfor gruppen er mindre enn forskjellen til den andre gruppen. For spørsmålet om fordelingen av problematferden er jevn eller skjev, har med andre ord valget av skalaen som legges til grunn for måling av handlingenes hyppighet hatt større betydning enn valget av vekter.

Figur 18 viser videre at en uvektet indeks basert på poengskåre gir den jevneste fordelingen av den samlede problematferden når man legger alle 25 spørsmålene til grunn. Skjevast blir fordelingen når man bruker en indeks basert på antallet handlinger og når kategoriene vektes inntil 10 ganger.

Tabell 8 sammenfatter noen nøkkeltall for det figur 18 viser.

Tabell 8. Gini-koeffisienter og andeler av problematferd for uvektet indeks og vektete indekser basert på 25 spørsmål. Poengskåre og antallet handlinger. N=10616

Indeks basert på:	Poengskåre			Antallet handlinger		
<i>Gini/Mest aktive:</i>	<i>Gini</i>	<i>50 %</i>	<i>5 %</i>	<i>Gini</i>	<i>50 %</i>	<i>5 %</i>
Uvektet indeks	0,53	13,8	22,7	0,70	5,2	39,3
Indeks vektet 1-2-3	0,56	12,6	25,6	0,72	5,0	43,5
Indeks vektet 1-3-10	0,59	11,0	29,4	0,74	4,5	48,2

Som den visuelle inspeksjonen av figur 18 viste, er Gini-koeffisientene for indekser basert på poengskåre (fra 0,53 til 0,59) gjennomgående lavere enn de tilsvarende koeffisientene for indekser basert på antallet handlinger (fra 0,7 til 0,74). Forskjellene i koeffisienter *mellom* gruppene (poengskåre og antallet handlinger) er tydelig større enn forskjeller i koeffisienter *innenfor* gruppene (for eksempel mellom uvektet og mest vektet indeks basert på poengskåre). Dette illustrerer et tidligere poeng, nemlig at valget av skala (poengskåre eller antallet handlinger) her er viktigere for formen på fordelingen enn hvilken vekting som brukes.

Forskjellene i fordelingen av problematferden kommer også til syne når man ser på hvilke andeler av problematferd den halvparten med minst problematferd står for. Med poengskåre viser tabell 8 at denne gruppens andel ligger på i overkant av 10 prosent, men på bare rundt 5 prosent når antallet handlinger er målestokken. De 5 prosentene med mest problematferd står for mellom 23 og 29 prosent av den samlede problematferden når poengskåren brukes, men for mellom 39 og 48 prosent basert på antallet handlinger. Hvilket svar man får på spørsmålet om hvordan problematferden er fordelt blant elevene, avhenger altså primært av hvilken skala man legger til grunn for det enkelte spørsmål og sekundært av hvilken vekting som brukes for handlingenes grovhet.

4.5 Oppsummering

For alle de 25 spørsmålene om kriminalitet og annen problematferd er det slik at andelen er høyest for ikke å ha begått den aktuelle handlingstypen, og at andelene deretter faller med stigende hyppighet. Bare en liten andel av respondentene har forbrutt seg mot de groveste handlingstypene det siste året, mens det er mer vanlig å ha begått mindre alvorlige former for problematferd. Svarfordelingen for spørsmålene samsvarer med J-kurve-hypotesen.

I analysen er det arbeidet med problematferdsmål med ulike antall spørsmål, forskjellige skalaer for hyppighet og flere former for vekting. Når problematferdsindeksen utvides fra de tre groveste spørsmålene til å inkludere samtlige 25 spørsmål, endrer fordelingen seg fra å framstå som bortimot bimodal til å fortone seg som et spørsmål om grader. Dette viser seg

både ved at andelen som ikke har forbrutt seg synker fra hele 93,8 prosent til kun 11 prosent, og ved at fordelingen lang problematferdmålet framstår som stadig jevnere etter hvert som antallet spørsmål utvides.

Når ulike grupper av spørsmål legges til grunn i problematferdsmålet, framstår fordelingen som jevnest når man måler brudd på antallet handlingstyper, skjevere når hyppigheten måles ved poengskåre og skjevest når antallet handlinger legges til grunn.

Med samtlige spørsmål inkludert i målet, viser undersøkelsen at bruken av vektor har mindre betydning for hvilken grad av skjevfordeling man finner, enn valget av skala for det enkelte spørsmål (poengskåre eller antallet handlinger).

5 FORDELING AV PROBLEMATFERD INNENFOR GRUPPER

Teorien om nyanser i grått sier ikke noe spesielt om fordelingen i undergrupper. Ifølge Skog (2006) gjelder teorien kriminalitet generelt, men teorien vil ha mer begrenset gyldighet jo mer man snevrer inn det fenomenet som studeres. Siden teorien både framstilles som generell og følsom for avgrensninger, er det interessant å studere hvorvidt teorien også er gyldig når fordelingen i ulike undergrupper undersøkes. På den ene siden kan det tenkes at fordelingen i enkelte undergrupper snarere framstår som bimodal enn gradsfordelt. For eksempel kan dette vise seg å være tilfellet når det gjelder fordelingen blant jenter, dersom medias framstilling av noen hyperkriminelle jenter blant ellers snille piker skulle være riktig. På den andre siden kan det tenkes at man ikke finner slike bimodale fordelinger i noen av de undergruppene som studeres. Dette vil i tilfelle bidra til å styrke teorien om nyanser i grått.

I dette kapittelet undersøkes om fordelingen av problematferd er den samme i ulike undergrupper. Dette vil bli gjort ved å undersøke hvilke ulikheter det er i fordelingen av problematferd når man sammenligner gutter og jenter, ungdom fra seks kategorier av hjemsteder, elever i seks klassetrinn og ungdom med far født henholdsvis i og utenfor Norge. Selv om mange undersøkelser har dokumentert at problematferdsnivået er forskjellig for disse gruppene, sier ikke gjennomsnittsnivåene noe om fordelingen av problematferden innenfor gruppen. Her vil fordelingene av problematferd innenfor gruppene bli undersøkt nærmere, med henblikk på om fordelingen er et gradsfenomen eller bimodal og om graden av skjevfordeling er ulik når grupper sammenlignes.

Sammenligningen av problematferdsfordelingen mellom grupper baseres på samtlige 25 spørsmål. Jeg vil bruke de to indeksene som da har vist seg å gi henholdsvis jevnest og skjevtest fordeling, nemlig en indeks basert på poengskåre (fra 0 til 5 poeng) *uten* vekting og en indeks basert på det antallet ganger handlingen er opplyst å være utført (fra ingen til 62 ganger) *med* vekting inntil 10 ganger for de groveste kriminelle handlingene. Det at de kriminelle handlingene teller ekstra tungt i den sistnevnte indeksen, kompenserer for at det ikke presenteres fordelinger med færre spørsmål (3, 11 og 16) i denne delen av analysen. Selv om disse fordelingene ikke vil bli vist her, er det imidlertid kontrollert at tendensene med disse spørsmålsbatteriene er de samme som når alle 25 spørsmålene legges til grunn.

5.1 Problematferd betinget av kjønn

Forskning på ungdoms antisosiale atferd har ifølge Storvoll hatt fokus på gutter, og "antisosial atferd er (...) langt på vei betraktet som et guttefenomen" (Storvoll 2004:11). Det er godt

belagt at gutter i gjennomsnitt har mer problematferd enn jenter, selv om kjønnsforskjellene i utbredelse skal ha blitt mindre over tid (Storvoll 2004:16). Gjennom medias dekning kan man få inntrykk av at det blant jentene finnes en liten gruppe som har tatt etter guttene, og som har en problematferd som er vesentlig høyere enn det som er vanlig blant andre jenter. Hvis dette skulle være riktig, bør problematferden blant jentene være mer konsentrert til en liten gruppe enn tilfellet er blant guttene. Her vil det bli undersøkt om fordelingen av problematferd virkelig er annerledes for jenter enn for gutter.

Det er 5436 jenter og 5082 gutter som har besvart alle 25 spørsmålene i undersøkelsen. Gjennomsnittene og standardavvikene for kjønnenes problematferd er vist i tabell 9.

Tabell 9. Gjennomsnitt og standardavvik for poengskåre og vektete handlinger. Etter kjønn. N=10518

Hjemsted	Poengskåre		Handlinger vektet		N
	Gjennomsnitt	Standardavvik	Gjennomsnitt	Standardavvik	
Jenter	9,4	9,9	54,4	147	5436
Gutter	13,0	14,5	105,2	298	5082

Det framgår av tabell 9 at jentene har et gjennomsnitt på 9,4 indekspoeng når poengskåren brukes og at gjennomsnittet for guttene er 13 indekspoeng, eller rundt 39 prosent høyere enn for jentene. Den vektete indeksen gir et gjennomsnitt for jenter på 54,4 indekspoeng, mens guttene har et gjennomsnitt på 105,2 indekspoeng. Målt ved denne indeksen er guttenes gjennomsnitt hele 93 prosent høyere enn for jentene. Differansen mellom guttenes og jentenes gjennomsnitt er i begge tilfeller signifikant på 0,1 prosentnivået⁸.

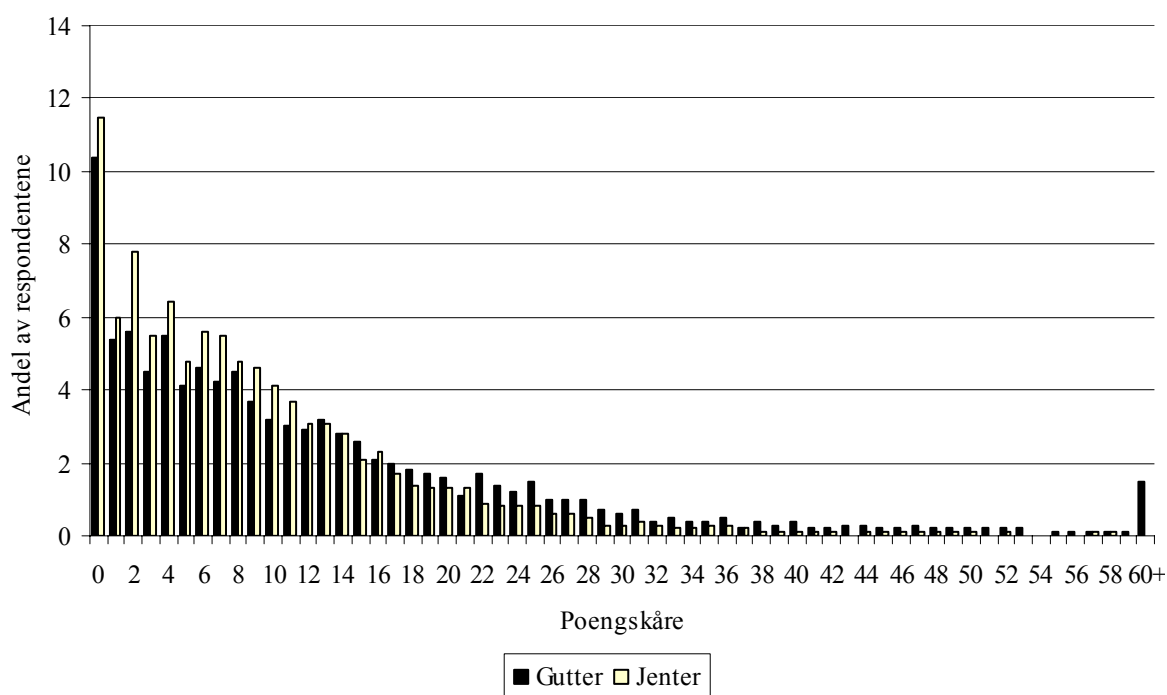
Forskjellen mellom gjennomsnittene øker altså fra 39 prosent med uvektet poengskåre til 93 prosent med antallet handlinger vektet. Forskjellen mellom indeksene består dels i at antallet ganger handlingene er utført teller mer og dels i at grovere handlinger teller tyngre i den vektete indeksen. Når forskjellene i gjennomsnitt øker, tyder det altså på at forholdsvis flere gutter enn jenter har opplyst å ha begått handlingstypene flere ganger og/eller at guttene har gjort flere grovere handlingstyper enn jentene. En analyse av de tre groveste handlingstypene for seg, viser da også at gjennomsnittet for guttene her er 7 til 9 ganger høyere enn gjennomsnittet for jentene, målt ved henholdsvis poengskåre og antallet handlinger. Også andre undersøkelser har kommet til at gutter i betydelig større grad enn jenter er involvert i de mest alvorlige formene for kriminelle aktiviteter (Bakken 1998:68-69).

⁸ Signifikanssannsynligheten for å få de observerte t-verdiene (15,2 for poengskåre og 11,2 for vektete handlinger) eller høyere, forutsatt en sann nullhypotese om at det ikke er noen forskjell i gjennomsnitt mellom kjønnene, er mindre enn 0,001.

Standardavviket sier noe om den typiske spredningen rundt gjennomsnittet i utvalget. For indeksen som bygger på poengskåre, framgår det av tabell 9 at standardavviket for jentene er 9,9, mens standardavviket for guttene er 14,5. Enda større blir forskjellen i standardavvik når vektete handlinger legges til grunn. Her er standardavviket for guttene (298) mer enn dobbelt så stort som for jentenes vedkommende (147). Samtidig som gutter har et høyere problematferdsnivå enn jenter, viser altså standardavvikene at det er større spredning blant guttene enn blant jentene.

Vi skal nå undersøke hvordan dette kommer til uttrykk når man sammenligner fordelingen av problematferd innenfor gruppene. Først skal vi se på hvordan respondentene fordeler seg langs den indeksen som legger poengskåren til grunn, jf. figur 19.

Figur 19. Fordeling langs problematferdsindeks til 125 poeng. Poengskåre. Gutter og jenter. N=10518

Figur 19 viser at andelene både for gutter og jenter synker gradvis jo høyere verdier det er på indeksen. Fordelingene kan karakteriseres som høyreskjeve og J-formede. Fordelingen er med andre ord ikke bimodal, men avtar gradvis fra lave til høye verdier av problematferdsmålet. Det bemerkes at kategorien "60+" omfatter alle verdier mellom 60 og 125 poeng, som forklarer at andelen her er høyere enn for de forutgående verdiene.

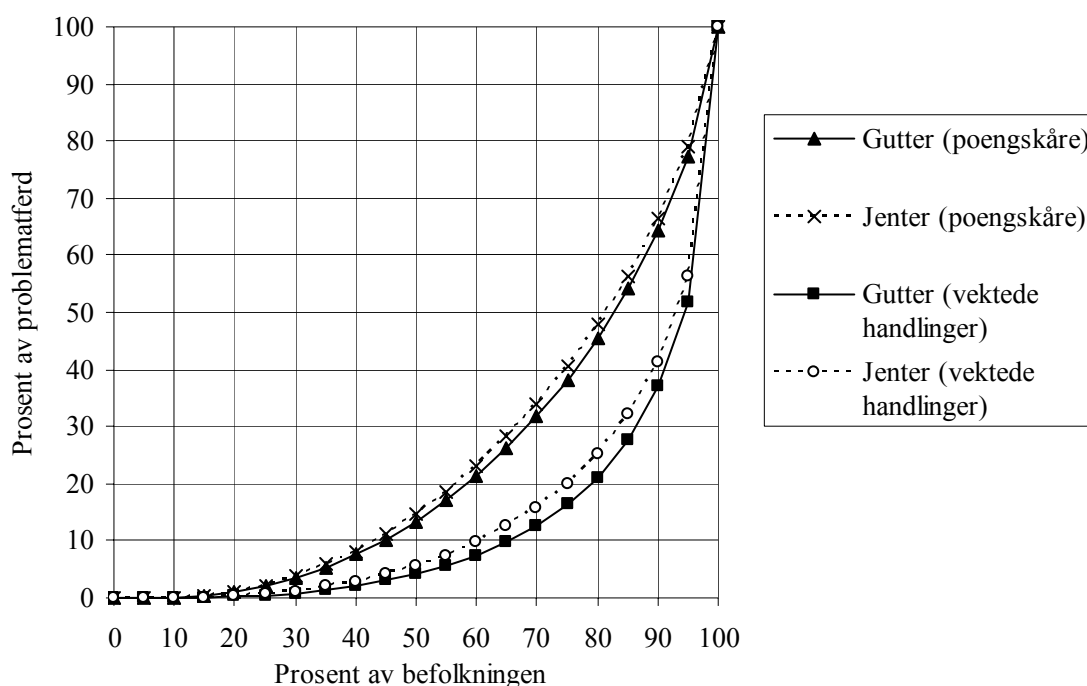
Andelen som ikke har utvist noe problematferd er 10,4 prosent for guttene og 11,5 prosent for jentene. Det at disse andelene er forholdsvis like, er i samsvar med konklusjonen i en tilsvarende undersøkelse av problematferden blant skoleelever i Oslo i 1996. Der framgår

det at "det totalt sett ikke er særlig flere gutter enn jenter som har deltatt i handlinger definert som problematferd." (Bakken 1998:69).

Andelen med lave indeksverdier er høyest blant jentene, og i denne gruppen avtar også andelen raskere enn blant guttene. Figur 19 viser at det for alle indeksverdiene til og med 12 poeng er høyere andeler blant jentene enn blant guttene. Fra og med 13 indekspoeng er andelen noe høyere for guttene enn blant jentene. I den siste kategorien (60 og høyere) er andelen betydelig høyere for guttene enn for jentene. Det indikerer altså at det ikke er slik, som det noen ganger framstilles i media, at det er liten gruppe jenter med mye problematferd som er ansvarlig for storparten av de uønskede handlingene dette kjønnnet står for.

Den visuelle inspeksjonen av figur 19 illustrerer at det blant guttene, som i gjennomsnitt har den høyeste problematferden, er en større spredning enn blant jentene. Det neste spørsmålet er hvilke forskjeller dette gir seg utslag i når man sammenligner fordelingen av den samlede problematferden blant jenter og gutter. Svaret på dette kan illustreres ved å framstille kjønnenes problematferdsfordeling i et Lorentz-diagram, jf. figur 20.

Figur 20. Lorentz-fordeling for poengskåre og vektete handlinger. Gutter og jenter. N=10518

Figur 20 viser for begge indeksene at fordelingen av problematferden er forholdsvis lik for jenter og gutter. Fordelingen blant guttene er noe skjevare enn blant jentene, spesielt når det gjelder indeksen basert på vektete handlinger. Forskjellene i graden av skjevfordeling er imidlertid små. For Lorentz-kurvene som bygger på poengskåre, er Gini-koeffisienten 0,51 for jentene og 0,53 for guttene. For Lorentz-kurvene som bygger på vektete handlinger, er

jentenes Gini-koeffisient 0,71, mens koeffisienten for guttenes kurve er 0,75. Siden Lorentz-kurvene for gutter og jenter ligger nær hverandre når den samme indeksen brukes, er det små forskjeller i hvor stor del av kjønnets samlede problematferd ulike andeler av elevene står for.

Analysen viser kort oppsummert at gutter har et signifikant høyere gjennomsnittlig problematferdsnivå enn jenter, samtidig som guttene også har den største spredningen rundt gjennomsnittet. For begge kjønn er det en J-formet fordeling langs indeksen basert på poengskåre. Andelene er med andre ord høyest ved lave verdier av indeksen, og avtar gradvis med stigende verdier. Dette mønsteret er i pakt med teorien om nyanser i grått, og det er ikke for noen av kjønnene mulig å trekke et klart skille mellom elever med mye og lite problematferd.

Det ble innledningsvis stilt spørsmål om problematferden blant jentene er mer konsentrert til en liten gruppe enn tilfellet er blant guttene, altså om fordelingen av problematferd er skjevere blant jenter enn blant gutter. Denne hypotesen får ikke støtte når Lorentz-kurvene til kjønnene sammenlignes. Tendensen er derimot, både med skalaer for poengskåre og vektete handlinger, at det er blant guttene man finner den skjeveste fordelingen. En tenkt innvending mot resultatet kan være at de jentene som har mest problematferd har sluttet i skolen eller har frafall, og at undersøkelsen ikke fanger opp disse jentene. Det samme resonnementet kan i så fall gjøres gjeldende for guttene. Som nevnt i punkt 3.1.3, er det for guttene en noe lavere andel som har deltatt i undersøkelsen enn kjønnets andel av samme aldersgruppe i befolkningen. Dersom det forutsettes at de som ikke har svart har vesentlig mer problematferd enn de som har deltatt, skulle det derfor tilsi at fordelingen blant guttene i virkeligheten er enda skjevere sammenlignet med jentenes fordeling.

5.2 Problematferd betinget av hjemsted

Tidligere undersøkelser, for eksempel Stangeland og Hauge (1974), har vist at nivået på kriminalitet og annen problematferd er høyest i de store byene og lavest på landsbygda. Dersom ungdom i storbyene i gjennomsnitt har den høyeste problematferden, er et tilhørende spørsmål om denne atferden er jevnere eller skjevere fordelt blant storbyungdommer enn blant unge som bor på mindre steder. Videre er det et spørsmål om fordelingen på noen av hjemstedene kan karakteriseres som bimodal.

Det er 10491 ungdommer som har besvart alle 25 spørsmålene og som også har oppgitt hjemsted. For hver av de seks kategoriene av hjemsteder er gjennomsnittene og standardavvikene for den målte problematferden presentert i tabell 10.

Tabell 10. Gjennomsnitt og standardavvik for poengskåre og vektete handlinger. Etter hjemsted.
N=10491

Hjemsted	Poengskåre		Handlinger vektet		N
	Gjennomsnitt	Standardavvik	Gjennomsnitt	Standardavvik	
Stor by	13,0	14,5	111,6	303,5	2020
Mellomstor by	10,8	12,5	70,9	166,5	987
Liten by	10,3	11,8	68,3	232,5	1867
Større tettsted	11,0	12,0	73,4	240,3	2054
Mindre tettsted	11,3	12,5	80,3	245,3	1631
Bygd eller grend	10,4	11,3	67,1	180,9	1932

Tabell 10 viser at det gjennomsnittlige problematferdsnivået for begge indeksene er markert høyest blant ungdom som bor i stor by. For de andre hjemstedene er det relativt små forskjeller i dette nivået. ANOVA-tester viser at det for begge indeksene er en signifikant forskjell mellom minst to av gjennomsnittene⁹.

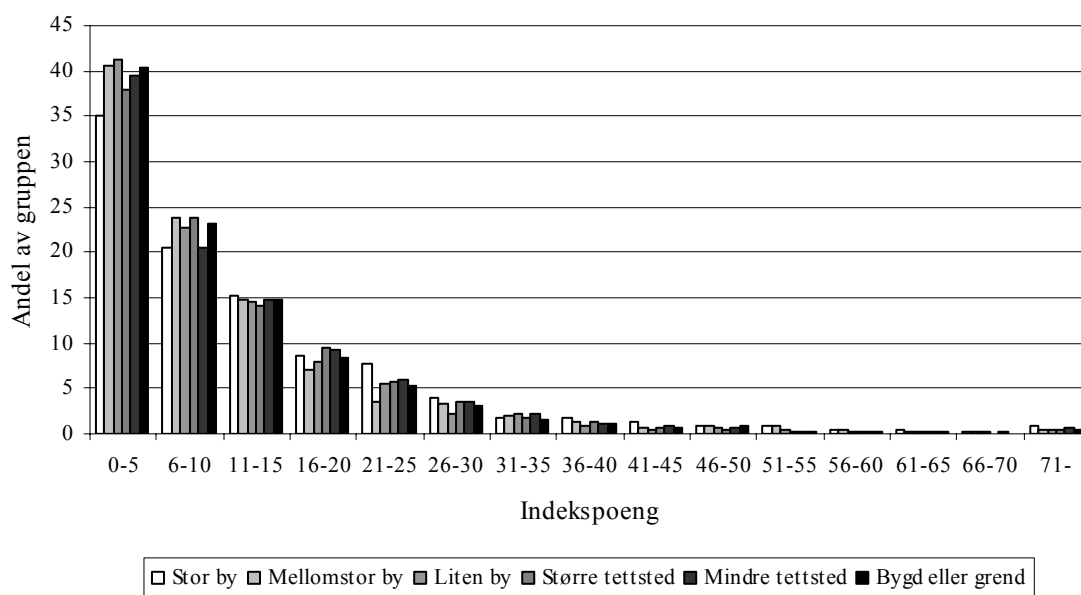
Målt ved poengskåre er det ungdom hjemmehørende i en liten by som har det laveste gjennomsnittet (10,3 indekspoeng), mens det er ungdommer bosatt i kategorien bygd eller grend som har det laveste gjennomsnittet når vektete handlinger brukes (67,1 poeng). De relative endringene mellom hjemstedenes gjennomsnitt er imidlertid forholdsvis små, avhengig av om den eller den andre skalaen brukes.

Standardavvikene i tabell 10 viser at det målt ved poengskåre er forholdsvis små forskjeller i spredningen rundt gjennomsnittene for de ulike kategoriene av hjemsteder. Størst er standardavviket for ungdommer som bor i stor by (14,5) og minst for respondenter bosatt i bygd eller grend (11,3). Når den vektete indeksen brukes, er forskjellene i standardavvik større. Standardavviket er også her størst for storbyungdommer (303,5), mens standardavviket da er minst for ungdommer i mellomstore byer (166,5).

Figur 21 viser hvordan ungdommene hjemmehørende i de seks hjemstedskategoriene fordeler seg langs den indeksen for problematferd som bygger på poengskåre.

⁹ Signifikanssannsynligheten for å få en så stor F-verdi som beregnet (12,2 for poengskåre og 9,7 for vektete handlinger) eller høyere, gitt at en nullhypotese om at det ikke er en forskjell mellom noen av gjennomsnittene er sann, er i begge tilfeller mindre enn 0,001.

Figur 21. Fordeling langs problematferdsindeks til 125 poeng. Poengskåre. Etter hjemsted. N=10491

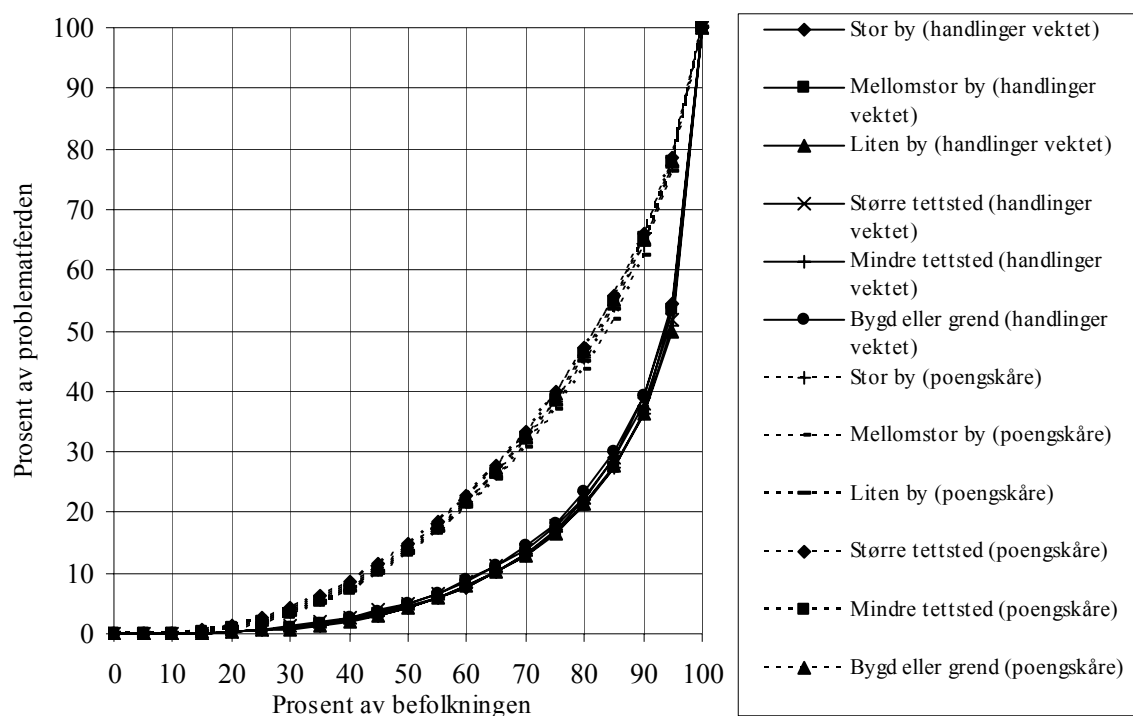

For alle de seks kategoriene av hjemsteder, er andelene tydelig høyest for de laveste verdiene av problematferdsindeksen. Andelene avtar deretter gradvis med høyere indeksverdier. Den siste kategorien ("71-") omfatter alle indeksverdier fra 71 til 125 poeng, som forklarer de noe høyere andelene i denne kategorien enn i de forutgående poengintervallene. Figur 21 viser med andre ord at fordelingen for alle typer hjemsteder er høyreskjeve og J-formede. Det er heller ikke her mulig å trekke et skille mellom "kriminelle" og "lovlydige".

Fordelingen av andelene er, som det framgår av figur 21, forholdsvis like for forskjellige kategorier av hjemsteder. For ungdom bosatt i store byer er det imidlertid en noe mindre andel som skårer lavt på indeksen enn blant ungdom bosatt andre steder.

Vi skal nå gå over til å sammenligne graden av skjevfordeling innenfor de seks kategoriene av hjemsteder. Som tidligere, undersøkes dette ved hjelp av et Lorentz-diagram, jf. figur 22.

Figur 22. Lorentz-fordeling for poengskåre og vektete handlinger. Etter hjemsted. N=10491

Figur 22 viser at svaret på spørsmålet om fordelingen er jevn eller skjev, avhenger av hvilken skala som legges til grunn for indeksen. En indeks basert på poengskåre gir for alle kategorier av hjemsteder den jevneste fordelingen.

For begge indeksene er det imidlertid svært små forskjeller i fordelingen mellom kategoriene av hjemsted. Lorentz-kurvene for de ulike hjemstedene er tilnærmet overlappende. Dette får man også et tallmessig uttrykk for ved å sammenligne Gini-koeffisientene til Lorentz-kurvene, jf. tabell 11.

Tabell 11. Gini-koeffisienter for Lorentz-fordelinger etter hjemsted. Poengskåre og vektete handlinger. N=10491

Hjemsted:	Stor by	Mellomstor by	Liten by	Større tettsted	Mindre tettsted	Bygd eller grend
Poengskåre	0,53	0,54	0,54	0,51	0,53	0,52
Vektete handlinger	0,74	0,74	0,75	0,74	0,75	0,73

For indeksen basert på poengskåre ligger Gini-koeffisienten på mellom 0,51 for større tettsted og 0,54 for mellomstor by og liten by. Når vektete handlinger legges til grunn for indeksen, ligger Gini-koeffisienten i intervallet mellom 0,73 i bygd eller grend og 0,75 i liten by og mindre tettsted.

Oppsummert er problematferdsnivået høyest blant ungdom bosatt i store byer, og det er også her at den typiske spredningen rundt gjennomsnittet er størst. Samtidig er det en viss

tendens til at nivået er lavest og spredningen minst blant unge som bor i liten by og i bygd eller grend. For alle kategorier av hjemsteder avtar andelene med stigende verdier på problematferdsmålet. Dette er et empirisk mønster som stemmer overens med det man kunne vente å finne i henhold til teorien om nyanser i grått.

Et tilhørende spørsmål var om det er forskjeller i graden av skjevfordeling når ulike kategorier av hjemsteder sammenlignes med hverandre. Undersøkelsen viser at det er svært små forskjeller i graden av skjevfordeling, både når samlemålet bygger på poengskåre og vektete handlinger. Lorentz-kurvene er med begge indeksene så godt som overlappende.

5.3 Problematferd betinget av klassetrinn

Forskning viser at nivået på problematferden henger sammen med alder. Undersøkelser over tid, på ulike steder og i ulike sosiale grupper viser at kriminalitetsnivået når toppen et sted mellom 15 og 17 års alder (Pedersen 2000:101). En analyse av svarene fra "Ung i Norge 1992", viste at involveringen i antisosial atferd var høyest i midten av tenårene (Storvoll 2004:49). Hvilke aldersgrupper som er mest utsatt, avhenger også av hvilke typer lovbrudd det er tale om. For simpel vinningskriminalitet og skadeverk er andelene høyest tidlig i tenårene, mens det er i slutten av tenårene at andelene er høyest for grov vinningskriminalitet og narkotikakriminalitet (Stene 2003:24-34). I utgangspunktet er det derfor grunn til å anta at elevene på de laveste klassetrinnene i gjennomsnitt har et lavere problematferdsnivå enn eldre elever. Spørsmålet er her om man finner tendenser til bimodale fordelinger innenfor ulike klassetrinn, og om graden av skjevfordeling er forskjellig når elever på ulike klassetrinn sammenlignes med hverandre.

Det er 10562 ungdommer som har besvart alle 25 spørsmålene og som også har oppgitt hvilket klassetrinn de går i. For hver av de seks klassetrinnene er gjennomsnittlig problematferd og standardavvikene vist i tabell 12.

Tabell 12. Gjennomsnitt og standardavvik for poengskåre og vektete handlinger. Etter klassetrinn. N=10562

Klassetrinn	Poengskåre		Handlinger vektet		N
	Gjennomsnitt	Standardavvik	Gjennomsnitt	Standardavvik	
Åttende klasse	6,8	11,0	60,1	272,6	1721
Niende klasse	10,1	13,0	81,9	261,0	1679
Tiende klasse	12,0	13,5	89,4	256,8	1797
Første videreg.	12,9	13,0	82,8	188,0	1898
Andre videreg.	13,4	12,7	90,9	234,1	1959
Tredje videreg.	11,2	9,9	66,4	182,2	1508

Tabell 12 viser at det gjennomsnittlige problematferdsnivået er lavest for elever i åttende klasse i ungdomsskolen, og at nivået deretter stiger til og er høyest for elever som går i andre klassetrinn i videregående skole. For den vektete indeksen er det ett unntak fra en slik buet fordeling, idet gjennomsnittet for første videregående er lavere enn for tiende klasse. For begge indeksene at det er en signifikant forskjell mellom minst to av gjennomsnittene¹⁰.

Målt ved poengskåre viser tabell 12 at det gjennomsnittlige problematferdsnivået er nær dobbelt så høyt for den mest aktive gruppen (andre videregående, 13,4 indekspoeng) når man sammenligner med den minst aktive (åttende klasse, 6,8 poeng). Med den vektete indeksen er nivået bare 50 prosent høyere når disse to klassetrinnene sammenlignes (90,9 og 60,1 poeng). Dette kan tyde på at det er forholdsvis flere av elevene i laveste klassetrinn som har opplyst å ha begått grov kriminalitet oftere enn elever i høyere klassetrinn.

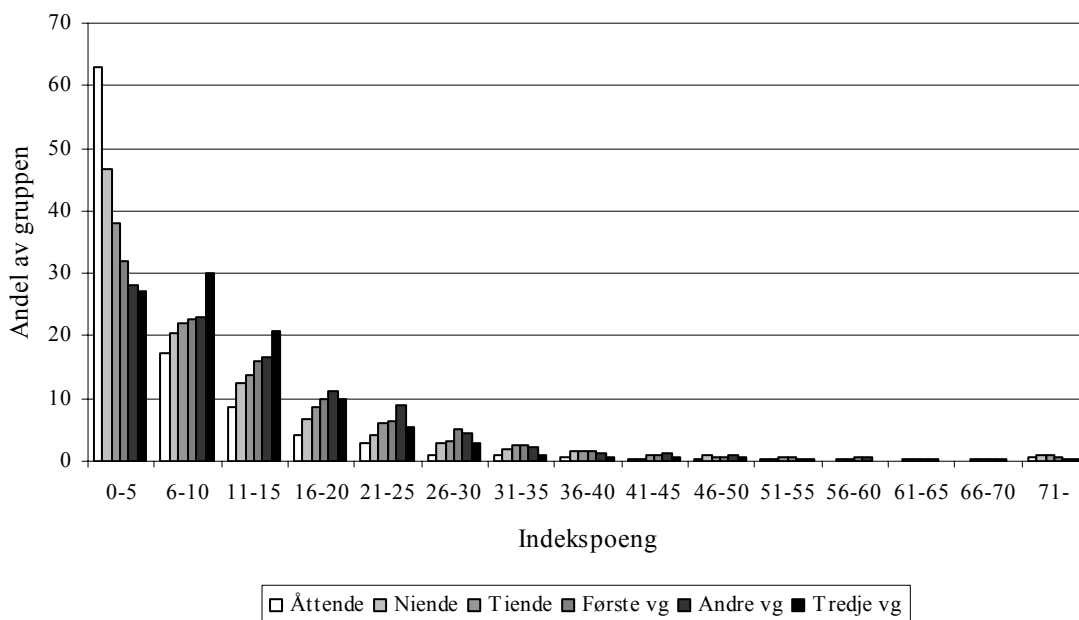
Ved å inspisere standardavvikene i tabell 12, får man også en indikasjon på at spredningen i problematferd er større i ungdomsskolen enn på videregående skole. For poengskåren er det små forskjeller i standardavvikene etter skoletype. Derimot er det en tydelig tendens til at standardavviket for de vektete handlingene er høyere på ungdomsskolen (257 til 273) enn på videregående skole (182 til 234). Siden forskjellen i spredning er størst når vektete handlinger legges til grunn, tyder det dessuten på at denne spredningen har sammenheng med antall ganger handlingene er opplyst å være begått og/eller med grovheten til handlingene¹¹.

¹⁰ ANOVA-tester viser at signifikanssannsynligheten for å få en så stor F-verdi som beregnet (67,1 for poengskåre og 4,9 for vektete handlinger) eller høyere, gitt en sann nullhypotese om at det ikke er en forskjell mellom noen av gjennomsnittene, i begge tilfeller er mindre enn 0,001.

¹¹ En analyse av de tre groveste spørsmålene for seg, viser da også at klassenes gjennomsnitt ligger på omtrent samme nivå målt ved poengskåre, men at gjennomsnittet målt ved antallet handlinger er dobbelt så høyt for ungdomsskolen som for videregående skole.

Vi skal nå undersøke fordelingen innenfor klassetrinnene nærmere, og starter med å se på hvordan ungdommene på de ulike klassetrinnene fordeler seg langs indeksen som bygger på poengskåre, jf. figur 23.

Figur 23. Fordeling langs problematferdsindeks til 125 poeng. Poengskåre. Etter klassetrinn. N=10562

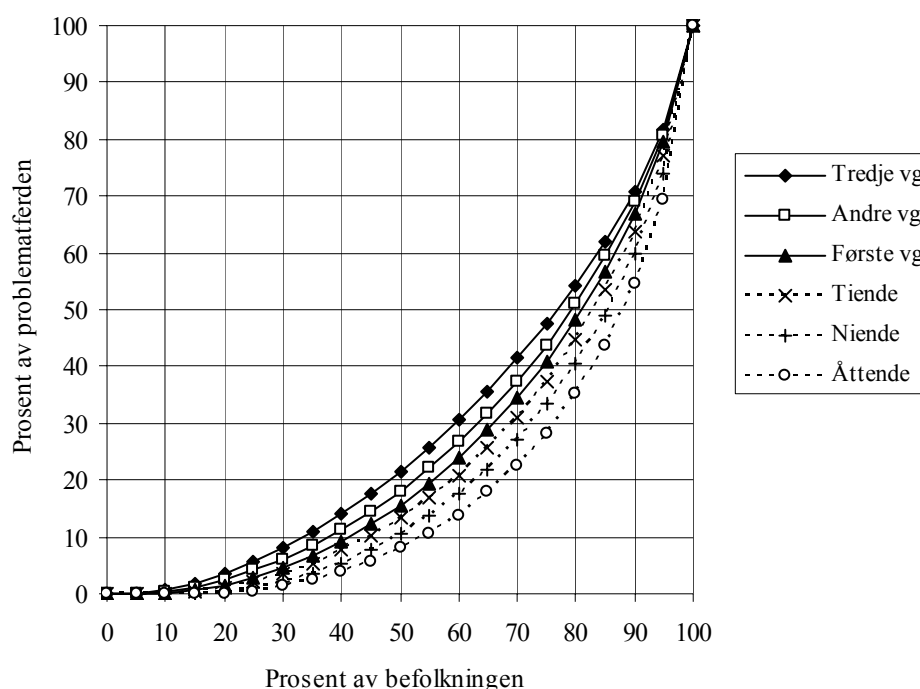

Figur 23 viser at hovedandelen av ungdommene på alle klassetrinn plasserer seg ved lave verdier av indeksen. Med en problematferdsindeks til 125 poeng, er det for alle klassetrinn mer enn 80 prosent av ungdommene som skårer 20 poeng eller mindre og mer enn halvparten av ungdommene som har en indeksverdi på 10 poeng eller lavere.

Den visuelle inspeksjonen av figur 23 viser at andelen som skårer fra 0 til 5 poeng er markert høyest for åttende klasse, og at denne andelen blir stadig lavere jo høyere klassetrinn det er tale om. Det er også slik at andelene avtar raskere for lavere klassetrinn enn for høyere, på den måten at andelen for åttende klasse synker mest markert, for niende klasse noe mindre, og så videre opp til og med andre klasse i videregående skole. For disse fem klassetrinnene er fordelingen tydelig høyreskjev og J-formet. Tredje klasse i videregående skole skiller seg ut ved at andelene stiger til og er høyest for intervallet fra 6 til 10 indekspoeng, og ved at det også er forholdsvis mange på dette klassetrinnet som skårer fra 11 til 15 indekspoeng.

Forskjellene i fordelinger langs indeksverdier indikerer at det for klassetrinn kan være større forskjeller i Lorentz-fordelingen enn tilfellet var for kjønn og hjemsted. Når de ulike klassetrinnene sammenlignes med hverandre, finner man da også klare forskjeller i fordelingen av problematferden innenfor gruppen. Vi ser først på indeksen som måler problematferden ved poengskåre, jf. figur 24.

Figur 24. Lorentz-fordeling for poengskåre. Etter klassetrinn. N=10562

Figur 24 viser at det er tydelige forskjeller i graden av skjevfordeling innenfor de ulike klassetrinnene. Problematferden er skjevtest fordelt blant elevene i åttende klasse i ungdomsskolen (den nederste kurven i diagrammet), og fordelingen blir stadig jevnere jo høyere klassetrinn det er tale om.

Gini-koeffisientene for de seks Lorentz-kurvene viser også at fordelingen blir stadig jevnere med stigende klassetrinn, jf. tabell 13.

Tabell 13. Gini-koeffisienter for Lorentz-fordelinger basert på poengskåre. Etter klassetrinn. N=10562

Klassetrinn:	Åttende	Niende	Tiende	Første vg.	Andre vg.	Tredje vg.
Gini-koeffisient:	0,63	0,58	0,54	0,50	0,46	0,42

Som det framgår av tabell 13, faller Gini-koeffisienten jevnt fra 0,63 i åttende klasse til 0,42 i tredje klasse i videregående skole. For alle klassetrinn er det slik at koeffisienten er mellom 0,04 og 0,05 lavere enn det forrige klassetrinnet, det vil si at fordelingen blir markert jevnere med stigende klassetrinn, som figur 24 viste.

Dette gir også store forskjeller mellom klassetrinnene når man ser på hvor store andeler av den målte problematferden som ungdom med ulik grad av problematferd er ansvarlig for. I åttende klasse har de fem prosentene som utfører flest uønskede handlinger begått nær 31 prosent av alle uønskede handlingene elevene på dette klassetrinnet står for. Den tilsvarende andelen i høyeste klassetrinn er bare drøyt 18 prosent.

Det samme mønsteret, det vil si at fordelingen er skjevst blant elevene i åttende klasse i ungdomsskolen og stadig jevnere for høyere klassetrinn, får man også når man legger indeksen basert på vektete handlinger til grunn. For denne indeksen gjengis ikke figuren som illustrerer fordelingene, men bare Gini-koeffisienten for Lorentz-kurvene, jf. tabell 14.

Tabell 14. Gini-koeffisienter for Lorentz-fordelinger basert på vektete handlinger. Etter klassetrinn. N=10562

Klassetrinn:	Åttende	Niende	Tiende	Første vg.	Andre vg.	Tredje vg.
Gini-koeffisient	0,83	0,79	0,75	0,71	0,69	0,67

Gini-koeffisienten faller som ved bruk av poengskåreindeksen entydig, fra 0,83 i åttende klasse i ungdomsskolen til 0,67 i tredje klasse i videregående skole.

Når indeksen basert på vektete handlinger legges til grunn, har forskjellen mellom dem med mye problematferd i åttende klasse og tredje videregående blitt enda større enn for indeksen basert på poengskåre. Grunnlagsdataene viser at de fem prosentene som utfører flest uønskede handlinger har begått drøyt 63 prosent av all problematferd i åttende klasse, mens den tilsvarende andelen i høyeste klassetrinn bare er knappe 42 prosent.

Undersøkelsen av det gjennomsnittlige problematferdsnivået til elever på ulike klassetrinn, viser altså at nivået er lavest for elever som går i åttende klasse i ungdomsskolen og høyest for elever som går i andre klasse i videregående skole. Som nevnt i punkt 3.2.1 kan det tenkes at forskjellene mellom klassetrinnene til en viss grad reflekterer respondentenes alder, for eksempel fordi aldersgruppene kan ha oppfattet spørsmålene ulikt, fordi evnen til å huske problematferd kan øke med alder og fordi normene for tillatelig atferd kan være forskjellig i aldersgruppene. De observerte forskjellene mellom elever i ungdomsskolen og videregående skole, kan også ha sammenheng med at det skjer en seleksjon ved overgangen mellom skoletypene, på den måten at elever med mye problematferd ikke fortsetter på skolen. Under henvisning til at problematferdsnivået faller markert til tredje klassetrinn i videregående skole, kan en relevant innvending også være at dette skyldes at elever med mye problematferd har sluttet på skolen i løpet av de første årene i videregående skole. Ifølge NOVAs metode-rapport, er det da også "noe større antall elever som dropper ut av skolen på VK1 og VK2, spesielt på yrkesfaglige retninger." (Rossow og Bø 2003:26). Disse forholdene kan altså ha innvirket på de resultatene jeg har kommet til i undersøkelsen av nivået på og fordelingen av problematferden i de ulike klassetrinnene.

Analysen viser at elevene på de laveste klassetrinnene i gjennomsnitt har et lavere problematferdsnivå enn eldre elever. Den typiske spredningen rundt gjennomsnittet er, når

indeksen basert på vektete handlinger brukes, høyest for elever i ungdomsskolen og lavest for elever i videregående skole. En sentral observasjon er at fordelingen mellom ytterpunktene for alle klassetrinn utgjør en glideskala, der det ikke er mulig å finne en klart atskilt gruppe av høykriminelle. Dette er et empirisk mønster i pakt med teorien om nyanser i grått.

Analysen viser videre at fordelingen av den samlede problematferden er skjevere jo lavere klassetrinnet er. I de laveste klassetrinnene er det altså slik at de med mest problematferd står for en forholdsvis større andel av gruppens problematferd enn den tilsvarende andelen av elever i høyere klassetrinn. De som tidlig utvikler problematferd skiller seg altså mer ut fra sine jevnaldrende enn tilfellet er for eldre ungdommer, der problematferden er jevnere fordelt. Selv om problematferdsnivået blir høyere og fordelingen jevnere i slutten av tenårene enn i begynnelsen av ungdomstiden, betyr ikke det at risikoen for senere problematferd er uavhengig av når man begynte med slik atferd. Undersøkelser viser at de som tidlig utviser kriminell aktivitet har større risiko for å havne i en vedvarende kriminell løpebane enn andre: "early starters and adolescents who get in contact with the justice system at an early age have a greater tendency to be involved in serious criminal behaviour chronically and to have a life-course of persistent criminal behaviour" (Pedersen 2000:100).

5.4 Problematferd betinget av fars fødeland

Annen forskning kan tyde på at det er nivåforskjeller i problematferd betinget av etnisk bakgrunn (Bakken 1998). Selv om gjennomsnittene skulle være ulike, kan det være slik at formen på fordelingen er ulik for ungdom med henholdsvis norsk og utenlandsk etnisk bakgrunn. For barn med utenlandsk far, som er den minste gruppen, er det spesielt interessant å undersøke om fordelingen også her er gradsfordelt eller om fordelingen snarere er bimodal.

Blant dem som har besvart alle spørsmålene, er det 9543 med far født i Norge og 958 med far født i utlandet. Gjennomsnitt og standardavvik for disse gruppene er vist i tabell 15.

Tabell 15. Gjennomsnitt og standardavvik for poengskåre og vektete handlinger. Etter fars fødeland. N=10501

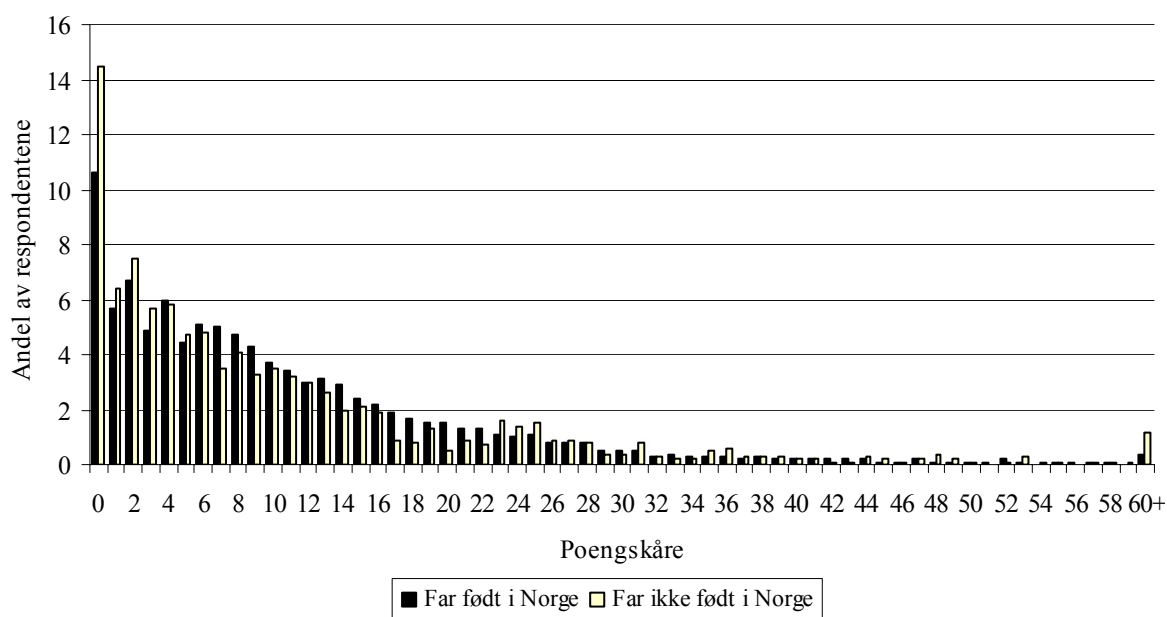
Hjemsted	Poengskåre		Handlinger vektet		N
	Gjennomsnitt	Standardavvik	Gjennomsnitt	Standardavvik	
Far født i Norge	11,2	12,3	77,1	228	9543
Far ikke født i Norge	11,1	13,6	95,0	276	958

Når poengskåren legges til grunn, viser tabell 15 at ungdommene med norsk far har et gjennomsnitt på problematferdsindeksen på 11,2 poeng og de med utenlandsk far et gjennomsnitt som er 0,1 poeng *lavere*. Differansen er ikke statistisk signifikant på 5 prosentnivået¹².

Dette endrer seg imidlertid når den vektete indeksen brukes. Ungdom med norsk far har da et gjennomsnitt på 77,1 indekspoeng, mens ungdom med utenlandsk far har et gjennomsnitt som er 17,9 poeng *høyere*. Differansen er signifikant på 5 prosentnivået¹³. Det tyder på at en større andel blant dem med utenlandsk far har begått grovere handlinger og/eller at de har begått problematferd oftere enn ungdommer med norsk far¹⁴.

Tabell 15 viser at standardavvikene er størst for dem med utenlandsk far. For poengskåre er standardavviket henholdsvis 13,6 (utenlandsk far) og 12,3 (norsk far), mens det er 276 og 228 når indeksen bygget på vektete handlinger brukes. Forskjellen i standardavvik indikerer at man kan vente å finne den største spredningen blant dem med utenlandsk far. Vi skal nå se på hvordan forskjellene i spredning kommer til uttrykk når vi fordeler elevene langs indeksen som måler problematferd ut fra poengskåre, jf. figur 25.

Figur 25. Fordeling langs problematferdsindeks til 125 poeng. Poengskåre. Etter fars fødeland. N=10501

Figur 25 viser en klar tendens til at andelene både for ungdom med far født i Norge og for ungdom med far som ikke er født i Norge, blir stadig mindre jo høyere verdier det er på

¹² Signifikanssannsynligheten for å få den aktuelle t-verdien (0,17) eller høyere, forutsatt en sann nullhypotese om ingen forskjell i gruppegjennomsnitt, er 0,87.

¹³ Forutsatt en sann nullhypotese om ingen forskjell i gjennomsnitt, er signifikanssannsynligheten 0,023 for å få den aktuelle t-verdien (32,3) eller høyere. En nullhypotese om ingen forskjell i gjennomsnitt må derfor forkastes med et valgt signifikansnivå på 5 prosent (men beholdes med et valgt signifikansnivå på 1 prosent).

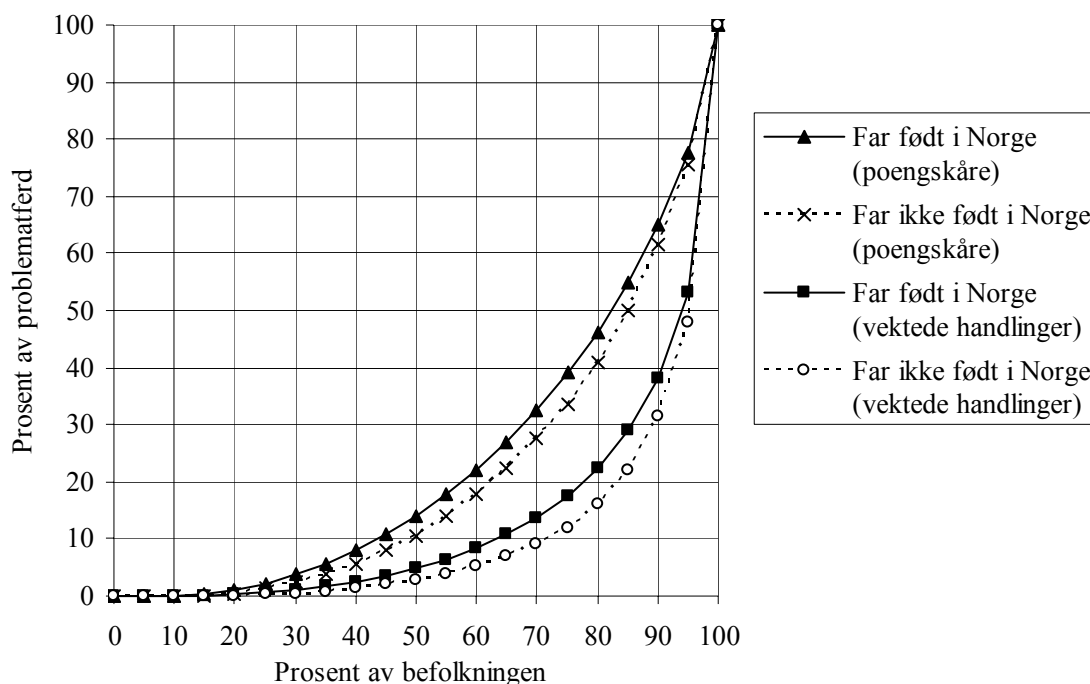
¹⁴ En separat analyse av de tre groveste spørsmålene viser da også at gjennomsnittet for dem med utenlandsk far er 40 til 50 prosent høyere enn for dem med norsk far, målt ved henholdsvis antallet handlinger og poengskåre.

indeksen. Fordelingene er med andre ord høyreskjeve og J-formede. Figur 25 illustrerer også at både de med far født i og de med far født utenfor Norge skårer forholdsvis lavt på indeksen. I begge grupper er det rundt halvparten som skårer 7 poeng eller lavere.

Den visuelle inspeksjonen av figur 25 bekrefter indikasjonen om størst spredning blant ungdommer med far som ikke er født i Norge. Disse har de største andelene både ved lave og høye indeksverdier. For de høyeste indeksverdiene er imidlertid både andelene og forskjellene mellom gruppene små. For alle indeksverdier mellom 6 og 22 er andelene større blant dem med norsk far enn blant dem med far født utenfor Norge.

Vi skal se på hvilken betydning dette har når vi sammenligner Lorentz-fordelingen av problematferden innenfor gruppene, jf. figur 26.

Figur 26. Lorentz-fordeling for poengskåre og vektete handlinger. Etter fars fødeland. N=10501

Figur 26 viser for begge indeksene at fordelingen av problematferden blant dem med utenlandsk far er noe skjevare enn blant dem med norsk far. Avstanden mellom kurvene betinget av etnisk balgrunn er forholdsvis lik, både når poengskåre og vektete handlinger legges til grunn. Gini-koeffisientene for indeksen basert på vektete handlinger er 0,74 for de med norsk far og 0,79 for de med utenlandsk far. De tilsvarende koeffisientene for kurvene basert på poengskåre, er henholdsvis 0,52 (norsk far) og 0,58 (utenlandsk far).

Så små differanser i Gini-koeffisienter gir seg også utslag i at det er relativt små forskjeller i hvor store andeler av problematferden ulike deler av ungdommene er ansvarlige for. De fem prosentene med mest problematferd blant ungdommer med norsk respektive uten-

landsk far, står for henholdsvis 22 og 24 prosent av gruppens samlede problematferd målt ved poengskåre. Andelene er henholdsvis 47 prosent (norsk far) og 52 prosent (utenlandsk far) når indeksen basert på vektete handlinger brukes.

Oppsummert viser undersøkelsen at det ikke er en signifikant forskjell i gjennomsnittlig problematferdsnivå mellom elever med henholdsvis norsk og utenlandsk far målt ved poengskåre. Målt ved vektete handlinger har imidlertid ungdommer med far født i utlandet et signifikant høyere gjennomsnitt enn barn av fedre født i Norge.

Standardavvikene viser at den typiske spredningen rundt gjennomsnittet er størst for ungdommer med utenlandsk far. Disse ungdommene har de største andelene både ved de laveste og de høyeste verdiene av en skala som måler problematferd ved poengskåre. Dette illustrerer at det i denne gruppen både er forholdsvis flere som er heller lovlydige og flere med et relativt høyt problematferdsnivå. I forhold til teorien om nyanser i grått, er det et viktig funn at problematferden i begge gruppene er gradsfordelt, det vil si at andelene avtar med stigende indeksverdier uten at en gruppe skiller seg ut som høykriminelle. Lorentz-kurvene viser, både når poengskåre og vektete handlinger brukes, at det er blant ungdommer med utenlandsk far at man finner den skjevaste fordelingen av problematferd innenfor gruppen.

Første generasjons innvandrere er noe underrepresentert i utvalget, jf. punkt 3.1.3, som antas å henge sammen med at det var en forutsetning for å delta at man skulle kunne lese og skrive norsk. Dersom det skulle være slik at mangel på ferdigheter i norsk øker risikoen for problematferd, betyr det i tilfelle at gjennomsnittet kan være høyere og fordelingen skjevare blant barn av utenlandske fedre enn det som framkommer ved bruk av de innsamlede dataene.

5.5 Oppsummering

Når utvalget deles inn i ulike grupper betinget av kjønn, hjemsted, klassetrinn og fars føde-land, viser analysene at respondentene innenfor gruppene fordeler seg langs en glideskala mellom lave og høye verdier av indeksene. Andelene er gjennomgående minst ved lave verdier av problematferdsindeksene, og faller deretter gradvis med stigende verdier på indeksen. Det følger av formen på disse fordelingene at det ikke for noen gruppe er mulig å trekke et begrunnet skille som deler utvalgene i en lovlydig og en kriminell gruppe, med mindre skillet trekkes mellom de elevene som har og ikke har begått noen av handlingstypene det siste året.

Det gjennomsnittlige problematferdsnivået er høyere for gutter enn for jenter, høyest i de største byene og lavest i åttende klasse i ungdomsskolen. Når det gjelder etnisk bakgrunn, er det bare når en indeks basert på vektete handlinger legges til grunn at elever med utenlandsk far har et gjennomsnitt som er signifikant høyere enn for elever med far født i Norge.

De observerte forskjellene i problematferdsnivå sier som nevnt ikke noe om den relative fordelingen innenfor gruppen. Når gjennomsnittsnivået sammenholdes med fordelingen innenfor gruppen, kan det imidlertid konkluderes med det følgende:

- Gutter har et gjennomsnittlig problematferdsnivå som er høyere enn for jenter, samtidig som det også er blant guttene man finner den skjevste fordelingen.
- Ungdom bosatt i de største byene har et gjennomsnittlig problematferdsnivå som er høyere enn for elever på andre steder, samtidig som det for alle kategorier av hjemsteder er svært små forskjeller i graden av skjevfordeling.
- Mens det gjennomsnittlige problematferdsnivået viser en buet fordeling med en topp i andre klasse i videregående skole, viser analyser av fordelingen at denne er skjevst i åttende klasse i ungdomsskolen og at fordelingen blir stadig jevnere til og med tredje klasse i videregående skole
- For elever med henholdsvis norsk og utenlandsk far er det ikke en signifikant forskjell i gjennomsnittsnivå når poengskåren brukes, mens ungdommer med utenlandsk far har et signifikant høyere gjennomsnitt når indeksen basert på vektete handlinger legges til grunn. For begge indeksene er det en tendens til at fordelingen er skjevst blant barn av fedre født i utlandet.

6 BETYDNING AV OPPSAMLINGSRUNDE OG FRAFALL

I dette kapittelet behandles spørsmålet om hvilke konsekvenser frafall i survey-undersøkelser har for fordelingen av atferdsproblemer blant ungdom.

Frafallets betydning vil for det første bli belyst ved å foreta undersøkelser av hvilke nye kunnskaper man fikk ved å gjennomføre en ekstra innsamlingsrunde etter at hovedinnsamlingen var gjennomført, som nær halverte det opprinnelige frafallet. Her vil det bli undersøkt i hvilken grad det er forskjeller i problematferdsnivået mellom ungdommer som deltok i henholdsvis hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden, både når det gjelder den samlede problematferden og når det gjelder de enkeltspørsmålene som inngår. Videre vil det bli undersøkt om problematferdsfordelingen er ulik i disse to gruppene av respondenter. Ved å foreta disse analysene, undersøkes på den ene siden om det er indikasjoner på at elever som var borte den første innsamlingsdagen virkelig var det av grunner som henger sammen med problematferd. På den andre siden undersøkes om oppsamlingsrunden førte til at fordelingene ble vesentlig endret ved å gjennomføre en slik ekstra innsamlingsrunde.

En sentral innvending mot de resultatene man kommer til ved å bruke de innsamlede dataene, kan være at det er blant dem som ikke har svart i det hele tatt at de med virkelig mye problematferd befinner seg. Til slutt vil jeg derfor undersøke hvor følsomme resultatene er for denne innvendingen, ved å forutsette at elever med frafall har et ekstremt høyt problematferdsnivå. Spørsmålet er om nivået på og fordelingen av problematferd ville sett annerledes ut dersom datagrunnlaget også inkluderte en tenkt gruppe av høykriminelle elever med frafall.

6.1 Forskjeller i gjennomsnittlig problematferdsnivå etter innsamlingsrunde

I forbindelse med undersøkelsen "Ung i Oslo 1996" ble det dokumentert at fravær fra skolen på en tilfeldig dag systematisk hang sammen med ulike typer av problematferd (Bakken 1998:37). En oppsamlingsrunde økte svarprosenten fra rundt 90 til 94, og en sammenligning mellom elevene i de to innsamlingsrundene dokumenterte at elever som deltok i oppsamlingsrunden hadde et vesentlig høyere nivå på skulking, skoleopposisjon og rusmiddelbruk.

I det følgende vil det bli undersøkt om det med data fra "Ung i Norge 2002" er statistisk belegg for å hevde at ungdommer som deltok i oppsamlingsrunden har et signifikant høyere gjennomsnittlig problematferdsnivå enn ungdommer som deltok i hovedinnsamlingen. Først vil jeg undersøke om det er forskjeller i det samlede problematferdsnivået, for deretter å undersøke om det er forskjeller knyttet til de enkelte spørsmålene.

Som et første skritt på veien, har jeg i datagrunnlaget valgt å bare inkludere elever ved skoler som har gjennomført oppsamlingsrunde. Dersom også skoler som ikke gjennomførte denne runden ble tatt med, kunne systematiske forskjeller mellom skolene ha påvirket resultatene av undersøkelsen. Hvis skoler i storbyer, hvor elevene gjennomgående har rapportert om mer problematferd enn på andre steder, var de eneste som gjennomførte oppsamlingsrunde, kunne det ha ført til en overvurdering av hva som ble oppnådd ved å gjennomføre en slik runde. Tilsvarende kunne oppsamlingsrunder ved kun skoler som i utgangspunktet har et forholdsvis lavt nivå på problematferden blant elevene, ha ført til at problematferdsnivået til elevene i oppsamlingsrunden systematisk ble undervurdert.

For at systematiske forskjeller mellom skolene ikke skal innvirke på resultatet, har jeg altså valgt å bare inkludere skoler som har gjennomført oppsamlingsrunde i datagrunnlaget. Datafilen inkluderer opplysninger om skolenummer og hvilken runde skjemaet ble utfyllt i. En krysstabell med skoler som rader og innsamlingsrunde som kolonner, viser at det er 18 av 73 skoler som ikke har noen skjemaer som er registrert i andre innsamlingsrunde. Med andre ord er det registrert skjemaer fra en oppsamlingsrunde ved de øvrige 55 skolene i utvalget¹⁵.

Disse 55 skolene representerer vel 75 prosent av antallet skoler (55 av 73 skoler) og rundt 77 prosent av antallet elever i undersøkelsens bruttoutvalg (9888 av til sammen 12923 elever). Det er altså en viss tendens til at skoler med oppsamlingsrunde i gjennomsnitt har et bruttoutvalg av elever som er noe større enn skoler som ikke gjennomførte en slik runde, men i praksis er forskjellen liten¹⁶.

De 9094 besvarelsene fra skoler med oppsamlingsrunde, fordeler seg med 8413 fra hovedinnsamlingen og 681 fra oppsamlingsrunden. Etter fradrag for missing består utvalget av 8289 besvarer, fordelt på 7685 fra hovedinnsamlingen og 604 fra oppsamlingsrunden¹⁷.

Når jeg beregner gjennomsnitt for elevene i de to innsamlingsrundene og tester differansen mellom disse gjennomsnittene, bruker jeg indekser bestående av samtlige 25 spørsmål om problematferd. I den ene indeksen legges poengskåre til grunn og i den andre antall handlinger vektet inntil 10 ganger.

Vi ser først på indeksen basert på poengskåre. Beregninger viser at elevene som svarte i oppsamlingsrunden har et gjennomsnitt på problematferdsindeksen på 12,2 poeng, og at

---

¹⁵ Ifølge NOVAs metoderapport ble det gjennomført oppsamlingsrunde ved 56 av skolene, altså én skole mer. Mulige forklaringer på forskjellen kan være at en skole gjennomførte oppsamlingsrunde, men at ingen svarte, eller at svar fra oppsamlingsrunden ved denne skolen ikke er inkludert i undersøkelsens stamfil.

¹⁶ Det synes heller ikke som om det er vesentlige forskjeller mellom undersøkelsens strata når det gjelder om oppsamlingsrunde er gjennomført eller ikke. Det er altså liten grunn til å tro at skolene som har og ikke har gjennomført oppsamlingsrunde skiller seg vesentlig fra hverandre.

¹⁷ Antallet med missing på enkeltspørsmål er 728 (9 prosent) i hovedinnsamlingen og 77 (11 prosent) i oppsamlingsrunden. Det er altså ikke noen større forskjell i andelen med missing etter innsamlingsrunde.

elever som svarte i hovedinnsamlingen har et gjennomsnittlig problematferdsnivå på 11,2 poeng, altså 1 poeng lavere. Denne differansen er ikke signifikant på 5 prosent-nivået¹⁸.

Det neste spørsmålet er om vi kommer til samme resultat når indeksen med antallet handlinger vektet etter grovhet legges til grunn. Elever som svarte i oppsamlingsrunden har her et gjennomsnittlig problematferdsnivå på 88,1 poeng, mens elever som deltok i hovedinnsamlingen i gjennomsnitt skårer 7,1 poeng lavere, og altså har et gjennomsnitt på 81 poeng. Heller ikke denne forskjellen kan generaliseres med et valgt signifikansnivå på 5 prosent¹⁹.

For å teste om jeg ville ha kommet til andre resultater ved bare å inkludere elever som bor i storbyer (Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger), har jeg gjort separate beregninger for disse byene²⁰. For dette utvalget har jeg beregnet gjennomsnitt for hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden, samt signifikanstestet forskjellen i gruppegjennomsnitt.

Gjennomsnittlig poengskåre for de 103 elevene som svarte i oppsamlingsrunden er her 12,8. For de 1438 elevene som deltok i hovedinnsamlingen er gjennomsnittet, kanskje noe overraskende, 0,8 poeng *høyere*. Også når utvalget bare består av ungdommer som bor i storbyer, må jeg beholde en nullhypotese om at det ikke er noen forskjell i gjennomsnittlig problematferd mellom ungdommer i hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden²¹.

Som nevnt er det tidligere dokumentert, ved bruk av data for ungdommer i Oslo, at de som svarte i oppsamlingsrunden på en rekke punkter skiller seg fra de som svarte i hovedinnsamlingen (Bakken 1998:37). Dette gjaldt blant annet skulking, opposisjon til lærerne og forbruk av rusmidler. For hvert av de 25 spørsmålene som inngår, har jeg undersøkt om det er signifikante forskjeller i gjennomsnittlig poengskåre mellom elevene i hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden. T-testene viser at det er en statistisk signifikant forskjell på 1 prosent-nivået for spørsmålene om skulking (gjennomsnittlig poengskåre er 1,2 i hovedinnsamlingen og 1,6 i oppsamlingsrunden), drukket seg til beruselse (1,7 mot 2,1) og drukket hjemmebrent og lignende (1,1 mot 1,3). Videre er det en signifikant forskjell på 5-prosentnivået når det

---

¹⁸ Signifikanssannsynligheten for å få den beregnede t-verdien (1,708) eller høyere, forutsatt en sann nullhypotese om at det ikke er noen forskjell mellom gjennomsnittene, er 0,088. Med et valgt signifikansnivå på 5 prosent, må vi altså beholde en nullhypotese om at det ikke er noen statistisk forskjell i gruppegjennomsnittene.

¹⁹ Sannsynligheten for å få den beregnede t-verdien (0,697) eller høyere, igjen forutsatt at nullhypotesen er korrekt, er 48,6 prosent. Siden signifikanssannsynligheten er høyere enn det valgte signifikansnivået på 5 prosent, må jeg igjen beholde en nullhypotese om at det ikke er noen forskjell i gruppegjennomsnitt.

²⁰ I den undersøkelsen av Bakken (1998) som det tidligere er referert til, omfattet datagrunnlag et stort utvalg elever som gikk på de to høyeste klassetrinnene i ungdomsskolen og det første klassetrinnet i videregående skole i Oslo. Min avgrensning innebærer at utvalgene ikke fullt ut er sammenlignbare: Mitt utvalg inkluderer alle seks klassetrinnene i ungdomsskolen og videregående skole, og også elever i Bergen, Trondheim og Stavanger. Andre undersøkelser har vist at mengden av og alvorlighetsgraden på problematferden i Oslo skiller seg vesentlig fra tilsvarende i disse tre andre storbyene (Wichstrøm 1994, ifølge Bakken 1998:30).

²¹ Signifikanssannsynligheten er 0,602. Denne viser altså at det er mer enn 60 prosents sannsynlighet for å få den beregnede t-verdien (0,521) eller høyere, gitt at nullhypotesen er sann.

gjelder spørsmålet om å ha vært borte en hel natt uten å fortelle det til foreldrene (0,5 mot 0,6). For de øvrige 21 spørsmålene kan det ikke påvises statistisk signifikante forskjeller i gjennomsnitt mellom elevene som svarte i hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden. De påviste forskjellene med hensyn til skulking og rusmiddelbruk er i samsvar med funnene i Bakkens undersøkelse, selv om forskjellene i gjennomsnitt ikke er store.

6.2 Fordeling av problematferd etter innsamlingsrunde

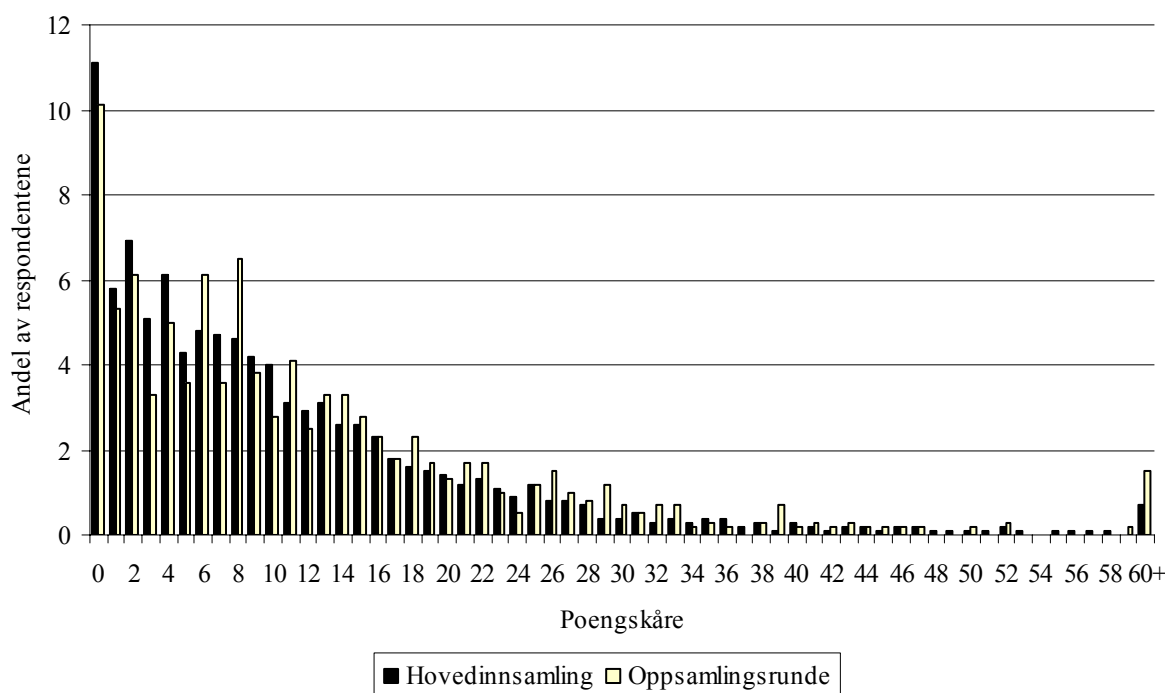
I forrige punkt så vi at det er en viss forskjell i problematferdsnivået mellom dem som deltok i hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden, men at forskjellen i gruppegjennomsnitt ikke er statistisk signifikant. Dette betyr ikke at det ikke kan være forskjeller i fordelingen av problematferd når man sammenligner disse gruppene. For eksempel vil et utvalg på 100 personer hvor den ene halvparten skårer 0 og den andre halvparten 100, ha samme gjennomsnitt som et utvalg på 100 personer der alle skårer 50.

En indikasjon på spredningen i de to utvalgene får man ved å se på standardavvikene, som sier noe om den typiske spredningen rundt gjennomsnittene i utvalget. For indeksen som bygger på poengskåre er standardavviket for hovedinnsamlingen 12,8, mens standardavviket til elever i oppsamlingsrunden er 12,6. Dette viser at den typiske spredningen i hovedinnsamlingen er noe høyere enn i oppsamlingsrunden, men at forskjellen i spredning er liten.

For indeksen basert på vektete handlinger er standardavviket 244 for hovedinnsamlingen og 216 for oppsamlingsrunden. Den økte forskjellen i standardavvik når den vektete indeksen brukes, tyder på at variasjonene i hovedinnsamlingen er noe større enn i oppsamlingsrunden når det gjelder hyppigheten av og grovheten til handlingene.

Vi skal se på hvordan respondentene i hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden fordeler seg langs den problematferdsindeksen som legger poengskåren til grunn, jf. figur 27.

Figur 27. Fordeling langs problematferdsindeks for respondenter i hovedinnsamlingen (N=7685) og oppfølgingsrunden (N=604). I prosent av respondenter i samme gruppe. Poengskåre

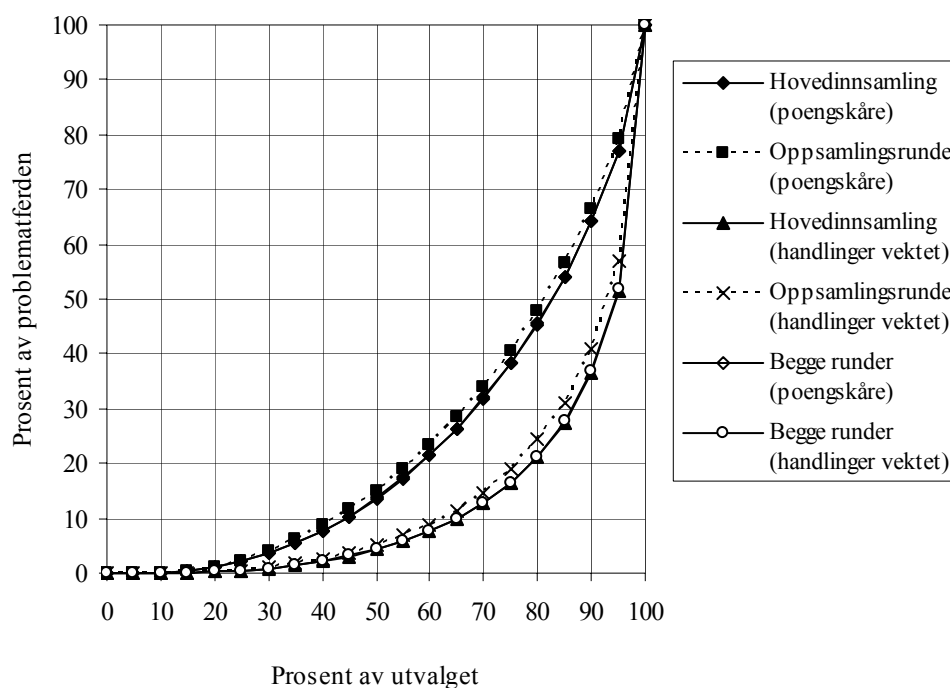
Figur 27 viser at andelen som skårer 0 er den høyeste i begge grupper. Figuren viser videre at de fleste respondentene i begge gruppene skårer forholdsvis lavt på problematferdsindeksen. Grunnlagsmaterialet viser at det både i hovedinnsamlingen og i oppsamlingsrunden er noe mer enn 80 prosent av respondentene som har en problematferd, slik den er målt her, på 20 poeng eller lavere. Andelene avtar i begge innsamlingsrundene gradvis, og respondentene fordeler seg altså heller ikke her bimodalt.

Når man sammenligner gruppene med hverandre, er andelen for alle verdier til og med 5 poeng høyere i hovedinnsamlingen enn i oppsamlingsrunden. Mellom 6 og 10 poeng er det ingen klar tendens til om det er hovedinnsamlingen eller oppsamlingsrunden som har de høyeste andelene. For verdiene mellom 11 og 59 poeng er det imidlertid en tendens til at andelene er høyest for oppsamlingsrunden. Det er også oppsamlingsrunden som har den høyeste andelen som skårer 60 poeng eller mer (1,5 prosent i oppsamlingsrunden og 0,8 prosent i hovedinnsamlingen). Med et utvalg på 604 respondenter i oppsamlingsrunden, tilsvarer imidlertid ikke denne "merandelen" på 0,7 prosent mer enn 4-5 elever, så forskjellene er i praksis små.

Vi skal nå gå over til å sammenligne Lorentz-fordelingen for henholdsvis hovedinnsamlingen, oppsamlingsrunden og begge fordelingene samlet. Hensikten er å undersøke om gjennomføringen av oppsamlingsrunden førte til at den samlede fordelingen blir forskjellig fra den fordelingen man ville funnet ved bare å bruke data fra hovedinnsamlingen. Både for

hovedinnsamlingen, oppsamlingsrunden og begge rundene samlet er to Lorentz-kurver beregnet: én kurve basert på poengskåre og én kurve basert på vektete handlinger.

Figur 28. Lorentz-diagram for fordeling av problematferd i hovedinnsamlingen (N=7685), oppfølgingsrunden (N=604) og begge rundene samlet. Poengskåre og vektete handlinger

En visuell inspeksjon av figur 28 viser som tidligere at fordelingen av problematferden er skjevast når en indeks basert på vektete handlinger legges til grunn. Med denne indeksen står de 10 prosentene med mest problematferd for rundt 60 prosent av den samlede problematferden, mens de kun står for rundt 35 prosent når poengskåren brukes som målestokk.

Figur 28 viser videre at det er en viss tendens til at fordelingen i oppsamlingsrunden er jevnere enn i hovedinnsamlingen, siden Lorentz-kurven for oppsamlingsrunden ligger høyere i planet enn kurven for hovedinnsamlingen når samme indeks brukes. Forskjellene er likevel små. For fordelingen basert på vektete handlinger, er Gini-koeffisienten for oppsamlingsrunden 0,72, mens den er 0,75 for hovedinnsamlingen. For en indeks basert på poengskåre er differansen i Gini-koeffisientene omtrent like stor. Her er koeffisienten for oppsamlingsrunden 0,51, mens den for hovedinnsamlingen er 0,53.

Antallet svar i oppsamlingsrunden (604) er betydelig lavere enn i hovedinnsamlingen (7685). Når det bare er små forskjeller i graden av skjevfordeling mellom rundene, gir dette seg utslag i at Lorentz-kurvene i figur 28 nærmest er overlappende for respondenter i hovedinnsamlingen og for begge rundene samlet. Gini-koeffisientene for begge rundene samlet er da også de samme som for hovedinnsamlingen, henholdsvis 0,53 for poengskåre og 0,75 for

vektede handlinger. Gjennomføringen av en oppsamlingsrunde endrer bare altså ubetydelig på de resultatene man ville ha kommet til ved bare å bruke dataene fra hovedinnsamlingen.

Spørsmålet var om graden av skjevfordeling var annerledes blant dem som deltok i oppsamlingsrunden enn blant dem som deltok i hovedinnsamlingen. Undersøkelsen viser at fordelingen er noe skjevere i hovedinnsamlingen enn i oppsamlingsrunden. Samtidig er forskjellene i graden av skjevfordeling så liten at gjennomføringen av en oppsamlingsrunde, og den påfølgende halveringen av frafallet, bare i begrenset grad endrer på de resultatene man ville kommet til ved bare å bruke de dataene som opprinnelig ble samlet inn.

6.3 Fordeling av problematferd med forutsetninger knyttet til frafall og missing

Med mindre svarprosenten ligger i nærheten av 100 prosent, vil det kunne stilles spørsmål om utvalget er representativt for hele populasjonen. Dersom det er grunn til å anta at frafallet er systematisk, det vil si at det henger sammen med det man ønsker å måle, representerer dette en særlig utfordring i forhold til de resultatene man kommer til ved bare å bruke data for de som faktisk har svart på undersøkelsen. I denne undersøkelsen kan det være at det nettopp er elever med mye problematferd som har frafall, for eksempel fordi de har skulket skolen begge innsamlingsdagene eller fordi de har reservert seg mot å svare fordi de ikke vil risikere å avsløre kriminelle handlinger de har gjort. Hvis dette skulle være riktig, kan det jo være slik at fordelingen av problematferden i virkeligheten er betydelig skjevere blant elevene enn det de tidligere beregningene viser. Denne innvendingen vil jeg undersøke ved å knytte forutsetninger til problematferden blant elever med missing på spørsmålene og elever med frafall.

Framgangsmåten er nærmere beskrevet i punkt 3.2.6. Utgangspunktet for analysen er indeksen basert på poengskåre og elever som går på skoler som har gjennomført oppsamlingsrunde. Ved disse skolene er det 8289 elever av et bruttoutvalg på 9888 som har besvart alle spørsmålene i undersøkelsen. For disse 8289 elevene brukes de registrerte dataene.

Det er videre 1047 elever som har levert inn spørreskjemaet, men som har missing på ett eller flere av spørsmålene. Her har jeg forutsatt at disse elevene har det samme gjennomsnittet som elever som svarte i oppsamlingsrunden (det vil si 12 poeng). Også fordelingen blant elevene med missing er forutsatt å være den samme som blant dem som har svart, det vil si at antallet elever faller med stigende indeksverdier.

For de 552 elevene som har frafall, er det forutsatt at disse har et problematferdsnivå som er vesentlig høyere enn elever som har svart eller som har missing. Det er her prøvd med tre ulike nivåer. I det ene tilfellet er nivået to ganger så høyt som for de andre elevene (24

poeng), i det andre tilfellet tre ganger så høyt (36 poeng) og i det tredje tilfellet fem ganger større (60 poeng). For gruppen med frafall er det forutsatt at alle elevene skårer det samme.

Tabell 16 viser gjennomsnittet for ett utvalg som bygger på henholdsvis de registrerte dataene (8289 elever) og tre utvalg som inkluderer hypotetiske data for gruppene med missing (1047 elever) og frafall (552 elever). Forutsetningene knyttet til *missing* er den samme i de tre siste utvalgene (som samlet tilsvarer bruttoutvalget på 9888 elever), mens forutsetningene knyttet til *frafall* varierer (to, tre og fem ganger mer problematferd enn andre elever).

Tabell 16. Gjennomsnitt for ett utvalg (N=8289) med registrerte indeksverdier og tre utvalg (N=9888) med hypotetiske verdier for elever med frafall og missing. Poengskåre

<i>Utvalg</i>	<i>Gjennomsnitt</i>	<i>Poengvis økning ift utvalg I</i>	<i>Prosentvis økning ift utvalg I</i>
I: Registrerte data (N=8289)	11,3 poeng	-	-
II: Registrerte data (N=8289), missing (N=1047) og frafall (N=552). <i>Frafall lik 2 ganger nivået på øvrige elever</i>	12,1 poeng	0,8 poeng	7 prosent
III: Registrerte data (N=8289), missing (N=1047) og frafall (N=552). <i>Frafall lik 3 ganger nivået på øvrige elever</i>	12,8 poeng	1,5 poeng	13 prosent
IV: Registrerte data (N=8289), missing (N=1047) og frafall (N=552). <i>Frafall lik 5 ganger nivået på øvrige elever</i>	14,1 poeng	2,8 poeng	25 prosent

Tabell 16 viser at det gjennomsnittlige problematferdsnivået stiger fra 11,3 poeng for de elevene man har registrerte data for (utvalg I), til 12,1 poeng når gruppen med frafall har dobbelt så høyt problematferdsnivå som de øvrige (utvalg II) og til 12,8 poeng når nivået tredobles (utvalg III). Når det tas forutsetninger om at elever med frafall har et problematferdsnivå som er fem ganger så høyt som de øvrige (utvalg IV) stiger gjennomsnittet til 14,1 poeng, altså en samlet økning på 2,8 poeng. Gjennomsnittet synes fortsatt å være lavt, sett i forhold til at skalaen går til 125 poeng. Ser man på den relative endringen, har gjennomsnittet økt med hele 25 prosent. Hvorvidt økningen oppfattes som stor eller liten, avhenger av om man ser på den absolutte eller den relative endringen, og hvordan man subjektivt vurderer størrelsene.

Det skal altså mye til før gjennomsnittet stiger betraktelig ved å inkludere ekstreme verdier for elever med frafall. Enkel matematikk viser at pr. indekspoeng elevene med frafall økes med, så øker det samlede gjennomsnittet med 0,056 poeng²². Det maksimale gjennomsnittet er derfor cirka 17,7 poeng, forutsatt en ytterligere økning fra 60 til 125 indekspoeng for

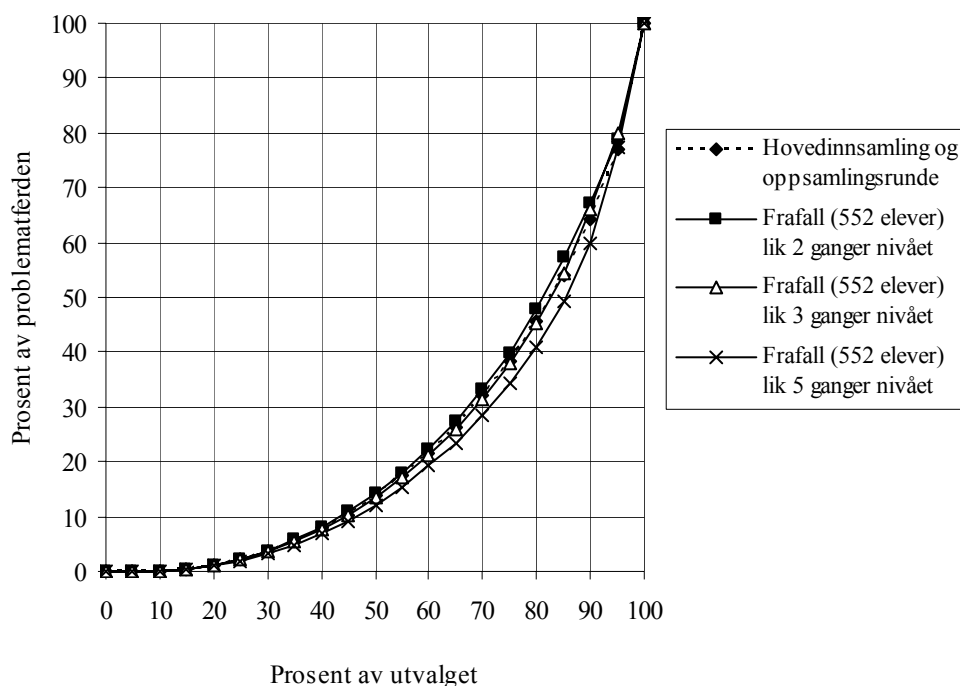
²² Dette følger av utregningen (552 elever*1 poeng)/9888 elever.

alle disse elevene. Det er selvsagt all grunn til å tro at slike besvarelser ville blitt forkastet som useriøse i forbindelse med registreringen. Dette illustrerer imidlertid hovedpoenget, nemlig at gjennomsnittet ikke stiger dramatisk dersom alle elevene som har frafall i denne undersøkelsen forutsettes å være ultrakriminelle.

Det bemerkes at observasjonen om frafallets begrensede betydning for påliteligheten til den observerte utbredelsen, er i samsvar med den konklusjonen som ble trukket da et mulig frafall av storforbrukere ble undersøkt i forbindelse med en spørreskjemaundersøkelse om stoffbruk blant oslounngdom for noen år tilbake (Hauge og Nordlie 1983:157). Selv med et så stort frafall som 30 prosent, ble det konkludert med at andelen brukere var maksimalt 4,7 prosentpoeng høyere enn de 21,5 prosentene som hadde rapportert om bruk. Dette ledet til en antakelse om at undersøkelser av selvrapportert stoffbruk blant ungdom ga et relativt pålitelig bilde av den faktiske utbredelsen.

Gjennomsnittet sier fortsatt ikke noe om fordelingen av problematferden blant ungdommene. Jeg har nå forutsatt at elevene med frafall har markert mer problematferd enn sine medelever, altså at vi har å gjøre med en to-toppet (bimodal) fordeling. Spørsmålet er om dette gir seg utslag i at fordelingen blir markert skjevare når de hypotetiske dataene for elever med missing og frafall inkluderes i datagrunnlaget. Svaret på dette kan vi få ved å framstille fordelingene til utvalgene i et Lorentz-diagram, jf. figur 29:

Figur 29: Lorentz-kurver for utvalget med registrerte indeksverdier (N=8289) og tre utvalg som inkluderer hypotetiske data for elever med missing og frafall (N=9888). Poengskåre

Lorentz-kurvene i figur 29 er så godt som overlappende for utvalget med registrerte data og de to utvalgene der problematferden blant elever med frafall er forutsatt å være dobbelt og tre ganger høyere enn blant andre elever. Hvis det forutsettes at gruppen med frafall har hele fem ganger så høyt problematferdsnivå som de øvrige, fører det til at fordelingen blir noe skjevere. Avstanden mellom denne kurven og de øvrige er imidlertid ikke så stor som man kanskje kunne ha ventet. De 10 prosentene med mest problematferd står her for rundt 40 prosent av den målte problematferden, mens den tilsvarende andelen er rundt 35 prosent med de tre andre alternativene.

Forskjellene i fordeling kan man også observere ved å sammenligne Gini-koeffisientene for Lorentz-kurvene i figur 29. Gini-koeffisienten for de registrerte dataene (0,53) tilsvarer omtrent koeffisientene for et utvalg som inkluderer en frafallsgruppe med henholdsvis to og tre ganger så høyt problematferdsnivå (0,51 og 0,53). Med forutsetningen om at elever med frafall har fem ganger så høy problematferd, er Gini-koeffisienten noe høyere (0,57). Som den visuelle inspeksjonen av figur 29 viste, blir den samlede fordelingen da noe skjevere enn for de andre tre fordelingene.

For enhver spørreskjemaundersøkelse er det viktig at svarprosenten er høy, og at utvalget er representativt for den egenskapen man ønsker å måle, som her er problematferd. NOVAs undersøkelse har en svarprosent på 92,3, som vurderes som høy. Ifølge undersøkelsens metoderapport knytter det seg svakheter til representativiteten når det gjelder elever på VKII i videregående skole. Det er etter min vurdering ikke grunn til å anta at disse elevene skulle ha en problematferd som er svært mye høyere enn blant andre elever. Det er heller ikke grunn til å anta at en annen stor gruppe som bidrar til å forklare frafallet – de som har reservert seg – skulle bestå av spesielt belastet ungdom. Hvis hensikten var å måle det faktiske omfanget av den problematferden som disse spørsmålene representerer, eller å finne fram til årsaker som kan bidra til å forklare at noen er mer kriminelle enn andre, er det mulig at omfanget av frafall og missing representerer en metodisk utfordring.

Analysene over tyder imidlertid på at frafallet i denne undersøkelsen ikke representerer et stort metodisk problem når fordelingen av problematferd blant elevene skal undersøkes, fordi resultatet bare i liten grad påvirkes av forutsetninger om ekstrem høy problematferd blant elever som ikke har besvart spørreskjemaet.

6.4 Oppsummering

I dette kapittelet er det undersøkt om det er forskjeller i problematferdsnivået til elever som deltok i henholdsvis hovedinnsamlingen og oppsamlingsrunden, om det er forskjeller i

fordelingen av problematferden mellom disse gruppene og om resultatene ville blitt vesentlig annerledes dersom man også hadde data for en tenkt gruppe av hyperkriminelle elever med frafall.

Når det gjelder spørsmålet om ungdommer som deltok i oppsamlingsrunden har et høyere gjennomsnittlig problematferdsnivå enn ungdommer som deltok i hovedinnsamlingen, viser analysen at det ikke er en statistisk signifikant forskjell mellom disse gruppene. Både med indekser basert på poengskåre og vektete handlinger er det en tendens til at elever i oppsamlingsrunden har et noe høyere problematferdsnivå enn elever som deltok i hovedinnsamlingen, men forskjellene kan ikke generaliseres med tilstrekkelig grad av statistisk sikkerhet. Det kan heller ikke observeres noen generaliserbar forskjell mellom gruppegjennomsnittene når man bare ser på elever som bor i de største byene. På den andre siden viser undersøkelsen at elever i oppsamlingsrunden har et signifikant høyere nivå på spørsmålene om skulking og bruk av alkohol enn elever som deltok i hovedinnsamlingen. Som analysen av den samlede problematferden tyder på, er det for de øvrige spørsmålene bare små forskjeller mellom gruppene.

Det ble videre stilt spørsmål om fordelingen av problematferden er annerledes for dem som deltok i oppsamlingsrunden enn for dem som deltok i hovedinnsamlingen. Analysen viser at problematferden er noe jevnere fordelt blant elevene som deltok i oppsamlingsrunden enn blant elevene som leverte spørreskjemaet i hovedinnsamlingen. Forskjellene i graden av skjevfordeling er imidlertid ikke store, målt ved Gini-koeffisientene. Dette fører til at den fordelingen man finner ved bare å bruke data fra hovedinnsamlingen ikke er nevneverdig forskjellig fra den man finner når dataene fra oppsamlingsrunden inkluderes.

Avslutningsvis ble det stilt spørsmål om i hvilken grad problematferdsnivået blir vesentlig høyere og fordelingen betydelig skjevere når det inkluderes hypotetiske data som bygger på forutsetninger om betydelig høyere problematferd blant elever med frafall enn blant andre elever. Analysen viser at gjennomsnittet øker noe når det tas forutsetninger om at elever med missing i hovedsak er som andre elever og at gruppen med frafall har fem ganger så mye problematferd som elever som deltok i undersøkelsen. Selv om gjennomsnittet fortsatt er forholdsvis lavt når slike forutsetninger gjøres, er det en viss relativ økning i gjennomsnittet. Heller ikke fordelingen av problematferden endrer seg mye når det tas forutsetninger om at elevene med frafall utgjør en egen hyperkriminell gruppe. Siden problematferdsnivået og -fordelingen bare i liten grad påvirkes av forutsetninger om ekstrem høy problematferd blant elever med frafall, konkluderes det med at frafallet i denne undersøkelsen ikke synes å true påliteligheten til de resultatene man kommer til ved å bruke de innsamlede dataene.

7 OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER

Det overordnede spørsmålet denne masteroppgaven skal besvare, er hvordan kriminalitet og problematferd fordeler seg blant norske skoleelever. Svaret er underbygget ved å besvare tre spørsmål knyttet til henholdsvis den samlede fordelingen av kriminalitet og annen problematferd gitt ulike måter problematferden kan måles på, fordelingen av problematferd innenfor grupper og undersøkelser av hvor følsomme resultatene er for frafall.

I dette kapittelet vil jeg først presentere de svarene jeg har kommet til for hvert av de tre spørsmålene. Svarene vil bli sett i forhold til forhold til de motstridende oppfatningene om avvik som et gradsfenomen eller som en dikotomi, for derigjennom å belyse gyldigheten til teorien om nyanser i grått. Til slutt vil jeg konkludere i forhold til hovedspørsmålet. For å søke å bidra til å øke teoriens anvendelsesområder, vil jeg avslutningsvis peke på noen andre former for avvik som også kan tenkes å være gradsfenomener, uten at avvikene er knyttet til kriminalitet og annen problematferd.

7.1 Fordeling av kriminalitet og annen problematferd

Et første viktig spørsmål som denne undersøkelsen reiser, er om fordelingen av problematferd varierer når ulike definisjoner av slik atferd legges til grunn. Dette har jeg belyst ved å undersøke i hvilken grad fordelingen av problematferd påvirkes av at det til problematferdsmålet knyttes ulike forutsetninger til utvalget av spørsmål, måter hyppigheten til handlingene kan telles på og vekting av handlingstypene etter grovhet.

Kort oppsummert viser analysene av dataene i denne undersøkelsen at fordelingen av kriminalitet og annen problematferd er *jevnest* ved en kombinasjon av en ”trang” poengskala (i dette tilfellet fra 0 til 5 poeng pr. spørsmål) og mange spørsmål, også om mindre alvorlig kriminalitet og problematferd. Når indeksen inkluderer mange spørsmål, blir fordelingen jevnest når handlingene ikke vektes etter grovhet.

Tilsvarende blir fordelingen av problematferden *skjevest* når antallet spørsmål er få og representerer grove kriminelle handlinger, og når skalaen er ”vid” og i større grad enn de opprinnelige verdiene på variablene reflekterer det faktiske antallet ganger handlingen er opplyst å være begått (i dette tilfellet fra ingen til 62 ganger det siste året). Når alle spørsmålene inkluderes i samlemålet, blir fordelingen skjevest når det brukes vekting for å veie grovere kriminelle handlinger tyngre enn mindre alvorlige normbrudd. Bruken av vekting har imidlertid vist seg å ha mindre betydning for graden av skjevfordeling enn valget av skala for det enkelte spørsmål.

Dersom målet på kriminalitet begrenses til bare å omfatte de tre spørsmålene som her er forutsatt å representere de groveste handlingstypene, framstår fordelingen nærmest som bimodal. De som har begått disse handlingene synes da å tilhøre en egen gruppe sammenlignet med de lovlydige elevene. Siden svarene bare gjelder handlinger i løpet av det siste året, kan det være at flere gjør seg skyldig i slike handlinger over tid, og at dette skillet blir mindre tydelig etter hvert. Likevel illustrerer dette at gyldigheten til teorien om nyanser i grått vil være mer begrenset desto mer vi avgrenser fenomenet som studeres. Teoriens gyldighet styrkes imidlertid ved at det innenfor gruppen som har begått den groveste kriminaliteten, slik den er målt her, er en tydelig tendens til at respondentene fordeler seg gradvis fallende mellom lite og høyt kriminelt aktivitetsnivå.

I studiet av kriminalitetens utbredelse vil det nok i de fleste sammenhenger være aktuelt å definere fenomenet videre enn dette. Når kriminaliteten ikke avgrenses til bare å bestå av de groveste handlingene, viser undersøkelsen at fordelingen er et spørsmål om grader. Dette gjelder uavhengig av om det i problematferdsindeksene prøves med ulike antall spørsmål, forskjellige skalaer for hyppighet og flere former for vekting. Dette styrker gyldigheten til teorien om nyanser i grått. Selv om det er store forskjeller i den enkeltes problematferdsnivå, er det ikke mulig å trekke et begrunnet skille som deler elevene i en lovlydig og en kriminell gruppe, med mindre skillet trekkes mellom dem som ikke har forbrutt seg i det hele tatt og dem som har gjort det en eller flere ganger det siste året.

Flere av undersøkelsene som ble gjennomført fram til 1970-tallet fokuserte blant annet på at en stor andel av befolkningen hadde begått kriminelle handlinger (Porterfield 1946, Wallerstein og Wyle 1947, Short og Nye 1958, Andenæs m.fl. 1960, Christie m.fl. 1965, Gold 1970). Som flere av forfatterne selv også har presisert, henger andelen lovbrøyttere opplagt sammen med hvor mange spørsmål om trivialiteter som inngår i spørsmålsbatteriet. Andelen av befolkningen som over tid har begått ett eller flere lovbrudd, vil derfor i begrenset grad være en nyttig målestokk for kriminalitetens fordeling. Det er likevel en viktig kunnskap, om enn ikke oppsiktsvekkende, at det et stykke på vei er normalt å ha begått lovbrudd.

I flere av de nevnte undersøkelsene er presentasjonen av fordelingen begrenset til frekvensfordelinger for det enkelte spørsmål og skalaer som viser antallet handlingstyper respondentene har forbrutt seg mot (Porterfield 1946, Wallerstein og Wyle 1947, Short og Nye 1958, Andenæs m.fl. 1960). For undersøkelsenes formål kan jo dette ha vært tilstrekkelig, og poenget er her ikke å drive polemikk mot de pionerarbeidene som ble utført på området. Det er imidlertid viktig å være klar over at det er denne framstillingsmåten som i størst grad synes å gi inntrykk av at kriminaliteten er nokså jevnt fordelt i befolkningen.

Andre forskere har gått lenger, ved også å konstruere indekser som i større grad tar hensyn til omfanget av og grovheten til de kriminelle handlingene som er opplyst å være begått. I en av disse undersøkelsene synes hensikten å ha vært å kartlegge det sanne omfanget av kriminaliteten som respondentene har begått (Gold 1970). Blant de undersøkelsene som er gjennomført i Norge, synes framgangsmåten snarere å være metodisk begrunnet (Christie m.fl. 1965, Stangeland og Hauge 1974). Ved å konstruere indekser som i større grad differensierer mellom respondentenes aktivitetsnivå, var det mulig å bruke indeksen som et metodisk verktøy til bruk i analysen av materialet, uten at indeksen er foregitt å være et sant mål på faktisk kriminalitet. Disse indeksene ble i neste omgang brukt i arbeidet med å si noe om hvilke forhold som bidrar til å forklare at noen begår mer kriminalitet enn andre. Den skalaen som er brukt for disse indeksene er forholdsvis trang, idet spørsmålene teller fra 1 til 3 poeng etter antatt grovhet, og det dobbelte dersom handlingen er utført flere ganger. Selv om målemetoden ikke er et sant mål på faktisk kriminalitet, fører denne framgangsmåten trolig til at fordelingen av kriminaliteten framstår som jevnere enn om man hadde brukt en indeks som målte det faktiske antallet handlinger var utført og med større differensiering etter grovhet. Det er imidlertid ingen grunn til å tro at det empiriske mønsteret bak teorien om nyanser i grått – at respondentene fordeler seg fallende langs skalaens ytterpunkter – ville blitt endret ved bruk av andre indekser.

Senere forskning om kriminalitetens fordeling synes i hovedsak å ha vektlagt hva som kan være årsakene til at noen framviser mer problematferd enn andre. I disse undersøkelsene kan betydningen av hvilke problematferdsmål som brukes være av mindre betydning, dersom man kommer til de samme svarene (hva som forklarer variasjonene i problematferd) uavhengig av hvilken indeks for problematferd som legges til grunn. Inntrykket er likevel at det er de færreste forskere som prøver seg fram med ulike indekser i forbindelse med analysen. Stort sett synes undersøkelsene å bygge på samlemål der spørsmålsbatteriene varierer, men der verdien på variablene som inngår i problematferdsmålet ligger fast, og som gjerne er summen av de opprinnelige verdien på variablene. Dette kan selvsagt være forståelig ut fra formålet med undersøkelsene og at så vel gjennomføringstiden som ressurser ofte vil være begrenset. Det er likevel viktig å være klar over at de valgene som gjøres, knyttet til skala for hyppighet, antallet spørsmål og vekting etter handlingenes grovhet, har stor betydning for om fordelingen av problematferd framstår som heller jevn eller nokså skjev.

Svarfordelingen for de enkelte spørsmålene som inngår i undersøkelsen, viser at storparten av respondentene har opplyst ikke å ha begått den handlingstypen det er spurt om, og at andelene deretter faller jo flere handlinger det er tale om. Dette mønsteret er i samsvar med så

vel J-kurve-hypotesen som teorien om nyanser i grått. Det følger av dette at mønsteret også vil gjenfinnes når man konstruerer indekser for problematferd basert på de samme spørsmålene. Analysen viser da også at kriminalitet og annen problematferd er et gradsfenomen uavhengig av om indeksen består av få eller mange spørsmål. Det er ingen grunn til å tro at man ikke ville ha gjenfunnet det samme mønsteret dersom man hadde stilt andre spørsmål om kriminalitet og annen problematferd, og at slike spørsmål ville ha rokket ved en hovedkonklusjon om at problematferd er et spørsmål om grader. Som vi har sett, er det i første rekke svaret på spørsmålet om problematferden er jevnt eller skjevt fordelt som endrer seg når det knyttes ulike forutsetninger til måten denne problematferden måles på, og ikke gradsfenomenet.

Analysen viser at ulike metodiske grep åpner for ulike svar når det gjelder spørsmålet om hvorvidt problematferden er skjevt eller jevnt fordelt blant elevene. Den som hevder at problematferden er skjevt fordelt, kan få støtte i empirien av sitt syn ved å bare se på de alvorligste formene for kriminalitet og ved å bruke skalaer som i stor grad differensierer utøverne etter hyppighet. Er man derimot av den oppfatning at utbredelsen av problematferd er mer jevn, kan dette synet underbygges ved å inkludere likt og ulikt i målet og ved å bruke skalaer som skiller lite mellom lav- og høyaktive. Svaret avhenger altså i stor grad av hvilke framgangsmåter som velges, uten at det finnes objektive grunner til å foretrekke det ene framfor den andre. I siste instans blir dette et spørsmål om skjønn, der de metodiske valgene som gjøres vil måtte begrunnes og kunne gjøres til gjenstand for diskusjoner.

Med utgangspunkt i blant annet en betydelig økning i antallet etterforskede lovbrudd de siste 50 år, stiller Christie spørsmålet "Betyr dette at kriminaliteten har økt?" (Christie 2004:11). Svaret han gir, er "Det vet jeg ikke. Og viktigere: Det vil jeg aldri få vite". I en annen sammenheng skriver Christie at "I praksis er vi i en situasjon som krever spesifisering. Og jo mer vi spesifiserer, jo mindre blir vi i stand til å besvare det store åpningsspørsmål." (Christie 1982:34). Det er ikke vanskelig å være enig i disse synspunktene. Kriminalitet er ikke en naturgitt størrelse, men en sosial konstruksjon som kan måles på ulike vis. Det at det aldri vil være mulig å måle kriminalitet og annen problematferd på en måte alle vil være enig i, betyr likevel ikke at det er umulig å si noe substansielt om disse fenomenene: "In principle, the problems of measuring delinquency are no different from those involved in measuring any other moderately abstract social dimension. (...) As with the measurement of most variables, the real issue is not whether delinquency can be measured but rather how it should be measured. How a variable should be measured depends upon the researcher's conceptualization of it, given practical limits on resources." (Hindelang, Hirschi og Weis 1981:87). Et sentralt

poeng i denne undersøkelsen, er nettopp at de svarene man finner i stor grad vil avhenge av måten problematferdsmålet blir operasjonalisert på.

7.2 Fordeling av problematferd innenfor grupper

Et annet sentralt spørsmål, er om fordelingen av problematferd er den samme i ulike undergrupper. Dette er belyst ved å undersøke fordelinger betinget av kjønn, klassetrinn, hjemsted og etnisk bakgrunn.

Undersøkelsen viser at fordelingene av respondentene i alle disse 16 gruppene følger det empiriske mønsteret man kunne vente å finne dersom antakelsene som følger av teorien om nyanser i grått ble lagt til grunn. Innenfor alle grupper er det altså slik at det er flest som har begått lite eller ingen problematferd det siste året, og at andelene deretter faller gradvis jo mer problematferd det er tale om. Selv om det er store forskjeller mellom elevene i skalaens ytterpunkter, er det ikke mulig å trekke et skille langs glideskalaen der de kriminelle utgjør en avgrenset gruppe på gal side av dette skillet. På alle nivåer av skalaen vil det være noen som ligger nært opp til dette skillet, og som kunne ha vært definert som kriminelle dersom grensen ble satt noe lavere.

Når det gjelder nivået på problematferden, viser denne analysen den samme tendensen til gruppeforskjeller som andre har kommet til. Problematferden er i gjennomsnitt høyere for gutter enn for jenter, høyest i de største byene og på topp i midten av tenårene. Når det gjelder etnisk bakgrunn, er det små forskjeller mellom dem med henholdsvis norsk og utenlandsk far. Analysen illustrerer imidlertid tydelig at man ikke ut fra et kjent gjennomsnitt på en gruppes problematferdsnivå kan trekke slutninger om formen på fordelingen av atferden innenfor gruppen. Analysen viser tvert imot at gruppegjennomsnittet i seg selv er en lite egnet indikator på om fordelingen innenfor gruppen er skjev eller jevn.

Gjennom medias dekning av kriminaliteten, kan man få inntrykk av at det blant jentene finnes noen brodne karer som har tatt etter guttene, og at disse står for brorparten av kjønns-ets samlede kriminalitet og annen problematferd. Hvis dette var riktig, burde man finne en skjeve fordeling blant jentene enn blant guttene. Undersøkelsen viser imidlertid at jenter både har et gjennomsnittlig problematferdsnivå som er signifikant lavere enn for guttenes vedkommende, og at fordelingen blant jentene er noe jevnere enn for guttene. En oppfatning om at det blant jentene skulle være en liten andel som skiller seg ut med betydelig høyere problematferdsnivå blant ellers snille piker, støttes med andre ord ikke av empirien. Representativiteten er mindre god for guttene enn for jentene. Dersom det forutsettes at de som ikke har svart har betydelig mer problematferd enn de som deltok i undersøkelsen, antas at fordel-

ingen blant guttene ville vært enda skjevere enn for jentene dersom man også hadde hatt data for den gruppen som ikke har svart.

Siden denne analysen er basert på data fra ett tidspunkt, er det ikke mulig å si noe om hvorvidt nivået på problematferden blant jentene har endret seg over tid, eller om fordelingen blant jentene har blitt jevnere eller skjevere. En undersøkelse av utviklingen i Oslo fra 1992 til 1996 kan tyde på at andelen av de tyngst belastede jentene har gått noe ned, samtidig med at andelen i sjiktet under har økt. Det er videre anført at "Andelen jenter involvert i kriminelle aktiviteter synes å være nokså uforandret." (Bakken 1998:137 og 140).

Når det gjelder ulike kategorier av hjemsteder, er det elevene bosatt i de største byene som i gjennomsnitt har opplyst å ha begått mest kriminalitet og annen problematferd det siste året før undersøkelsen ble gjennomført. Når fordelingen av den samlede problematferden undersøkes, er det imidlertid ikke slik at noen svarte får på bygda skiller seg ut ved å ha et problematferdsnivå som er vesentlig høyere enn elever bosatt på steder av omtrent samme størrelse. Snarere er det slik at problematferden fordeler seg nokså likt innenfor gruppene betinget av hjemstedets størrelse. Det er ikke rimelig å tro at resultatene i nevneverdig grad er påvirket av at elever med mye problematferd kan ha flyttet til skoler på større steder, siden ungdom i den aktuelle aldersgruppen i de fleste tilfeller antas å bo på samme sted som foreldrene. Selv om elever i videregående skole kan ha måttet flytte til større steder som har slike skoler, indikerer antallet respondenter i bygd eller grend og andre mindre steder at de fleste elevene er bosatt på det stedet de opprinnelig kommer fra.

Det at fordelingene er nær overlappende for ulike kategorier av hjemsteder, tyder på at utbredelsen av problematferd henger sammen med den sosiokulturelle konteksten som omgir individene. På steder med forholdsvis høy problematferd, som i de største byene, er problemene ikke begrenset til en liten gruppe. Derimot har ulike andeler av befolkningen jevnt over et høyere problematferdsnivå her enn på mindre steder. På mindre steder er den relative fordelingen innenfor gruppen den samme som i storbyene, selv om problematferdsnivået på mindre steder samlet sett er lavere. Hvorvidt individene begår problematferd eller ikke, synes altså å henge sammen med hvor utbredt slik problematferd er i omgivelsene. Mange små normbrudd kan bidra til å forklare mer alvorlige former for problematferd, samtidig som mye kriminalitet i store deler av befolkningen kan forklare forekomsten av mange små overtredelser.

Nivået på problematferden er i gjennomsnitt høyest i midten av tenårene, altså på de første klassetrinnene i videregående skole. Når fordelingen av problematferden innenfor klassetrinnene undersøkes, er det imidlertid en tydelig tendens til at fordelingen er skjevere jo lavere klassetrinn vi ser på. Dette viser med andre ord at det er noen som begynner med

kriminalitet og annen problematferd tidligere enn andre, og at disse skiller seg mer ut fra sine jevnaldrende jo yngre aldersgrupper det er tale om. Like fullt finner vi heller ikke i de laveste klassetrinnene en bimodal fordeling, det vil si at en gruppe skiller seg tydelig ut med et høyere problematferdsnivå enn andre elever. Elevene fordeler seg på alle klassetrinn fallende langs ytterpunktene på en skala for problematferd. Dette tyder på at problematferden til elevene påvirkes av og påvirker atferden til andre elever på omtrent samme alder. Samtidig er graden av skjevfordeling betydelig forskjellig for de ulike klassetrinnene, som gjør at denne sammenhengen har mindre forklaringskraft enn tilfellet var for ulike kategorier av hjemsteder. Dette gjelder særlig for de yngste elevene. Mulige forklaringer på at noen starter tidligere enn andre er ikke undersøkt her, men dette kan jo henge sammen med at enkelte av de yngste elevene vanker sammen med eldre venner der problematferden generelt er mer utbredt.

Det er rimelig å anta at noe av forklaringen på en jevnere fordeling i videregående skole er at de med mest problematferd slutter i skolen når skolegangen ikke lenger er obligatorisk, eller at respondentenes alder har innvirket på de svarene som er avgitt. Til tross for dette, er graden av skjevfordeling så ulik klassetrinnene imellom at dette antas ikke å kunne forklare hele forskjellen. De observerte forskjellene i skjevfordeling tilsier vektlegging av ulike strategier for kriminalitetsforebygging dersom aldersgruppenes samlede problematferd skal reduseres. Mens fordelingen blant eldre tenåringer tilsier at tiltakene spres på større deler av gruppen, tilsier skjevfordelingen blant yngre elever at tiltakene i større grad rettes inn mot de elevene som er mest kriminelt aktive. Dette er ikke minst viktig siden andre undersøkelser, for eksempel Pedersen (2000), har vist at de som i ung alder kommer i kontakt med retts-systemet har en større risiko for å etablere en permanent kriminell livsstil og for å begå mer alvorlig kriminalitet enn andre. Siden valg av kriminalitetsforebyggende strategier selvfølgelig ikke enten må være utelukkende målrettede eller generelle, vil det for alle aldersgrupper være aktuelt å bygge på begge strategiene.

For elever med ulik etnisk bakgrunn er det ikke en generaliserbar forskjell i gjennomsnittlig problematferdsnivå når atferden måles ved poengskåre. Ved bruk av denne indeksen kan det altså ikke slås fast med tilstrekkelig grad av statistisk sikkerhet at barn av utenlandske fedre har mer problematferd enn barn av norske fedre. Når problematferden måles ved antallet handlinger vektet etter grovhet, har imidlertid barn med utenlandsk far et signifikant høyere gjennomsnitt enn elever med norsk far. Dette tyder på at elever i den førstnevnte gruppen har opplyst å ha begått forholdsvis grovere handlingstyper og/eller har rapportert å ha begått handlingene oftere. Når man ser på fordelingene innenfor gruppene, er denne noe skjevere blant barn av utenlandske fedre enn blant elever med norsk far. Undersøkelsen viser at det i

gruppen med utenlandsk etnisk bakgrunn både er forholdsvis flere som er heller lovlydige og flere med et relativt høyt problematferdsnivå enn blant norske ungdommer, altså en større spredning i fordelingen av problematferd innenfor gruppen. Heller ikke for denne gruppen er fordelingen bimodal, og gradsfordelingen samsvarer med mønsteret lagt til grunn i teorien om nyanser i grått.

Analysen viser altså at problematferden er noe skjevere fordelt blant elever med utenlandsk etnisk bakgrunn enn blant barn av norske fedre. Når det gjelder metodiske innvendinger mot resultatene, bemerkes at ungdommer fra ulike etniske minoriteter kan ha en større tendens enn andre til å underrapportere sine kriminelle handlinger (Sarnecki 2003:71). For spørsmålet om fordelingen innenfor gruppen antas dette å ha mindre betydning, dersom denne tendensen er jevnt fordelt blant høy- og lavaktive innenfor gruppen. Viktigere er det kanskje at første generasjons innvandrere er noe underrepresentert i utvalget, som henger sammen med at det var en forutsetning for å delta at man skulle kunne lese og skrive norsk. Dersom mangel på ferdigheter i norsk bidrar til økt risiko for problematferd, betyr det at problematferden blant barn av utenlandske fedre i tilfelle kan være enda skjevere fordelt enn det som framkommer over. Ved å bygge på de innsamlede dataene, kan det imidlertid konstateres at resultatene i denne undersøkelsen tyder på at det ikke er dramatiske forskjeller i nivået på og fordelingen av problematferden til elever med norsk og utenlandsk etnisk bakgrunn.

Gjennom annen forskning er det godt dokumentert at det individuelle problematferdsnivået henger sammen med hvilke grupper vedkommende tilhører, blant annet når det gjelder kjønn, alder, hjemsted og etnisk bakgrunn. Derimot synes tilfanget av forskning om problematferdens fordeling innenfor grupper å være begrenset. Når fordelingen undersøkes, brukes ofte kategoriseringer som et verktøy i analysen. Selv om dette kan være tjenlig i forhold til formålet med undersøkelsene, for eksempel å finne fram til årsaker til eller konsekvenser av atferdsproblemer, kan nettopp slike kategoriseringer bidra til å opprettholde forestillingen om at det finnes enkelte kriminelle som skiller seg tydelig ut fra normalbefolkningen for øvrig. For å øke kunnskapen om kriminalitetens utbredelse i befolkningen, synes det derfor å være behov for flere undersøkelser som belyser kriminalitet som et gradsfenomen innenfor ulike grupper. Også med tanke på valg av kriminalitetsforebyggende strategier rettet mot grupper, er det behov for tilnærminger som belyser graden av skjevfordeling innenfor gruppen.

Økte kunnskaper er dessuten viktig for å forhindre eventuell stigmatisering av enkelte innenfor gruppen, slik medienes budskap om hyperkriminelle jenter synes å kunne bidra til. Hvis det innenfor gruppene skulle vise seg ikke å være mulig å trekke et begrunnet og skarpt skille mellom en lovlydig majoritet og en kriminell minoritet, vil slike undersøkelser kunne

bidra til å øke forståelsen av den sosiale konstruksjonen av avvik. Dersom det empiriske mønsteret, som i mine analyser, er i samsvar med det som teorien om nyanser i grått postulerer, kan det illustrere at mange mindre normbrudd i store deler av gruppen kan utgjøre en viktig del av den sosiokulturelle konteksten for mer alvorlige former for avvik.

7.3 Betydning av oppsamlingsrunde og frafall

Et tredje sentralt spørsmål er hvilke konsekvenser frafall i survey-undersøkelser har for fordelingen av atferdsproblemer blant ungdom.

For det første er det undersøkt hvilke nye kunnskaper man fikk ved å gjennomføre en ekstra innsamlingsrunde etter at hovedinnsamlingen var gjennomført. I den forbindelse er det undersøkt om det er indikasjoner på at elever som var borte den første innsamlingsdagen virkelig var det av grunner som henger sammen med problematferd. Andre undersøkelser har vist at elever som svarte i oppsamlingsrunden for noen typer problematferd skiller seg tydelig fra de elevene som svarte i hovedinnsamlingen, som er forklart med at fravær fra skolen på det første innsamlingstidspunktet kan henge sammen med problematferd (Bakken 1998:37). Mine analyser viser at det ikke med tilstrekkelig grad av statistisk sikkerhet kan påvises at de elevene som deltok i oppsamlingsrunden generelt har et signifikant høyere gjennomsnittlig problematferdsnivå enn ungdommene som deltok i hovedinnsamlingen. Dette gjelder både når poengskåren og vektete handlinger legges til grunn, og når utvalget bare består av elever som bor i de største byene. Selv om elever som svarte i oppsamlingsrunden har et signifikant høyere nivå når det gjelder skulking og bruk av alkohol, er dette altså ikke empirisk belegg for å hevde at disse ungdommene har et generelt høyere problematferdsnivå enn de elevene som var til stede på skolen og fylte ut skjemaet da undersøkelsen først ble gjennomført.

Videre er det undersøkt om det er forskjeller i fordelingene innenfor hver av disse gruppene, for derigjennom å kunne si noe om oppsamlingsrunden førte til at resultatene ble vesentlig endret i forhold til å bruke dataene fra hovedinnsamlingen. Her viser analysen at problematferden er noe jevnere fordelt blant elevene i oppsamlingsrunden enn blant de som svarte i hovedinnsamlingen. Forskjellen i graden av skjevfordeling er likevel liten mellom de to innsamlingsrundene. Når antallet elever i oppsamlingsrunden dessuten er lite sett i forhold til antallet som svarte i hovedinnsamlingen, fører dette til at fordelingene ikke endrer seg nevneverdig når dataene fra oppsamlingsrunden legges til dataene fra hovedinnsamlingen.

Selv om, eller kanskje nettopp fordi, det ikke kan påvises store forskjeller mellom respondentene i de to innsamlingsrundene, er det viktig for resultatene av undersøkelsen at en oppsamlingsrunde ble gjennomført. Svarprosenten etter hovedinnsamlingen var i utgangs-

punktet forholdsvis høy (86,6 prosent). Fordi det i utgangspunktet var rimelig å anta at frafallet ville være størst blant dem som har mest av den egenskapen man ønsket å måle (i dette tilfellet problematferd), kunne en metodisk innvending opplagt ha vært at gruppen med frafall for en stor del bestod av elever med mye problematferd. Av hensyn til representativiteten til NOVAs undersøkelse, var det derfor viktig at dette frafallet ble nær halvert ved å gjennomføre en oppsamlingsrunde. Samtidig har denne runden bidratt til økte kunnskaper om elever man ellers ikke ville hatt data for.

For det andre er det undersøkt hvor følsomme resultatene er for frafall. Det kan tenkes at både nivået på og fordelingen av problematferd ville vært annerledes dersom man også hadde data for disse elevene. For å undersøke betydningen av denne metodiske innvendingen i sin ytterlighet, er det forutsatt at frafallet er ekstremt systematisk. Det er lagt til grunn at nivået på problematferden er inntil fem ganger høyere blant elever med frafall enn blant andre elever. Fordi mange har frafall av helt plausible grunner, for eksempel at foreldrene har reservert seg mot å gi skriftlig samtykke, er det liten grunn til å tro at det forholder seg slik i virkeligheten.

Analysen viser at det gjennomsnittlige problematferdsnivået ikke stiger dramatisk når disse hypotetiske dataene inkluderes. Fordelingen av den samlede problematferden endrer seg også lite, og det er bare når elever med frafall forutsettes å ha det femdobbelte problematferdsnivået at fordelingen blir nevneverdig skjev. Dette henger sammen med at gruppen med frafall er så liten at den bare i begrenset grad kan tenkes å innvirke på de resultatene jeg ellers har kommet til. Siden frafallet ble betydelig redusert ved å gjennomføre en oppsamlingsrunde, betyr det samtidig at slike metodiske innvendinger knyttet til frafall er betydelig mindre relevante enn om det måtte tas forutsetninger knyttet til en langt større andel.

7.4 Konklusjoner

Temaet for denne masteroppgaven er fordelingen av kriminalitet og problematferd blant norske skoleelever. Undersøkelsen viser at svaret på spørsmålet om hvordan problematferd fordeler seg blant elevene, langt på vei avhenger av hvilke forutsetninger som knyttes til operasjonaliseringen av problematferdsmålet: hvilke spørsmål som inngår i det målet man bruker, hvordan frekvensen av de aktuelle handlingene telles, og hvorvidt grove normbrudd veier tyngre enn mer trivielle normbrudd. Undersøkelsen viser derimot at et begrenset frafall, som i NOVAs undersøkelse "Ung i Norge 2002", bare i liten grad kan antas å ha betydning for de resultatene man kommer til ved å bruke de innsamlede dataene.

Et viktig siktemål med oppgaven har vært å belyse teorien om nyanser i grått, og den tilhørende hypotesen om at kriminalitet og annen problematferd er et gradsfenomen. Uavhengig av hvilke metodiske valg som gjøres og hvilke grupper av elever som studeres, viser analysen at problematferden blant elevene fordeler seg i samsvar med det empiriske mønsteret som ligger til grunn for teorien om nyanser i grått. Ungdommene fordeler seg altså ikke i en lovlydig majoritet og en kriminell minoritet, men derimot i fallende andeler mellom ytterpunktene. Dette gjelder selv om det er betydelige forskjeller mellom de som én gang har forbrutt seg mot skolens ordensreglement og de som utallige ganger har forbrutt seg mot lovbestemmelser som kan føre til fengselsstraff. Arbeidet med operasjonaliseringen av målet for problematferd illustrerer at også de enkelte handlingene som ligger til grunn for utarbeidelsen av problematferdsmålet kan være et spørsmål om grader, der det bak samme svar kan skjule seg handlinger av helt ulik alvorlighetsgrad.

De fordelingene som analysen viser, står dermed i motstrid til en utbredt oppfatning om at det finnes en avgrenset gruppe som skiller seg ut ved å ha et problematferdsnivå som er markert høyere enn i befolkningen for øvrig. Dette gjelder både når man ser på fordelingen blant alle elevene og på fordelingen innenfor ulike grupper, betinget av kjønn, hjemsted, klassetrinn, fars fødeland og innsamlingsrunde. Det empiriske mønsteret som denne analysen viser, samsvarer altså med det andre har kommet til ved å undersøke kriminalitetens fordeling blant unge menn (for eksempel Stangeland og Hauge 1974) og blant voksne (for eksempel Andersson 1993).

En tenkt innvending mot de resultatene jeg har kommet til, er at den påviste gradsfordelingen kan ha sammenheng med det verktøyet jeg har brukt. For det første består utvalget kun av den yngre delen av befolkningen og for det andre bygger analysen på egenrapportering i spørreskjemaer. Når det gjelder utvalget, er problematferden målt i overgangen mellom barne- og ungdomstiden. Det er nettopp i denne fasen at utviklingen av kriminell atferd og alvorlige former for problematferd skyter fart for mange, samtidig som det vil variere når den enkelte begynner med slik atferd. Siden det kan tenkes at atferden ikke har rukket å utvikle seg mot grov og vedvarende kriminalitet i løpet av ungdomstiden, betyr det nesten med nødvendighet at det i den aktuelle befolkningsgruppen vil være flest som har begått lite eller ingen problematferd, og at antallet elever synker desto mer problematferd det er tale om. I denne undersøkelsen er temaet nettopp fordelingen av problematferd blant norske skoleelever. Når empirien samsvarer med det mønsteret man med rimelighet kunne vente å finne, nemlig en gradsfordeling av problematferden, styrker det konklusjonen om at problematferd blant skoleelever er et gradsfenomen. Selv om funnene ikke kan generaliseres til å gjelde hele

befolkningen, viser studier av den voksne befolkningen at man heller ikke her finner bimodale fordelinger.

Den andre innvendingen gjelder bruk av spørreskjema som metode. Det blir hevdet at denne metoden trekker svarene i retning av det sosialt ønskelige, som her altså er lovlydighet. Dette er en sentral innvending når gjennomsnittsnivået skal måles. Dersom tendensen skulle være lik for høy- og lavkriminelle, har imidlertid dette mindre betydning for spørsmålet om hvordan kriminaliteten er *fordelt* blant elevene, som er det denne studien handler om. Andre undersøkelser har dokumentert at det er et rimelig høyt samsvar mellom registrert grov kriminalitet og egenrapporterte data om den samme kriminaliteten. Når problematferd i en videre betydning skal undersøkes, er spørreskjemaer egnet til å samle inn opplysninger om atferd som man ellers ikke ville hatt data for. Spørreskjemametodikken er altså særlig egnet til å studere mer utbredte former for problematferd og kriminalitet som ikke er registrert. Disse fordelene må avveies i forhold til hvor stor muligheten for feilaktige svar antas å være. Det er grunn til å tro at de fleste elevene har forsøkt å svare sannferdig, som gjør at denne feilkilden ikke bør overvurderes. Etter min vurdering, er feilene trolig ikke så store at de i vesentlig grad er egnet til å rokke ved de konklusjonene som er trukket i denne undersøkelsen.

Undersøkelser av alkoholforbruket i ulike land har dokumentert at alkoholinntaket til storkonsumenter henger sammen med nivået på inntaket i befolkningen generelt (Skog 1985). På samme måte er det grunn til å tro at kriminalitetsnivået til de med mest problematferd er påvirket av hvor utbredt problematferden ellers er. Hvis antakelsen om at det er en sammenheng mellom den generelle utbredelsen av problematferden i samfunnet og nivået til de mest aktive skulle være riktig, betyr det at et mål om å redusere kriminaliteten blant de mest aktive også må baseres på valg av strategier rettet mot hele eller store deler av befolkningen.

Oppfatningen om at det er en liten gruppe kriminelle som står for storparten av den kriminelle belastningen i samfunnet, synes å stå sterkt. Når det gjelder de alkoholrelaterte problemene i samfunnet, er det påvist at disse ikke bare kan henføres til en liten gruppe av storkonsumenter (Pape 1997, Skog 2006a). For noen typer av skader, så som skrumplever, er det alt vesentlige av problemene knyttet til de som drikker mest, mens majoriteten av de akutte skadene og sosiale problemene er forårsaket av personer med mer moderat forbruk (Skog 2006a:155). På samme måte kan det være slik at risikoen for å begå kriminalitet er vesentlig høyere for enkelte personer enn for andre, men at tyngden av den samlede kriminaliteten utføres av de med et lavt eller moderat kriminalitetsnivå. Dette fenomenet kalles for "prevensjonsparadokset" (Pape 1997:29). For noen typer av kriminelle handlinger, og kanskje særlig for de groveste forbrytelsene som få utfører, vil det trolig være mest effektivt å satse på

målrettede tiltak i forhold til personer med høy risiko, for eksempel ungdommer som har tilhørighet til gjenger som har vist tilbøyelighet til å begå grov vold på åpen gate. For kriminalitet som er mer utbredt, er det trolig ved å velge strategier rettet mot befolkningen generelt at man vil oppnå den største reduksjonen i den samlede kriminaliteten. Slike tiltak betyr ikke nødvendigvis intensivering av straffeforfølgelsen og strengere straffer. Andenæs argumenterer for at nivået på kriminaliteten også henger sammen med "det normative klima" i samfunnet, det vil si styrken på "den samfunnsmessige fordømmelsen av visse kriminalitetstyper" (Andenæs 1990:141). Dessuten er det grunn til å tro at "økonomiske og sosiale forhold som regel har større betydning [for endringer i kriminaliteten] enn endringer i straffesystemet." (Andenæs 1990:186).

Teorien om nyanser i grått har vist seg å ha gyldighet også når andre fenomener enn kriminalitet studeres. Skog (2006a) har kommet fram til tilsvarende resultater ved å undersøke alkoholinntaket blant befolkningen i flere land. Allerede på 1930-tallet fant Allport (1934) det samme mønsteret ved å undersøke grader av avvik knyttet til en rekke sosiale konvensjoner. Det er altså god grunn til å tro at gyldigheten til teorien om nyanser i grått ikke er begrenset til kriminalitetens område, men at den kan ha relevans også for andre former for avvik.

Det kan være mange grunner til at forestillingen om at det finnes en kategori av normale og en annen kategori av avvikere synes å leve i beste velgående. En grunn til dette kan være at språket innbyr til slik kategorisering. Når vi bruker begreper som for eksempel "horekundene", "de narkomane", "de spilleavhengige", "de fattige" og "ADHD-barna", innebærer det at noen mennesker antas å tilhøre en særskilt gruppe av avvikere i samfunnet, til forskjell fra normalbefolkningen for øvrig. Dette kan bidra til stereotypiske oppfatninger om disse menneskene, selv om det innenfor de aktuelle gruppene kan være store forskjeller i graden av avvik og betydelige metodiske utfordringer knyttet til hvordan avviket skal måles og hvilken målestokk som skal legges til grunn.

Medias dekning av disse fenomenene bidrar også til å opprettholde forestillingen om at det finnes ulike grupper som skiller seg markert ut fra normalbefolkningen. Når ulike former for avvik får oppmerksomhet, synes fokuset ofte å være hvor mange eller hvilke andeler av befolkningen som tilhører nettopp avvikergruppen: "13 % av norske menn har kjøpt sex." (Aftenposten, 10. februar 2006), "I Norge er det i dag ca 14.000 sprøytenarkomane. Ca 120.000 bruker stoff regelmessig eller delvis regelmessig." (Aftenposten, 27. oktober 2002), "En undersøkelse MMI nylig gjorde, viste at 71.000 lider av spillegalskap. Ikke nok med det: 130.000 befinner seg i faresonen for å bli spilleavhengig." (Bladet Tromsø, 1. juli 2006), "Ser vi på statistikkene så er antallet fattige i Norge et sted mellom 200.000 og over 400.000

personer." (Ny Tid, 1. oktober 2005), "Antallet som får diagnosen ADHD øker. I dag har ca 30.000 barn mellom 6 og 18 år fått diagnosen. Cirka 2 prosent av den voksne befolkningen er rammet." (Bergens Tidende, 19. juli 2005).

Som denne undersøkelsen viser, gir selve andelen som faller på den ene eller andre siden av slike grenser få indikasjoner om gradfordelingen av avviket. Noen vil trolig ligge like under de skillene som trekkes, mens det blant dem som befinner seg over denne grensen sannsynligvis vil være store forskjeller når det gjelder graden av problemer eller avvik.

Det er forståelig at definisjonene av disse avvikene bare i begrenset utstrekning blir problematisert når et samfunnsproblem kommer under debatt. De definisjonene som velges kan imidlertid ha konsekvenser for om problemet oppfattes som stort eller lite, og for dem som blir oppfattet å tilhøre en gruppe av avvikere. Konsekvensene trenger ikke å være negative. For eksempel vil det å bli definert som fattig eller å få en ADHD-diagnose kunne utløse tiltak og støtte fra samfunnet, samt sympati fra omgivelsene. I mange tilfeller vil avviket derimot føre til negative konsekvenser og stigmatisering. Verken horekunde, narkoman eller spilleavhengig er personlige trekk som de fleste av oss vil velge å framheve i selskapslivet. Selv om enkelte nok vil se på disse personene som ofre for omstendighetene, er det ikke urimelig å anta at konsekvensene av å bli kategorisert til disse avvikergruppene, i hovedsak vil være negative for dem det gjelder.

For å øke forståelsen av den sosiale konstruksjonen av avvik, er det derfor viktig at blant annet disse fenomenene blir undersøkt med henblikk på grader av avvik. Det er ingen grunn til å tro at avvikene skulle være jevnt fordelt blant dem som har egenskapen, som innebærer at vi alltid vil stå overfor en større eller mindre grad av skjevfordeling. Siden heller ikke disse avvikene vil være størrelser som umiddelbart gir seg selv, innebærer dette at forutsetningene for den målestokken man bruker vil måtte tydeliggjøres. Som denne undersøkelsen har vist, vil ulike operasjonaliseringer kunne føre til ulike svar på om problemene er jevnt eller skjevt fordelt i befolkningen. Desto mindre vanlig og alvorligere avviket er, jo mer vil avvikene trolig skille seg ut fra befolkningen for øvrig. Det er imidlertid grunn til å anta at så vel fordelingen i befolkningen av mer utbredte avvik som fordelingen innenfor avvikergruppen, vil være et spørsmål om grader – om nyanser i grått.

LITTERATUR

- Allport, Floyd Henry (1934), "The J-curve Hypothesis of Conforming Behavior", i *Journal of Social Psychology*, 5, 141-183
- Alstad, Bjørn (1993), "Om å måle meninger - teori og feilkilder", i Bjørn Alstad (Red.) *Norske meninger 1946-93. Norge og verden*. Bergen: Sigma Forlag
- Andenæs Johs., Knut Sveri og Ragnar Hauge (1960), "Kriminalitetshyppigheten blant ustraffede", i *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, årgang 48, side 97-112
- Andenæs, Johs. (1977), "Nyere forskning om almenprevensjonen – status og kommentar", i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, nr 64, side 61-101
- Andenæs Johs. (1990), *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk. Artikkelsamling*. Oslo: Universitetsforlaget
- Andenæs, Johs. (2004), *Alminnelig strafferett*. 5. utgave ved Magnus Matningsdal og Georg Fredrik Rieber-Mohn. Oslo: Universitetsforlaget
- Andersson, Jan A., *Longitudinal Simulation Study of Incapacitation Effects*. Research Report no. 38, Project Metropolitan. Stockholm: University of Stockholm
- Bakken, Anders (1998), *Ungdomstid i storbyen*. Rapport 7/98. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA)
- Bergh, Johannes (2003), *Ungdommer i norske fengsler. Kriminalitet blant barn og unge. Del 3*. Notater 2003/15. Statistisk sentralbyrå
- Christie, Nils, Johs. Andenæs og Sigurd Skirbekk (1965), "A Study of Self-Reported Crime", i Nils Christie (red.) *Scandinavian Studies in Criminology I*. Oslo: Universitetsforlaget
- Christie, Nils (1982), *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Christie, Nils (1992), "På leting etter det alminnelige", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Årgang 33, side 365-369
- Christie, Nils (2004), *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Falck, Sturla (2002), *Barne- og ungdomskriminalitet i Norge på nittitallet*. Oslo: Det kriminalitetsforebyggende råd
- Gabor, Thomas (1994), *'Everybody does it!' Crime by the Public*. Toronto: University of Toronto Press
- Gold, Martin (1970), *Delinquent Behavior in an American City*. Belmont, California: Brooks/Cole Publishing Company
- Haslund, Ulla (2003), *Straffereaksjoner mot unge. Kriminalitet blant barn og unge. Del 2*. Notater 2003/14. Statistisk sentralbyrå

- Hauge, Ragnar og Ole Nordlie (1983), "Påliteligheten av selvrapportert stoffbruk blant ungdom", i *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 70, side 145-158
- Hauge, Ragnar (2001), *Kriminalitetens årsaker*, 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget
- Hindelang, Michael J., Travis Hirschi og Joseph G. Weis (1981), *Measuring Delinquency*. London: Sage Publications
- Hellevik, Ottar (2002), *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. 7. utgave. Oslo: Universitetsforlaget
- Høigård, Cecilie (1993), "Alminnelig og forskjellig", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Årgang 34, side 275-280
- Justis- og politidepartementet (2005), *Handlingsplan. Sammen mot barne- og ungdomskriminalitet (2005-2008)*
- Kornhauser, Ruth Rosner (1978), *Social Sources of Delinquency*. Chicago: The University of Chicago Press
- Kyvsgaard, Britta (1994), "Svar til Willy Pedersen", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Årgang 35, side 121-123
- Legemiddelloven. Lov 4. april 1992, nr 132: Lov om legemidler m.v. med Forskrift 30. juni 1978, nr 8: Forskrift om narkotika m.v. (Narkotikalistene)
- Pape, Hilde (1997), *Drinking, getting stoned or staying sober*. NOVA-report 14/97. Oslo: NOVA - Norwegian Social Research
- Pedersen, Willy (1992), "Ungdomskriminalitet: Nyanser i grått?", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Årgang 33, side 353-364
- Pedersen, Willy (1993), "Strange Fruits. Svar til Cecilie Høigård", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Årgang 34, side 361-366
- Pedersen, Willy (1994), "Replik til Britta Kyvsgaard", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Årgang 35, side 124-125
- Pedersen, Willy (2000), "Crime and Punishment in Norwegian Mid-adolescents: a Normal Population Study", i *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 1, side 87-104
- Porterfield, Austin L. (1946), *Youth in Trouble. Studies in Delinquency and Despair*. Fort Worth, Texas: The Leo Potishman Foundation
- Ringdal, Kristen (2001), *Enhet og mangfold*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke
- Rossow, Ingeborg og Anne Kristin Bø (2003), *Metoderapport for datainnsamlingen til Ung i Norge 2002*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, forskning og aldring (NOVA)

- Sarnecki, Jerzy (2003), *Introduktion till kriminologi*. Lund: Studentlitteratur
- Short, James og Ivan Nye (1958), "Extent of Unrecorded Juvenile Delinquency", i *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 49, side 296-302
- Skardhamar, Torbjørn (2004), "Noen få veier tungt i kriminalitetsbildet", i *Samfunnsspeilet*, nr. 3, 2004
- Skardhamar, Torbjørn (2005), *Lovbruddskarrierer og levekår. En analyse av fødselskullet 1977*. SSB-rapport 2005/9. Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Skog, Ole-Jørgen (1985), "The Collectivity of Drinking Cultures: A Theory of the Distribution of Alcohol Consumption", i *British Journal of Addiction*, 80, side 83-99
- Skog, Ole-Jørgen (2004), *Å forklare sosiale fenomener*, revidert og utvidet utgave. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Skog, Ole-Jørgen (2006), *Skam og skade. Noen avvikssosiologiske temaer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Skog, Ole-Jørgen (2006a), "Alcohol and the so-called prevention paradox: How does it look today?", i *Addiction*, Vol. 101, Issue 2, February 2006
- Stangeland, Per og Ragnar Hauge (1974), *Nyanser i grått*. Oslo: Universitetsforlaget
- Statistisk sentralbyrå (2005), *Kriminalstatistikk. Tabeller*. Publisert på internett: http://ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/main.html
- Stene, Reid J. (2003), *Barn og unge i rettssystemet. Kriminalitet blant barn og unge. Del 1*. Notater 2003/13. Statistisk sentralbyrå
- Storvoll, Elisabeth Esbjerg (2004), *Antisosial atferd i ungdomstiden*. NOVA-rapport 5/04. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA)
- Straffeloven. *Lov 22. mai 1902, nr 10: Almindelig borgerlig Straffelov*
- Wallerstein, James S. og Clement J. Wyle (1947), "Our Law-Abiding Law-Breakers", i *Probation*, 25, side 107-112
- Wichstrøm, Lars (1994), *Mental helse blant ungdom I Norge. Oslo som særtilfelle?* Rapport 3/94. Oslo: UNGforsk

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i oppgaven er 35553.